

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

AHMET KUYAŞ

Tarihi Düşünmek

Ahmet Kuyaş

İstanbul, 1952 doğumlu Ahmet Kuyaş, Saint-Joseph Lisesi'nde okudu. Haute-Bretagne (Rennes, Fransa) Üniversitesi'nden tarih lisansı ve McGill (Montreal, Kanada) Üniversitesi'nden tarih doktorası aldı. Princeton Üniversitesi'nde okutmanlık ve Mount Holyoke College'da (South Hadley, Massachusetts) öğretim üyeliği yaptı. 1996'da katıldığı Galatasaray Üniversitesi'nin Siyaset Bilimi Bölümü'nde halen doçent olarak çalışmaktadır. Boğaziçi Üniversitesi'nin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin Kültür Çalışmaları Programı'nda da ders vermiş olan Kuyaş'ın ilgi alanı geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet tarihleridir. Yayınları arasında *Gençler İçin Çağdaş Tarih* (2004) ve *Tarih 1839-1939* (2006) kitapları bulunan Kuyaş'ın, "İkinci Meşrutiyet, Türk Devrimi Tarihi ve Bugünkü Türkiye" (2008) ve "Le califat illusoire qui cache la République: La fin de la monarchie constitutionnelle en Turquie" (2015) başlıklı makaleleri vardır.

Kırmızı Kedi Yayınevi: 639

Tarih: 11

Tarihi Düşünmek

Ahmet Kuyaş

© Ahmet Kuyaş, 2016

© Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016

Yayın Yönetmeni: İlknur Özdemir

Editör: İ. Utku Kavasoglu

Son Okuma: Fusun Güler

Kapak Fotoğrafi: 1908 seçimleri: Galatasaray Lisesi bahçesinde seçim sandığı.

(Ahmet Kuyaş'ın kişisel arşivinden alınmıştır)

Kapak Uygulama: Yeşim Ercan Aydın

Grafik: Serap Bertay

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, elektronik veya mekanik yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Birinci Basım: Eylül 2016, İstanbul

ISBN: 978-605-9658-79-9

Kırmızı Kedi Sertifika No: 13252

Baskı: Pasifik Ofset

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere/İSTANBUL

Tel: 0212 412 17 77 Sertifika No: 12027

Kırmızı Kedi Yayınevi

kirmizikedi@kirmizikedikitap.com / www.kirmizikedikitap.com

www.facebook.com/kirmizikedikitap / twitter.com/krmzkedikitap

kirmizikediedebiyat.blogspot.com.tr

Ömer Avni M. Emektar S. No: 18 Gümüşsuyu 34427 İSTANBUL

T: 0212 244 89 82 F: 0212 244 09 48

Ahmet Kuyaş

TARİHİ DÜŞÜNMEK

TARİH

İçindekiler

Giriş.....	7
Eski camiler, yeni camiler	11
Yavuz'un halifeliği.....	13
Latin alfabesine nasıl geldik?	15
Bazı toplumsal gerginlikler hakkında.....	21
Osmanlı Kürtleri.....	27
Tevfik Fikret'in zamanı.....	35
Bayram nedir, sebepleri nelerdir?.....	39
23 Temmuz	45
İrtica mı, karşı-devrim mi?	49
Balkan bozgunu.....	55
Mustafa Kemal-Enver çekişmesinden bir sayfa	59
Darbenin kanlısı	63
Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e basına baskı	71
İstanbul'da Ağustos 1914 krizi.....	75
Osmanlı Ermenilerine ne oldu?	79
Lawrence efsanesi	85
19 Mayıs.....	89
Samsun'a gidiş/ gönderiliş öyküleri.....	91
CHP 1919'da mı kuruldu?	99
Üçüncü Meşrutiyet	103
Misak-ı Milli'yi kim yazdı?.....	105
16 Mart.....	111

Giriş

Bu kitap, 2009-2015 yıllarında *NTVtarih* ve *#tarih* dergilerinde yayımlanan irili ufaklı yazılardan oluşuyor. Bu yazıların büyük bir bölümü İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine, yani uzmanlık alanım olarak gördüğüm ve üniversitedeki derslerime konu olan dönemlere ilişkin. Nitekim söz konusu dergileri alan öğrencilerim, birçok kez yazılarımın derslerde anlattıklarımın aynısı olduğunu söylediler. Bu doğru tespit, popüler bir tarih dergisinde yazmayı şevkle ve inatla sürdürmemin de nedeni zaten. Çoğu yazının üslubundan da kolayca görüleceği gibi, temel amacım hep öğretmektir. Ama neyi öğretmek? Tarihimizi mi? Estağfirullah! Tarihimizi bilmeyen var mı bu ülkede? Hepimiz tarihimizi çok iyi biliriz. Hatta bazılarımız tarihimizi tarihçilerden daha iyi bilir. Bunların birçoğu ayrıca kızar da tarihçilere; kendi bildikleri tarihi anlatmadıkları, o engin bilgileriyle varmış oldukları derin sonuçları doğrulamadıkları için. O yüzden yazılarımın amacı tarih öğretmek değil, tarihin yeniden yazılması gerektiğini, bunun için de tarihin düşünülmesi gerektiğini anlatmaktır.

Tarihi düşünmek demek, anlatılanlardan anlatılmayanı görebilmek demektir. Ancak burada kastettiğim şey, başka bir kaynaktan olup da, okuduğunuz kitabı yazanın görmezlenildiği bir şeyi görebilmek değildir. Böylesi bir durumda söz konusu olan zaten ya düpedüz şarlatanlık, ya cahillik, ya da işini yarım yamalak yapmaktır. Benim burada anlatı sözcüğüyle tarif ettiğim şey ise, herhangi birinin bir kitapta ya da makalede anlattıkları değil, belli bir konuda oluşmuş ve topluma mal olmuş literatürün tamamıdır. Ortalama vatandaşın veya toplumsal ya da siyasal ölçütlerle ayrıştırılabileceğimiz bir grup vatandaşın “tarihimiz” dediği şeyin veya okullarda

okutulan, benim sevmediğim ve kullanmaktan olabildiğince kaçındığım “resmi tarih” deyimiyle adlandırılan anlatının büyük ya da küçük bir bölümüdür. Mesela, “Ertuğrul – Osman – Orhan” diye giderken, babası Ertuğrul, kardeşi Sarı Yatı, oğlu Orhan olan bir adamın nasıl olup da Arapça bir adı olabildiği düşündürür sizi. Ya da, merkeziyetsizliğin timsali olarak görülen âyânların nasıl olup da yeni bir ordu kurarak merkezin gücünü yeniden tesis etmeye çalışan III. Selim’in yardımına koştukları kafanızı kurcalar. “Yok; ben daha yakın dönemlerle ilgileniyorum” diyorsanız, belki Hüseyin Rauf Bey’i düşünmeye başlarsınız. Kendisi hakkında 1919 Temmuz’undan 1922 Temmuz’una kadar birçok tanıklığın gösterdiği gibi saltanat kurumuna içten bağlı olduğunu defalarca söyleyen Rauf Bey’in nasıl olup da 1 Kasım 1922’de saltanatın lağvı lehinde oy kullandığını, bununla da kalmayıp, Meclis kürsüsünden bu doğrultuda bir konuşma yaptığını anlamaya çalışırsınız. “Hilafet devleti”nin fikir babalığını Mustafa Kemal Paşa’nın yaptığına kadar götürebilir sizi bu düşünme çabanız. İş daha da ilerletip, 30 Ekim 1918’de sona eren savaş halinin, ne olduğu için 19 Mayıs 1919’da yeniden gündeme gelmiş olabileceğini sorgulamaya başlarsınız. Belki Mustafa Kemal Paşa’nın yazışmalarından medet umarsınız; o da size der ki, Kurtuluş Savaşı 16 Mart 1920’de başlamıştır. O zaman yine düşünmeye başlarsınız, “peki 16 Mart 1920’ye kadar dedelerimiz ne yapıyordu?” diye ve yakınçağ siyasal tarihimiz size daha berrak görünmeye başlar.

Bu örneklerden kolayca görülebileceği gibi, tarihte sorun bir bilgi, bir bilgilenme sorunu değil, bir anlama sorunudur. Anlamak ise, bilgi üzerinde, bilgi hakkında düşünmeyi gerektiriyor. Bu yapılmadığı takdirde bilginin herhangi bir yararı olduğu söylenemez. Ancak, yanlış anlaşılmacak için, bilginin önemsiz olduğunu söylemediğimi vurgulamak isterim. Bilgi birikimi çok önemli tabii. Bilginin artması, “malumatlı olmak” diye çevirebileceğimiz *érudition*, daha çok, daha etraflı, daha sağlıklı düşünmemizi sağlayabilir. Birinin yanıldığını ya da yalan söyleyip söylemediğini nereden anlayacağız? Başka birinin söylediğini de dinleyerek tabii. Peki bu ikinci kişiye nasıl güveneceğiz? Hadi gelsin bir üçüncüsü, dördüncüsü... Ayrıca bilginin artması, nerede, hangi noktada yeterince bilgimiz olmadığını da gösterebilir bize. Ama üzerlerinde düşünmediğimiz

takdirde bilgi, miktarı ne olursa olsun, kendi başına yapamaz bunları, zira bize, belli bir dönemde, tıpkı bizim şimdi olduğumuz ve yaptığımız gibi, taraf olan ya da olmayan, siyasetle uğraşan ya da uğraşmayan bir erkek ya da kadından, bir soylu ya da köylüden, bir asker ya da sivilden, bir Türkten ya da Fransızdan, bir liberal ya da muhafazakârdan, ama mutlaka bir bireyden geliyordur. Kısacası, bize bilgiyi ileten, ister anlattıklarını yaşamış olsun, ister birkaç yüzyıl sonra naklediyor olsun, kendi toplumunun bir noktasında duran bir öznedir. Yani edindiğimiz bilgi, öznel bir bilincin dışavurumudur.

Bu öznelliklerden bolca bir miktarını dağarcığımıza yerleştirdiğimizde anlamış olur muyuz peki? Az da olsa bunu başaranlarımız var. Çoğunluğun bunu başaramamasının temel nedeni, söz konusu bilinçlerden biriyle, belki birkaçıyla özdeşleşmesidir. Bunların tarih diye anlattıkları, geçmişteki mücadeleleri kendi yazdıkları dönemde sürdürmekten öteye gitmez tabii. Kendilerini geçmişte kalmaya mahkûm eden bu gibilerin çabaları tarih alanına değil, ideoloji ve siyaset alanına aittir. Öte yandan, anlayanların yaptığı ise, değişik bilinçlerin sentezine varmak ya da bir tür ortalama almak, fizikteki bileşke gibi bir sonuca varmak değildir. Zira anlamak, Sartre'ın bir kahramanı gibi, iki ya da daha fazla çelişik anlatıdan hiç pürüzsüz akıp giden bir anlatı çıkarmaya çalışmak değildir. Evet; 19. yüzyılda, çağdaş tarihçilik doğarken, Ranke'nin yolundan giderek "gerçekten nasıl olduğunu" anlatabileceklerini sanıyordu tarihçiler. Günümüzde ise, daha çok ve daha iyi bilmelerine karşın, böyle bir amaçları yok. Kendilerine verilenler üzerinde düşünüyorlar ve anladıklarını anlatmakla yetiniyorlar. Tarihi "çözmek" gibi bir dertleri yok, çünkü bunun eski ezberlerin yerine yenilerini koymaktan öteye gidemeyeceğini biliyorlar. Biliyorlar ki, özgür düşüncenin olduğu yerde ezbere, kesinlenmiş bir tarihe yer yoktur; özgür düşünce, tarihi durmaksızın yeniden anlatır. İşte bunun içindir ki Collingwood, tarihin özgürlüğün tarihi olduğunu söylemiştir.

Eski camiler, yeni camiler

Yıllar önce, tarih okumaya yeni başladığımda, cehalet nedeniyle aklıma takılan bir soru vardı. Nasıl olmuştu da 12. ya da 13. yüzyılda yapılmış katedraller Fransa’da hâlâ sapasağlam ayakta durur ve tertemiz ibadethaneler olarak kullanılırken, Anadolu’da aynı dönemde yapılmış birçok Selçuklu camii harabe halinde, mezbeleliğe dönüşmüşlerdi? Bu soruya koşturuk olarak ortaya çıkan ikinci bir soru da, neden bazı camiler sağlam, temiz ve kullanıma açıkken, diğerlerinin bu hale düşmüş olmasına ilişkin idi. Ayrıca, ufkumun genişlemesiyle birlikte söz konusu durumun yalnızca Anadolu’ya özgü olmadığını da görmüştüm. İslam âleminin birçok köşesinde de tarihi camilerin bazıları sağlam, bazıları yıkıntı halindeydi. Bu tespit mimari mekân veya arkeoloji alanlarına ilişkin olduğuna göre, açıklamamıza önce binaların kendilerinden başlayalım.

Camiler, kiliseler gibi kutsal mekânlar değildir. Bir cami, içindeki maneviyat dünyasının yoğunluğu ne olursa olsun, kilise gibi “Allah’ın evi” değildir. Adından anlaşıldığı gibi, bir toplanma mekânıdır. O yüzden inananlar, ibadet zamanları dışında da camilerde otururlar, sohbet ederler, hatta siyaset de tartışırlar. Gönül rahatlığıyla secde edilebilecek kadar temiz değilse veya kubbesinden su damlıyorsa da gitmezler. Yavaş yavaş çıplaklaşmasına, halılarının çalınmasına, sıvalarının ya da boyalarının dökülmesine kayıtsız kalırlar, harabeye döndüğünde de bir zamanlar hangi imamın ne dediğine ya da hangi hutbenin heyecan verici olduğuna dair anılar naklederler, ama camiye kurtarmaya kalkışmazlar, yeni ve daha temiz olanına giderler. Meydan açmak ya da yol geçirmek için girilen istimlak sırasında yıkılmalarına da, doğal olarak, tepki göstermezler.

Camiler sahipsiz değildir tabii. Ama kiliseler gibi onları yaptıran, personelinin yetiştiren ve atayan, hep bakımlı kalmasını sağlayan, üstelik bütün bunlar için harcayacak zengin gelir kaynakları olan Kilise örgütü gibi bir sahipleri de yoktur. Zengin tüccarlardan vezirlere, yerel beylerden sultanlara kadar birçok bireyin önemlice bir kişisel gelir kaynağını vakfetmesiyle oluşan mütevellî heyetleri vardır. Bu gelir kaynakları gasp veya fetih ya da başka bir nedenle kurursa, caminin de kubbesi akmaya başlar. Tabii mütevellîlerin gelirleri kendi ceplerine atmaları gibi bir olasılığı da unutmamamız gerekir. Yeni fatihlerin, devlet adamlarının ya da şehirlerin önde gelenlerinin tarihe veya sanatsal beceri ve yetkinliğe saygı göstermeleri halinde camilerin kurtulduğu da görülmüştür. Ama vakıfların bir şekilde yok olması, bu yüzden de kamuya mal olmuş birçok tarihi eserin ve bu arada birçok caminin yıkıntıya dönüşmesi o kadar ciddi bir sorun haline gelmiştir ki, Osmanlı Devleti, tam anlamıyla “özel sektör” diyebileceğimiz bu kurumu yaşatabilmek için kanatları altına almak, bunun için de “Evkaf Nezareti” adıyla bir bakanlık kurmak zorunda kalmıştır.

Bu da bizi yepyeni bir noktaya getirmiştir, zira cami yapmayan bir devlet, camileri ayakta tutmak için kamu parası harcar olmuştur. Ama bu durumu, devletin imamların maaşlarını ödemesi gibi laiklikle de bağdaşmayan bir yenilikle karşılaştırmamız gerekir. Çünkü burada söz konusu olan, kültür mirasının korunması, başta mimari olmak üzere, sanatlarımızın ve tarihimizin yaşatılmasıdır. Ancak devletin bunu fırsat bilerek cami yapmaya da koyulmaması gerekir.

Yavuz'un halifeliği

Yavuz Sultan Selim'in, halifeliği Osmanlı hanedanı adına son Abbasi halifesinden devraldığı, tarihimizin büyük birkaç efsanesinden biridir. Yavuz'un Mısır seferinden dönerken, bugün Topkapı Sarayı'nda bulunan "Kutsal Emanetler"i getirmiş olduğu doğrudur; ama tarih kitaplarımızda sıkça rastladığımız, halifeliğin 1517'de Osmanlılara geçtiğine ilişkin "bilgi", çok sonraları uydurulmuştur. 18. yüzyılda ortaya çıkan bu efsane, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla resmilik kazanmıştır. Bu antlaşmayla Kırım'ı yitiren Osmanlılar, bölgedeki nüfuzlarını tümüyle kaybetmek de istemiyorlardı. Bu yüzden Osmanlı müzakerecileri diplomatik bir hileye başvurmuş ve sultanlarının, halife sıfatıyla, tahta yeni geçen Kırım hanlarının bu sıfatını onaylaması gerektiğine ilişkin bir maddeyi antlaşma metnine sokabilmişlerdir. Her ne kadar Osmanlıca metinde, "imâmü'l-mü'minîn ve halîfetü'l-muvahhidîn" biçiminde bir deyim yer alıyorduyse da, antlaşmanın uluslararası hukuk açısından geçerli kabul edilen İtalyanca metninde, "*Supremo Califfo Maomettano*", yani "Muhammediliğin Yüce Halifesi" denmiştir.¹

19. yüzyılın başlarında devlet ideolojisinin merkezinde olup olmaması tartışılan halifelik, yüzyıl ortalarından itibaren siyasal gündemin önemli bir maddesi oldu. 1840'lardan başlayarak İslam dünyasının neredeyse tamamının Batılı güçler tarafından işgal edilmesi, özellikle de Orta Asya hanlıklarının Rusya'nın yayılmacılığı karşısında Osmanlı Devleti'ne yardım için başvurmaları, İstanbul'daki aydın çevrelerde İslami bir dayanışma hissi uyandırdı.²

1 Gilles Veinstein, "Les origines du califat ottoman", *Les Annales de l'autre Islam*, 2, 1994, s. 25-36; ayrıca bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam", çev. Mustafa Özel, *Dergâh*, 30, 1992, 15.

2 Bkz. Dwight E. Lee, "The Origins of Pan-Islamism", *American Historical Review*, XLVII, 2, 1942, s. 278-287 ve Mümtaz'er Türköne, *İslâmcılığın Doğuşu* (İstanbul, 1991).

Namık Kemal gibi, birçoğu 1876 Anayasası'nın kaleme alınmasında da çalışacak olan Yeni Osmanlıların bu hissi sıklıkla dile getirmeleri, dış politika sorunlarıyla yakından ilgilenen yeni sultan II. Abdülhamit'e esin kaynağı olmuş, böylece halifelik ilk Osmanlı Anayasası'na dahil edilmiştir. Sonraları Sultan II. Abdülhamit'in, halifeliği nasıl bir dış politika kozu olarak kullandığı ise, görece iyi bilinen bir konudur.

Burada akla şu soru gelebilir: Osmanlı sultanları, 18. yüzyıldan önce halife sıfatını hiç kullanmadılar mı? Elbette kullanmışlardır. Ancak, onların kullandıkları halife sıfatı, artık Ebu Bekir, Muaviye veya Harun Reşid'in kullandıkları sıfatla aynı anlamı taşımıyordu. Bu dönüşümün ise biraz uzunca bir öyküsü vardır.

10. yüzyıldan itibaren halifeler arka plana düşmüş, yeni türeyen sultanların elinde oyuncak olmuşlardı. O kadar ki, Selçukluların İran'a gelmesinden önce Abbasi halifesi, ayrıca Şii bir hanedan olma özelliği de bulunan Büveyhoğullarının etkisi altındaydı. Saltanat kurumu karşısında gerileyen halifeliğin yok olmasını içine sindiremeyen, ayrıca Şiilerin İmamlık kurumu karşısında güçlü bir rakip yaratma ihtiyacı duyan İslam âlimi İbn Teymiye, İslam toplumunun halifesiz olmaması gerektiğine ilişkin kuramını geliştirdiğinde ise Müslümanların, biri Irak'ta, biri Mısır'da, biri de İspanya'da olmak üzere, üç halifesi vardı. Yani başka bir İslam âlimi İbn Haldun'un, 14. yüzyılda, birbirlerinden çok uzak bölgelerde siyasal gücü ellerinde bulunduran Müslüman hükümdarların halifelik görevini de üstlenebileceklerine ilişkin görüşü, yeni bir kuram olmaktan çok, uzunca bir süredir birçok örneği görülen bir durumun tescilidir. Kısacası, Ortaçağ'ın sonlarına doğru çeşitli Müslüman toplumlarını yöneten hükümdarlar, kendilerini yeterince güçlü hissettiklerinde, taşıdıkları iddialı sıfatlara halifeliği de ekliyorlardı. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun tohumlarını atan Yıldırım Bayezit de, Yavuz'un Mısır seferinden 120 yıl önce halife sıfatını kullanmıştır.

Latin alfabesine nasıl geldik?

Bâb-ı Âlî bürokrasisi, devşirme sisteminin sona ermesi üzerine, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yönetici sınıfı konumuna yükseldi. "Efendilerin paşa olması" sözleriyle betimlenen bu süreçte, devletin çeşitli bürolarında çalışan ve "kalemiyye" diye anılan kâtip sınıfı, yavaş yavaş yüksek memurlukları ele geçirdi. İlk olarak Amerikalı tarihçi Norman Itzkowitz'in dikkat çektiği bu dönüşüm sonucunda, 18. yüzyıldaki 37 başdefterdarın 28'i maliye bürokrasisinden, 26 reisü'l-küttabın 16'sı ise o zamanın "dışişleri bakanlığı" diyebileceğimiz reisü'l-küttaplık bürosundan çıkmıştır.³ Bu durumu, biçimsel olarak II. Mahmut döneminde ortaya çıkacak olan nezaretlerin (bakanlıkların), işlevsel olarak 18. yüzyılda oluştuklarını öne sürerek tanımlamak, abartılı bir iddia olmaz.

Bürokrasinin ağıdalı, resmi dilini kullanan sınıfın egemenliği ise, yazı Türkçesinin de ağıdalı bir üsluba doğru kaymasına yol açtı. Düzyazının tümüyle devlet memurlarının, ya da en azından devlet memurluğunda yetişmişlerin tekelinde olduğu bir dönemde böylesi bir gelişme gayet doğaldı. Ancak bunun, konuşma diline de yansıdığı görüldü. Böylece, yaygın olmayan, yakası açılmadık sözcükler ya da deyimler kullananlara ilişkin, gerçek anlamı "akıllılar, bilgililer" olan, "ukala" sıfatı 19. yüzyıl ortalarında devreye girdi.

Eski, bilinen bir sözcüğün 19. yüzyıl ortalarından itibaren böyle yeni bir anlam taşır olmasının bir nedeni de, Sultan II. Mahmut döneminden itibaren Türkçede bir yalınlaşma akımının başlamasıdır. Bu gelişmenin kökeninde ise gazetenin ortaya çıkışını görüyoruz.

3 Norman Itzkowitz, "Eighteenth-Century Ottoman Realities", *Studia Islamica*, 16, 1964, s. 73-94; yeni baskısı için bkz. Baki Tezcan ve Karl K. Barbir (yay.), *Identity and Identity Formation in the Ottoman World. A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz* (Madison, 2007) içinde, s. xvii-xxxii.

Nitekim Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi olan *Takvim-i vekâyi'*nin (1831), Türkçenin yalınlaşması sürecinde çok önemli bir rolü olmuştur. Ne var ki bunun "halkın anlayabilmesi" için yapıldığını sanmak büyük hata olur. *Takvim-i vekâyi'*, halk okusun da öğrensini diye çıkarılmamıştı. Amacı, devlet memurlarını, özellikle de genç, henüz yeterince bilgili ve deneyimli olmayanları, bir de, merkezden uzakta bulunanları bilgilendirmektir. Ama kısa bir süre sonra halkın okuması için de gazete çıkarılır oldu. *Cerîde-i havâdis* (1840) gazetesıyla başlayan bu yeni süreçte ise, olan bitenin ortalama vatandaşa yorumlu, yani siyasal eleştirisiyle aktarılma çabası, dilde yalınlaşmayı hızlandırdı.

Söz konusu yalınlaşmaya asıl ivme kazandıran gelişme ise, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la birlikte bir kamu eğitimi politikası başlatması oldu. Bilindiği gibi, söz konusu döneme kadar devletin verdiği eğitim, eskiden olduğu gibi, yalnızca devlet için çalışacak olanlara veriliyordu. Dolayısıyla, Tıbbiye'yi ya da Harbiye'yi kuran devlet, ilköğretime eskisi gibi karışmamış, bunu camilerin bir tür yan kuruluşu olan geleneksel mekteplere bırakmıştı. Modern eğitim kurumlarının ortaya çıkması böylece 1840'ların sonunu buldu ve başkent İstanbul'da kurulan ilk modern okullar hemen taşrada da 1850'lerde açılmaya başladı. Bu gelişme, 1857'de Maarif Nezareti'nin (Eğitim Bakanlığı) kurulmasıyla sonuçlandı. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti daha kapsamlı eğitim programları uygulayacak ve Türkçenin yalınlaşmasına çok büyük bir katkı yapacaktı.

Türkçenin Arap harfleriyle yazılmasının bir sorun olduğuna ve Latin alfabesinin alınmasının belki daha yararlı olacağına ilişkin ilk tartışmaların hemen 1860'larda başlamasının nedeni, eğitimin yaygınlaşmasının kaçınılmaz sonucu olan yalınlaşma sürecidir. Zira yeni okullarda okutulacak kitapların, ister istemez çocukların anlayabileceği, daha yalın bir dille yazılması gerekiyordu. Nitekim kurulmasından itibaren onyıllar boyunca Maarif Nezareti'nin yaptığı işlerin biri de, yerel yöneticilerden bulundukları yörelerde kullanılan ve yayımlanacak kitaplarda kullanılabilecek Türkçe sözcükleri toplayıp bakanlığa yazmalarını istemek olmuştur. Ancak bu da bir yazım sorunuyla karşılaşılmasına ve eğitimde tökezlemelere yol açtı.

Karşılaşılan sorunlardan biri, soneklerle türetilen uzun sözcüklerin veya fiil çekimlerinin yazımında seslendirmelerin nerelere

konulacağının bilinmemesi, dolayısıyla da bunların okunmasının doğru dürüst öğretilmemesiydi. Başka bir sorun, Arap, daha doğrusu, Fars alfabesinin Türkçede kullanılmaya başlamasından beri yaşanan değişikliklerdi. “De” sesiyle söylenen “ada” veya “Anadolu” gibi birçok sözcük, kalın bir “te” sesi veren “ta” harfiyle yazılıyordu ve dilimizde bu harfin “te” sesi verdiği, bir kısmı Arapça olan, başka birçok sözcük de vardı. Birçok Türkçe sözcükte ve iyelik sonekinde bulunan “n” (deniz, odun, arkadaşın, evin, vs.), “ne” sesi veren “nun” harfiyle değil, başka birçok sözcükte “ke” sesi veren “kef” harfiyle yazılıyordu. Bir diğer sorun, Türkçenin “o”, “u” “ö” ve “ü” seslerini vermek için Arapçanın yalnızca bir harfinin (“vav”) kullanılıyor olmasıydı. Son bir örnek olarak, Türkçedeki “se” sesine karşılık Arapçada üç ayrı ses veren üç farklı harfin (“se”, “sin” ve “sad”) bugün de kullandığımız birçok sözcükte bulunduğunu hatırlatalım.

Okuma-yazma eğitimi açısından karşılaşılan bu sorunlar, estetik alanında da karşılık buldu. Aynı sesleri veren farklı harflerle zarif bir kafiye dizgesi yapılıp yapılamayacağına ilişkin bir tartışma 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak neredeyse alfabe değişikliği yapılanı kadar sürdü. “‘Abes’ ile ‘muktebes’ kafiye olur mu?” ve “Kafiye kulak için midir, göz için mi?” sorularıyla dillere destan olan bu sorunun nedeni, “abes” ve “muktebes”in sonlarındaki “se” sesinin farklı iki harfle yazılıyor olmasıydı. Yani Türkler, Arapçada ki iki farklı sestten birini çıkaramıyorlar, ama Arapçada kafiye olmayacak iki sözcükten kafiye yapıyorlardı! “Elif”le biten “dünya” ile “ye” (“alif maqsura”) ile biten “süreyya” alt alta geldiklerinde bazılarınca çirkin oluyordu. Öte yandan, mısra “e” (harf aynı zamanda “he” sesi de verirdi!) ile bittiği için Alişim’in kaşları “kara” değil, “kare” olabiliyordu!

Böylece, İkinci Meşrutiyet döneminde iyice alevlenecek olan, alfabe değişikliği tartışması gündeme geldi. Latin alfabesini almak isteyenler, Türkçedeki sekiz ünlünün Arapçadaki üç ünlüyle yazılmasının çok zor olduğunu, bunun da eğitimin yaygınlaşmasını neredeyse olanaksız kıldığını öne sürüyorlardı. Öte yandan, Romanların uzun süredir Latin alfabesini kullanıyor olmaları, 19. yüzyılda da Hırvatların ve Arnavutların Latin alfabesini kendi dillerine uyarlamaları, bu yönde izlenecek örnekler olarak görülüyordu. Ancak, 19. yüzyılda Batı Avrupa’da ortaya çıkan ve Arap alfabesinin

uygarlığa yatkın olmadığına ilişkin, belki biraz ırkçılık, ama kesinlikle Avrupamerkezlilik kokan bir kuramın etkisinde kalmış olabilecekleri de söylenebilir. Zaten geleneğe bağlı kalmak isteyenler de en çok vurguyu Arap alfabesinin kesinlikle uygarlığa, ilerlemeye engel olmadığı fikrine yapıyorlar, Latin alfabesinin mutlaka gerekli olmadığına ilişkin savlarını da Japonca örneğini vererek savunuyorlardı.

Başka bir yol önerenler de oldu. Ünlüleri kıt Arapça sözcüklerin doğru okunmasını sağlayabilmek için gereken yerlere ünlüler eklenerek yeni bir yazım dizgesi yaratmak isteyenler ortaya çıktı. Bunların da elinde koz olarak Azerbaycan'da başlatılmış olan uygulama vardı. İkinci Meşrutiyet döneminde tartışma iyice alıp yürümüşken, İttihat ve Terakki Cemiyeti önderlerinden Enver Paşa bu yolu seçti ve kendi adıyla, bazen "Enverce", bazen de "Enver Paşa Türkçesi" diye anılan yazımı Osmanlı ordusunda uygulamaya koydu. Bütün orduya dağıtılan büyük ölçekli haritalar, bu yeni yazımla basılmıştı ve subayların coğrafya bilgilerinin de yardımıyla, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında kullanıldı. Ama telgraf memurları çok sıkıntı çekti ve bir sürü yanlış yaptılar. Bu yüzden yeni yazımdan kısa bir süre sonra vazgeçildi.

Bu deneyimin başarısızlığa uğraması, Latin alfabesini isteyenlerin cesaretini artırmıştı. O kadar ki, 1917'de Talat Paşa Kabinesi kurulurken kendisine Maarif Nezareti önerilen Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, bakan olduğu takdirde yapacağı ilk işlerden birinin Latin alfabesini almak olduğunu söyleyebildi. Gerçi Hüseyin Cahit Bey bakan olmadı; ama on yıl sonra, Cumhuriyet rejimi iyice yerleştikten sonra yapılan en önemli reformlardan biri, Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbikine Dair Kanun'un yürürlüğe girmesi (1 Kasım 1928) oldu. Bu aşamadaki en ilginç özelliklerden biri, Latin alfabesinin alınmasını isteyenlerin bile alfabe değişikliğinin uzun bir zaman dilimine yayılması gerektiğini öne sürmeleri idi. Böyle bir uygulamanın başarılı olamayacağını, değişikliğin hemen yapılmadığı takdirde hiç yapılamayacağını, çünkü Arap alfabesiyle okuma bilenlerin o alfabeyi kullanmayı sürdüreceklerini savunan Gazi Mustafa Kemal, yeni alfabenin hemen o ders yılında devreye sokulmasını istedi. Okul çağını geçmiş ya da hiç okuma-yazma öğrenmemiş olanlar için ise Millet Mektepleri açılarak, Latin alfabesiyle yazılan Türkçe çabucak yerleşti.

Alfabe değişikliğinden sonra Türkiye’de bir okuryazarlık patlaması olmadı gerçi. Ama bunun nedeni, yeteri kadar okulun yeterince çabuk aılamamasıdır. 1923-1928 döneminden sonra da okuryazarlığın hızla artmamış olmasının nedeni, iktisat dünyasında aranmalıdır. Nitekim 1920’ler ve 30’lar Türkiyesi çok fakir bir ülkeydi ve yapması gereken çok şey vardı. Okul açıp ulusu eğitmek ise bunlardan yalnızca biriydi. Buna karşılık, tekparti rejiminin okuryazarlığı yayma konusundaki kararlılığını görebilmek için, İkinci Dünya Savaşı yıllarına bakmamız gerekiyor. O dönemde btce harcamalarının daha önemli bir kısmının, demiryolları ve çeşitli fabrikaların yapımı için gereken ithalat yapılamadığı için, eğitime ayrıldığını ve 1939’la 1945 arasındaki altı yılda, 1923’le 1938 arasındaki on beş yılda açılan ilkokuldan bir buçuk kat fazla ilkokul açıldığını görüyoruz.

Bugün üzerinde konuşulan bir başka konu da, alfabe değişikliğiyle birlikte tüm bir ulusun birdenbire okuryazarlığını yitirmiş olduğu iddiasıdır. Bu iddia, gerici çevrelerin uydurduğu şehir efsanelerinin başta gelenlerindendir. Yeni Türkiye’nin, kurulduğu 1923 yılındaki okuryazarlık oranı yüzde 10’un altındaydı. Bu oran, 1935 nüfus sayımı sonuçlarına göre yüzde 19,25’e çıkmıştır. Yani alfabe değişikliği yapıldığında okuryazarlık oranının yüzde 15’in altında olduğunu varsayabiliriz. O dönemde okuryazarlar arasında lise ve üstü eğitim alanların mutlaka bir yabancı dil bildiklerini, bunun da çok büyük oranda Fransızca olduğunu düşünürsek, alfabe değişikliğinden mağdur olanların oranının yüzde 10’un çok altında kaldığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Bu istatistiksel veriyi farklı bir açıdan yorumlayacak olursak, modern eğitim almış seçkin sınıf mensuplarından mağdur olan olmamış, toplumun ezici bir çoğunluğu için ise günlük yaşamda değişen herhangi bir şey olmamıştır.

Bazı toplumsal gerginlikler hakkında

Osmanlı modernleşmesini başlatan olmasa da, kalıcılığını sağlayan Sultan II. Mahmut'un saltanat dönemi (1808-1838), birçok toplumsal ve siyasal gerginliğe sahne olduğu gibi, çok uzun bir süre için yakınçağ Osmanlı-Türk tarihinin ana sorunlarından biri olacak devlet-toplum gerginliğinin de ortaya çıktığı dönemdir. Âyânların kökü büyük çapta bu dönemde kazınmış, yeniçeri ordusunun varlığına bu dönemde son verilmiş ve devlet yine bu dönemde büyük çaplı bir dönüşüm geçirmiştir. Dolayısıyla, her ne kadar Tanzimat Dönemi'ni 1839'da başlatmaya alışmışsak da, II. Mahmut'un saltanat yıllarını bu döneme katmak hiç de yersiz olmaz.

Âyânlardan vilayet meclislerine

Osmanlı İmparatorluğu'na 18. yüzyılda damgasını vuran âyânlık, merkeziyetçi Osmanlı zihniyetinin hiçbir zaman kabullenemediği bir kurumdu. Ancak, II. Mahmut'un hemen 1810'larda Anadolu ve Balkanlar'da kökünü kazıdığı âyânlar, geniş çaplı ticarete yönelik, ilkel bir tarım kapitalizminin temsilcileri olarak, bulundukları bölgelerde görece bir refah sağlayan, bu nedenle de halkı soymaya çalışan devlet memurları karşısında toplumun yanında yer alan insanlardı. Güçlerinin kırılması da, en çok Müslüman cemaatinin zararına oldu, çünkü diğer cemaatlerin hakları kendi dini örgütleri tarafından korunuyordu. Böylece Osmanlı Devleti'nin Batı dünyasından esinlenen bir yapıya bürünmeye başladığı bir dönemde Müslüman cemaati özellikle Anadolu'da gittikçe fakirleşiyordu. Söz konusu fakirlik o kadar ciddi bir düzeye vardı ki, Osmanlı yönetimi 1840'ta çocuk düşürmeyi yasaklayan ve bunun cezalandırılmasını öngören bir "ıskat-ı cenîn talimatnamesi" çıkarmak zorunda kaldı.

Aynı yıl, Tanzimat'ın vergi adaletini sağlama amacına hizmet etmek üzere, vergi toplama hakkını devletin özel kişilere ihale etmesi demek olan iltizam sisteminin yerine, yerel eşraftan oluşan muhassıl meclisleri kurulmuştu. Fakat, hem vergi toplanmasındaki karmaşa hem de ayrıcalıklarının yitirenlerin direnişi, bir dizi isyanla birlikte, iltizam sisteminin geri gelmesine neden oldu. Devlet, eşraf baskısı karşısında o kadar güçsüz kaldı ki, vilayetlerin yönetimi daha sonra yapılan düzenlemelerle merkezizetsizliğe doğru kaydı. Eşrafın oluşturduğu vilayet meclisleri, yine eşrafın verdiği vergilerle oluşan vilayet bütçesini istedikleri gibi kullanırken, gittikçe fakirleşen Osmanlı Devleti'nin doyuramadığı memurları da her kademede toplumu soyar hale geldiler. Bu adaletsizlik biraz İkinci Meşrutiyet'te parlamentonun gücü ele geçirmesiyle, kesin olarak ise Cumhuriyet döneminde, vilayet bütçelerinin en önemli girdisini oluşturan aşar vergisinin kaldırılması sayesinde sona erebildi.

Yeniçerilerden alaylı-okullu çekişmesine

Yeniçeri ordusunun 1826'da kaldırılması da bir dizi toplumsal gerginlik yarattı. Gerçi dini çevrelerin yüksek kademelerdeki memurları II. Mahmut'un reformlarını destekliyorlardı. Ama Sultan'a "gâvur padişah" adını yakıştıran toplum katında böyle bir destek olmaması, yeniçerilerin de özellikle İstanbul'un esnaf ve sanatkâr zümresinden ayırt edilemeyecek bir konumda bulunması, resmi çevrelerin daha sonra "vaka-i hayriye" diye adlandıracağı olayı dini bir kisveye soktu. Toplumsal desteğin en alt kademelere kadar yayılması amacıyla, ülke çapındaki yeniçeri avı, Bektaşî avına dönüştü. Ancak yeniçeriliğin kaldırılması, bazı yabancı gözlemcilerin ve daha sonra Namık Kemal'in de vurguladıkları gibi, devlet karşısında toplumsal direnişin de sonu oldu. Sultan-yeniçeri ordusu-ulema sacayağının kırılmasıyla birlikte II. Mahmut ve, daha sonra, Bâb-ı Âlî mutlakiyetleri başladı.

Sultan II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerindeki eğitim hamlesi de toplumsal kutuplaşmalara neden oldu. Yeni hukuk dizgesinin gerektirdiği kadrolar, giderek hâkimler ve savcılar olarak kadıların pabucunu dama atarken, medreseler yalnızca müderris yetiştirebilen okullara dönüştü. Kadılıkların uzun zamandan beri yüksek bürokrat ve ulema çocuklarının tekeline geçmiş olması nedeniyle

zaten rahatsız olan medrese öğrencileri, İkinci Meşrutiyet'e, hatta Milli Mücadele dönemine kadar iktidar karşısında isyancılık potansiyeli taşıdılar. 31 Mart Vakası'nda görüldüğü gibi, müttefikleri de bu sefer Harbiye Mektebi mezunları karşısında maaşlarını ve emekliliklerini yitirme tehlikesiyle karşılaşan alaylı subaylardı.

Okullular da kendi aralarında bölündüler. Yüksek rütbeli memurların hizmetinde çalışanların az sayıdaki oğullarını saymazsak, 19. yüzyılda kurulan modern okullara giren öğrencilerin neredeyse tamamı, memuriyet soyluluğu (*noblesse de robe*) diye adlandırabileceğimiz, Osmanlıların "askeri" dedikleri sınıfa mensuptu. Bu tekel, özellikle Harbiye Mektebi'nde, '93 Harbi'nden sonra kırıldı. Ancak, Sultan II. Abdülhamit'in "zadegân" sınıfı yaratma çabalarının da katkısıyla, sınıfsal-siyasal bir gerilim havası sürdü. Asım Gündüz, anılarında Harbiye'de kendisinin sınıf birincisi olduğunu, ama "İstanbullu" olduğu için Ali İhsan Sabis'in sınıf birincisi yapıldığını söyler.⁴

Devletlülerden yeni yetmelere

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başındaki, alçakgönüllü kökenlerden gelen Atatürk-İnönü-Peker üçlüsünün karşısında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuranların hepsinin ya paşazade ya da büyük ulema çocukları olması da bir tesadüf eseri değildir. Modern eğitimin yaygınlaşması ve parlamenterizme geçiş, farklı kesimlerin şikâyetlerini kanun çerçevesinde dile getirmelerini sağlamıştı. Böylece, ülkenin dört bir yanından gelen, okumuş ve vilayet meclislerinde siyasal deneyim kazanmış üyelerin oluşturduğu ilk Meclis-i Mebusan'ın Sultan II. Abdülhamit'çe susturulması, birçok konuda eleştirilen Bâb-ı Âlî paşalarının da rahat bir nefes almasına yaradı. Ama aynı senaryonun İkinci Meşrutiyet'te de sahnelenmesine bu kez mebuslar izin vermedi ve kendilerini ayaktakımı olarak gören Sadrazam Kâmil Paşa güvensizlik oyuyla 1909 Şubatı'nda düşürüldü.

Jön Türklerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na bölünmeleriyle, daha sonra İttihat ve Terakki üyelerinin meşrutiyetçiler ve cumhuriyetçiler biçiminde kutuplaşmalarında da aynı sınıfsal-kültürel gerilim vardır. Çok çeşitli kültürel ve siyasal itirazları da olmakla birlikte, Hürriyet ve İtilaf yanlıları arasında

4 Bkz. Asım Gündüz, *Hatıralarım*, yay. İhsan Ilgar (İstanbul, 1973), s. 18.

Osmanlı soyluluğu, İttihat ve Terakki'ye oranla daha ağırlıktaydı. Bu kesim de meşrutiyet istiyordu, ama meşruti monarşide sultana, Alman modelinde olduğu gibi, ciddi bir anayasal güç tanıma yanlısıydı. Ulusal egemenlik ilkesini kesin olarak yerleştiren İttihatçılar ise, daha sonra simgesel bir monarşiyi sürdürme ve cumhuriyete geçme seçenekleri karşısında, yine büyük çapta toplumsal köken çizgisiyle ayrıldılar. Padişaha ve Osmanlı Devleti'ne asırlardan beri hizmet etmiş bir aileye mensup olmamak, siyasi rejim konusunda köktencililiği kolaylaştırıyordu. Öte yandan, cumhuriyet istemeyen Rauf Orbay ise, Süleyman Necati Güneri'nin anılarında söylediklerine bakacak olursak, "Âl-i Osman'dan başka rehber kabul etmiyorum. Babamın vasiyeti vardır. 'Âl-i Osman zeval bulursa git, başka İslam hükümetlerinin birine hizmet et'" diyebiliyordu.⁵

Ne var ki, Cumhuriyet'i kuranlar, partilerinin programında söylendiği gibi, "hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan" bir düzen kuramadılar. Yine parti programında sözü edilen, "serbest meslek erbabının ... [k]abiliyetleri ve hizmetleri karşılığını görmeleri için faaliyetleri sahasını açık ve emin bulundurmak vazife"si yerine getirilmedi.⁶ Eğitimin yaygınlaşmayı sürdürmesi, yeni yetişenleri yeni düzene kazandıramadı. Sözgelimi, hukuk eğitimi aldıktan sonra memleketlerinde avukatlık bürosu açan gençler, iktidar partisinin yerel örgütüne kabul edilmediler. Parti mensubu avukatların tercih edilmesi nedeniyle, büroları örümcek ağlarıyla kaplandı. Bu da, Demokrat Parti kurulduktan sonra yeni partinin il ve ilçe örgütlerini intikama susamış yeni bir orta sınıfın doldurmasına ve giderek Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti/Adalet Partisi arasında 12 Eylül 1980 darbesine kadar süren bir kan davasına yol açtı.

Dini cemaatlerden etnik kimliklere

Merkezde alınan kararların veya yapılan/yapılmaya çalışılan reformların doğurduğu kutuplaşmaların yanı sıra, geç dönem Osmanlı toplumunun kendi içinde görülen bazı gelişmeler de zaman zaman çok kanlı kavgalara dönüşebilen kutuplaşmalar yaratmıştır. Gerek devşirme sisteminin 17. yüzyıl ortalarından itibaren büyük çapta terk edilmesi, yani Osmanlı kimliğinin ciddi bir biçimde değişmesi,

5 Süleyman Necati Güneri, *Hâtıra Defteri*, yay. Ali Birinci (İstanbul, 1999), s. 78; ayrıca bkz.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 2. baskı (İstanbul, 1934), cilt II, s. 182.

6 Bkz. C.H.F. Programı (İstanbul, 1931), s. 11 ve 37.

gerekse Avusturya ve Rusya'yla 18. yüzyılda yapılan savaşların ne-redeyse tümünde Balkanlar'da isyanların çıkması, "yönetilenler" anlamına gelen "reâyâ" sözcüğünün 18. yüzyıl sonlarıyla 19. yüzyıl başlarında "gayrimüslim" anlamına gelmesine neden olmuştu. Buna koşut olarak da, Müslümanlar için "millet-i hâkime", yani "egemen cemaat" denmeye başlandı. Bu gelişme, Batı Avrupa'da dinlerüstü bir yurttaşlık kültürünün oluşmaya başladığı bir dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda dini bir kutuplaşma döneminin başladığına işa-ret eder. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde patlak veren Sırp ve Yunan is-yanları da bu kutuplaşmayı iyice keskinleştirdi. İşte Tanzimat'la bir-likte yerel yönetimlerde Hristiyanların da söz sahibi olması, tam bu kutuplaşma ortamında ve Yunanistan'ın bağımsızlık, Sırbistan'ın da özerklik kazanmış oldukları bir zaman diliminde gerçekleşti. Gerçi Osmanlı devlet adamları arasında, Osmanlı hanedanı etrafında yeni bir Osmanlı milliyetçiliği, o zamanki adıyla bir "ittihâd-ı anâsır", yani "unsurların birliği" fikrine inananlar yok değildi. Ama en alt kademedeki Müslüman tebaadan en tepedeki devlet yöneticilerine kadar büyük çoğunluk, bunu istemeksizin, mecburiyetten kabul edi-yorlardı. 1856'da bütün Osmanlıların eşit olduğunu ilan eden İsla-hat Fermanı'nın okunduğu töreni onuncu "tezkire"sinde betimleyen Cevdet Paşa, tören sırasında herkesin suratının asık olduğunu, orta-lığı adeta bir yas havasının kapladığını anlatır.⁷

Öte yandan, Girit'te ve başta Bosna-Hersek olmak üzere Balkanlar'ın bazı bölgelerinde Osmanlı toplumu, büyük toprak sahibi Müslümanlar, kiracı Hristiyanlar biçiminde ayrıışmıştı. Bu ortam, milliyetçilik tohumlarının, henüz eğitim hamlelerinin çok zayıf olmasına karşın, hızla yeşerebilmesine çok müsait bir zemin hazırladı. Sınıfsal kutuplaşma, hızla dini/etnik kutuplaşmaya dö-nüştü. Böylece Balkanlar'da bir dizi ulus-devletin ve bugünkü sı-nırların oluşması sürecinde Müslümanlar büyük ölçüde dışlandılar ve daralan Osmanlı topraklarına göç ettiler. Bu göç süreci ise, birçok önemli sonuç doğurdu. Bu sonuçların biri, Osmanlılığın daha çok İslam unsuru üzerinden tanımlanması ve Hristiyanların Trakya ve Anadolu'dan çıkartılması isteğinin dile getirilmesiydi. Nitekim Bal-kan Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'la, Milli Mücadele'den sonra da Yunanistan'la nüfus mübadelesi yapıldı.

7 Cevdet Paşa, *Tezâkir*, yay. Cavid Baysun, 2. baskı (Ankara, 1986), cilt I, s. 67-69.

Kısmen bu birinci sonuca bağılı olan ikinci bir sonuç ise, Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkma aşamasında Sünni İslam'ın Türk kimliğinin belirleyici bir ögesi konumuna gelmesiydi. Yani Türk milliyetçiliği, Alevi unsurunu da dışlayan bir biçimde tanımlandı. Gerçi Osmanlılık, çok uzun bir süredir Sünnilikle iç içe gelişmişti. Merkezi Osmanlı kültürünün etkilediği Türkçede “kızılbaş” ve “dürzü” sözcükleri, birer küfür olmuştu. Nitekim Sivas'tan 1919 Temmuzunda Erzurum'daki Mustafa Kemal Paşa'ya yazan Albay Refet (Bele) Bey de, Sivas yöresi Alevilerini “kansız” biçiminde adlandırmıştır.⁸ Ayrıca Türk milliyetçiliği, tutunabilmek için İslamcılık ideolojisine bir dizi ödün vermek zorunda kalmıştı. İşte bu yüzden Ziya Gökalp'in programı yalnızca “Türkleşmek ve muasırlaşmak”tan ibaret kalmamış, bir de “İslamlaşmak”ı içermek zorunda kalmıştı. Gökalp'ten sonra Şemsettin Günaltay, Alevileri tamamen dışlayacak, 1923'te yayımladığı *Mâziden âtîye* kitabında ise Orta Asya iklim ve coğrafyasının Sünniliği Araplardan bile daha iyi taşıyacak bir Türk karakteri yarattığını ileri sürecektir.⁹

8 Bkz. Gazi Mustafa Kemal, cilt I, s. 44.

9 Mehmed Şemseddin (Günaltay), *Mâziden Âtîye*, 2. baskı (İstanbul, 2000).

Osmanlı Kürtleri

Sultan II. Mahmut'un merkezileştirme politikasının ilk sonucu, Anadolu ve Rumeli âyânlarının 1810'larda ortadan kaldırılması olmuştur. 1860'larda Güney Irak'ın da Osmanlı yönetimine yeniden bağlanmasıyla tamamlanacak olan bu süreçte sıra Kürdistan yöresine 1840-1850'lerde geldi. Gerçi 1830'larda Mısır'la yapılan savaşta yöreye yığınak yapan Osmanlılar, Botan Emirliği'ni yöneten Bedirhan ailesinden destek görmüş, hatta pek çok Kürt Osmanlı ordusunda savaşmıştı. Ancak, 1846'da merkezi Diyarbakır olan Kürdistan Eyaleti'nin kurulması birçok sorun yarattı. Merkezi yönetimin iyice yerleşmesi anlamına gelen bu gelişme, zaten Kürt beylerinin hoşlanmadıkları bir şeydi. Ayrıca yeni kurulan yönetsel bölgelerin sınırları, bu Kürt beylerinin etki alanlarını da karıştırıyordu. Örneğin, Botan Emirliği'nin denetimindeki Cizre yeni yapılanmada Kürdistan'dan ayrılıp Musul Eyaleti'ne bağlanmıştı. Bu gelişmeler sonucunda isyan eden Bedirhan ailesinin hükümranlılığı 1847'de sona erdi. Hemen arkasından, Süleymaniye yöresinde uzun süredir hüküm süren Baban Emirliği'nin de varlığına son verildi (1851).

Bu gelişmelerden sonra, Sultan II. Abdülhamit döneminin başlarına kadar, Osmanlı Kürdistanı'na göreli bir sükûnetin hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Baban ve Bedirhan gibi önemli Kürt aileleri Osmanlı yönetiminde yüksek memurluklara getirilmişler, memur kadrosunun yetersizliği dolayısıyla da, yöreye atanmış yüksek rütbeli yöneticiler yerel eşrafın desteğine her zaman ihtiyaç duymuş ve bu desteği elde edebilmişlerdir. Ancak Kürt tarihi uzmanları, tam anlamıyla milliyetçilik olarak adlandırılamasa da, bu dönemde ortaya çıkan ve büyük Kürt ailelerinin yönettiği eski Kürdistan'a bir tür özlem dile getiren bir Kürt edebiyatının yeşerdiğini

söylüyorlar.¹⁰ Bunun, 1880-1881 yıllarında Şeyh Ubeydullah İsyanı'yla biraz daha güç kazandığı da, öne sürülen iddialar arasında yer alıyor.

Şemdinanlı Seyyit Ubeydullah'ın isyanı, hem Osmanlı hem de İran yönetimine karşıydı. İki ülkenin de topraklarına yayılmış bir Kürt aşiretler birliği biçiminde ortaya çıkan isyanı, İranlılar bastırdılar. Ancak Şeyh Ubeydullah İstanbul'a geldi, sonra da Mekke'ye gitti ve orada vefat etti. İsyanın nedenine gelince; tarihçiler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonrasında Kürtlerin yaşadıkları bölgelerin önemli bir bölümünde bağımsız bir Ermenistan ya da özerk bir Ermeni yönetimi kurulacağına ilişkin tedirginlik üzerinde birleşiyorlar. Ama Şeyh'in amacının ne olduğu konusunda bir anlaşmazlık var. Kimileri Şeyh Ubeydullah'ın bir Kürt devleti kurmak istediğini, dolayısıyla da ilk Kürt milliyetçisi olduğunu savunurken, kimileri de Şeyh'in Osmanlı sultanına sadık olduğunu ve üstünlük sağlamış olduğu yörelerde özerk olmak istediğini ileri sürüyor. Ancak, birinci şıkta da, yani bağımsız bir devlet kurma arzusunun kanıtlanması halinde de, Şeyh Ubeydullah'ın mutlaka Kürt milliyetçisi olduğu sonucunu çıkartamayacağımızı unutmamak gerekir. Nasıl her milliyetçilik mutlaka bağımsız bir devlet hedeflemeyebiliyorsa, her bağımsızlık arzusu da mutlaka milliyetçilik üzerine kurulu olmayabiliyor. Ama unutulmaması gereken önemli bir nokta da, 20. yüzyıl Kürt milliyetçiliğinin Şeyh Ubeydullah İsyanı'nı Kürt milliyetçiliğinin ilk dışavurumu olarak görmüş olmasıdır.

Şeyh Ubeydullah İsyanı'nın, II. Abdülhamit yönetiminin doğası açısından bir dönüm noktası oluşturduğunu söyleyebiliriz. Sultan II. Abdülhamit, uyguladığı Hilafet politikasının bir uzantısı olarak şeyhler, şerifler ve aşiret reisleriyle yakın kişisel ilişkiler oluşturmaya çalışırken, bu ilişkileri temsili rejim yanlılarına karşı kendisine toplumsal bir destek olarak gördüğü zadeğân yani soylu sınıfını el üstünde tutma adına da önemsiyordu. Ancak Osmanlı Kürdistanı'ndaki birçok bey ailesinin kendisine bağlılığından da çok emin değildi. Bu yüzden, daha önemsiz Kürt aşiret reislerine dayanmayı tercih ederek, Hamidiye Alayları'nı kurdurdu. Bunlar, Rusların Kazak alaylarından esinlenmiş, aşiretlerinin önemiyle orantılı

10 Örnek olarak bkz. Djene Rhys Bajalan, "Early Kurdish 'Nationalists' and the Emergence of Modern Kurdish Identity Politics, 1851 to 1908", Fevzi Bilgin ve Ali Sarhan (yay.), *Understanding Turkey's Kurdish Question* (Lanham, 2013) içinde, s. 3-28.

subay rütbeleri verilmiş aşiret reislerinin komuta ettiği hafif süvari kuvvetleriydi. Sonuç olarak, her ne kadar Hamidiye Alayları'nın Ermeni etkinlikleri karşısında ve Ermenilere karşı sıkça ve kanlı bir biçimde kullanıldıklarını biliyorsak da, henüz Osmanlı yönetiminin tam anlamıyla zapturapt altına alınamamış olan, asker ve vergi vermekte ayak direyen Kürtleri denetlemek amacıyla kuruldukları kesindir. Nitekim Sultan II. Abdülhamit döneminin sonlarına doğru ve İkinci Meşrutiyet'in başlangıcında, Ermeniler gibi birçok Kürt de bu paramiliter örgütten şikâyet edecektir.¹¹

Bir yanda bu paramiliter etkinlikler, bir yanda Osmanlı memurlarının adaletsizlikleri, diğer bir yanda da Osmanlı toplumunun birçok kesimi gibi Kürt toplumunun da geri kalmışlığı, büyük çoğunluğu eski bey ailelerine mensup Kürt aydınlarını da Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı oluşan muhalefete kattı. Bu gelişmede 1889'da ortaya çıkan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin kurucuları arasında Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti gibi Kürtlerin bulunması önemli bir rol oynamıştı. Böylece, ilk Kürtçe muhalif yayın olan *Kürdistan* gazetesi 1898'de Mısır'da yayımlanmaya başladı. Mithat Bedirhan yönetimindeki gazete başlangıçta sırf Kürtçe yayımlanıyordu; ancak Abdurrahman Bedirhan'ın yönetimi devralmasıyla birlikte çift dilli olarak çıkmaya başladı.

Kürdistan gazetesi, adından sanılabileceği gibi ayrılıkçı bir Kürt milliyetçiliğinin sözcüsü değil, Kürt toplumunun ve kültürünün Osmanlı İmparatorluğu içinde gelişmelerini isteyen bir yayındı. Kürt toplumunun eğitilmesi gerektiğine, Kürdistan'da okulların açılmasına ve Kürtçenin bir yazı dili olarak geliştirilmesine ilişkin birçok makalenin yayımlandığı gazete, gerçekte Osmanlıcıydı. Jön Türklerin İttihat ve Terakki kanadının ayırt edici ilkesi olan "ittihâd-ı anâsır" yanlısı, yani etnik ve dini unsurların birliği fikrine inanan bir gazeteydi.¹² Nitekim İkinci Meşrutiyet'te, başta Bedirhan kardeşler ve oğulları olmak üzere, birçok Kürt aydını İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olarak sivrileceklerdi. Daha sonraları

11 Bkz. Janet Klein, *Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman (İstanbul, 2013).

12 Bkz. Janet Klein, "Kürt Milliyetçileri ve Milliyetçi Olmayan Kürtçüler: Azınlık Milliyetçiliğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılımını Yeniden Düşünmek, 1908-1909", Ümit Kurt ve Güney Çeğin (yay.), *Kıyam ve Kıtıl* (İstanbul, 2015) içinde, s. 277-295 ve Djene Rhys Bajalan, *Jön Kürtler: Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Kürt Hareketi (1898-1914)*, çev. Burcu Yalçınkaya, (İstanbul, 2010).

Kürt ayrılıkçılığının önderleri olan Celâdet ve Kâmurân Bedirhan kardeşler, 1910'larda Osmanlılık adına konuştukları birçok yayına imza atmışlardır.¹³ Ayrıca, İkinci Meşrutiyet döneminde kurulan ilk önemli Kürt derneği Kürt Teâvün ve Terakkî Cemiyeti de Kürt milliyetçisi değil, Kürtlerin her açıdan gelişmesini isteyen, ama bunun Osmanlılık içinde yapılmasından yana olan bir dernekti. Kısacası, İkinci Meşrutiyet döneminde Kürt aydınlarının Kürtçülüğü, Ziya Gökalp'in Türkçülüğünün bakışık bir ikizi gibiydi. İki akım da, sözcüsü oldukları etnik grupların gelişmesinin Osmanlı Devleti'nin yararına olacağı iddiasındaydı.

Osmanlılığa bağlı bu Kürtçülük akımının kökenindeki en önemli, belki de tek faktör, Arnavutlar gibi Türk olmayan Müslüman unsurlara koşut olarak, Kürtlerin de Osmanlı Devleti'yle özdeşleşebilmesidir. Tabii Osmanlı Devleti'nin kendisine hizmet etmeye yatkın insanların etnik kökenine bakmaması, bu özdeşleşmeyi kolaylaştırmıştır. 19. yüzyılda yaşanan siyasal süreç, bu özdeşleşmeyi yavaş yavaş dayanışmaya dönüştürdü. Bu süreci, imparatorluğun gittikçe küçülmesi sonucunu doğuran, belki de yıkılmasına neden olabilecek zorluklar ve bunlar karşısında tutunabilmek için girilen modernleşme çabaları biçiminde özetleyebiliriz. Modernleşmenin ilk ayağı olan yönetsel etkinlik, yani merkezin güçlenmesi, Tuna kıyılarından Basra Körfezi'ne kadar bütün yerel iktidarları önce isyana sevk etmişti. Ancak, ikinci ayağı oluşturan siyasal modernleşmenin Kanun-ı Esasi'yi ve tabii parlamentoyu getirmesi, çevre bölgelerin de merkez siyasetinde söz sahibi olmasını sağladı. Bu sürece koşut olarak, Kürt seçkinlerinin Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e kadar merkezi devlet kurumlarında çalışmış, oğullarını merkezdeki saygın okullarda yetiştirmiş olduğunu da düşünecek olursak, bütün Müslüman unsurlar gibi Kürtlerin de Osmanlılığa, temsili rejim koşuluyla, bağlı kalmasını anlamak kolaylaşır.

Bu bağlılığın artık özdeşleşme değil de dayanışma olmasının nedeni ise, modernliğin bileşenleri arasında bir de milliyetçiliğin bulunmasıdır. Ne de olsa yüzünü Batı'ya dönmüş insanların, orada bir tek belli bir yönetim biçimi veya sanayileşme ya da eğitim hamleleri yahut bunlardan yalnızca bir ikisini görmüş olmaları beklenemez.

13 Örnek olarak bkz. Celâdet ve Kâmurân, *Osmanlı tayyareciliğinin ilk şehidleri için hükûmetden ricâ* (İstanbul, 1329) ve Celâdet Bedirhân ve Kâmrân Bedirhân, *Edirne sukûtunun iç yüzü* (İstanbul, 1329).

Modern Batı, İtalyan birliğini yaratan İtalyanlar, Alman birliğini yaratan Almanlar ve bunların izinden gitmeye çalışan başka birtakım ulus-devletler de demekti. Dolayısıyla modernleşme, tanım gereği, milliyetçiliği de getiriyordu. Ama ayrıntılarının bu yazı çerçevesinde irdelenmesi mümkün olmayan nedenlerle bu ulusal bilinçlenme, Arnavutlar gibi Kürtlerde de milliyetçilik sonucuna değil milletçilik sonucuna vardı. Kendi kültürünün bilincinde, bu kültürü daha da geliştirip zenginleştiren, belki Kanun-ı Esasi'nin verdiği yerinden yönetim haklarını biraz daha genişletmek isteyen, ama merkezi devlet yönetiminde söz sahibi olduğu müddetçe de ayrılıp kendi ulus-devletini kurmak gibi bir niyeti olmayan bir milliyet anlayışydı bu.

Bu yaklaşımın Arnavutlar açısından 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra zayıfladığını söyleyebiliriz. Bulgarlar, Sırlar ve Yunanlılar arasında Osmanlı Avrupası'nı paylaşma yolunda bir yarış başlamış ve bu yarışta Arnavutlar için Rumeli topraklarında merkezden ayrı düşerek yaya kalma tehlikesi baş göstermişti. 19. yüzyılın son yıllarında kendilerine yeni bir de alfabe edinen Arnavutların bazıları, artık İstanbul'dan bağımsız bir siyasal yaşam tasarlamak zorunda olduklarına inanmışlardı, zira topraklarının Karadağ, Sırbistan veya Yunanistan toprağı olma olasılığı belirmişti. Gerçi silahlı kuvvetlerde veya çeşitli bakanlıklarda görevli birçok Arnavut, sonuna kadar Osmanlı kaldı; hatta bunların bazıları Arnavutluk'un kurulmasından sonra bile Osmanlı tabiiyetinde kalıp Türkiye vatandaşı oldular. Ama sonuçta Balkan Savaşı, bağımsız Arnavutluk'u yaratmış oldu.

Osmanlı Kürtleri açısından da benzer bir dizi gelişmeyi Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğunu söyleyebiliriz. Daha savaşın başlarında yapılan paylaşım planlarının henüz savaş bitmeden öğrenilmesi üzerine yeni planlar da yapılmaya başlanmıştı. Savaşın bitmesiyle de öyle bir belirsizlik ortamı doğdu ki, Kürt seçkinleri arasında çok farklı yönlere doğru gidenler oldu. Kimileri yeniden çizilen Ortadoğu haritasında bağımsız bir Kürdistan'a da yer olabileceğini sandılar. Kimileri, bu fikri yalnızca bağımsız bir Ermenistan yaratılması sonucunda yaşayacakları zorluklar nedeniyle benimsemişti. Kimileri ise, bağımsız bir Ermenistan olasılığı karşısında Türklerle birlik olmayı yeğledi. Daha başkaları ise, Fransız yönetimine

girecek olan Suriye’de kalmaları halinde, Ermenilere 1915’te yaptıklarından ötürü cezalandırılacakları ve yeni elde etmiş oldukları zenginliği yitirecekleri için Türklerle birlik olmayı seçtiler. Ayrıca, gerek coğrafi konumları, gerekse de Türklerle uzun bir süredir iç içe yaşadıkları için bu yolların hiçbirinden geçmeden Türklerle aynı yazgıyı paylaşmaya hazır Kürtler de vardı.

Paris’te barış görüşmelerine katılan Şerif Paşa, bağımsız bir Kürdistan için çok uğraştı. Hangi Büyük Britanya kurumunun hizmetinde çalıştığı pek belli olmayan bir Binbaşı Noel, Kürt aşiretlerini Türklerden ayırabilmek için çok çaba sarf etti ama başarılı olamadı. Kendisine Türklerden pek hoşlanmadıklarını, Türk yönetiminde yaşamamanın da pek parlak bir gelecek vaat etmediğini söyleyen Kürtlere tutarsız oldukları iddiasıyla çok kızmıştır. Ancak Binbaşı Noel’in, birçok Kürdün aslında bağımsızlığın mümkün olmadığını sezmış, bu yüzden de Fransız Suriyesi’nde yaşamaktansa Türkiye’de yaşamayı yeğlemiş olmaları nedeniyle, yani birçok Ermeni malını eski sahiplerine geri verdiremediği için kızmış olması daha akla yatkın görünüyor.¹⁴ Ayrıca bu Kürtlerin, soylu Bedirhan ailesine mensup Celâdet ve Kâmuran Beyler’i de dinlemediklerini ve sonunda Sivas Kongresi’nin temsil heyetine bel bağladıklarını biliyoruz.

Öte yandan, Türkler de başlangıçta bir Türkiye’den söz etmiyorlardı. 1919 yazında giriştikleri mücadelede kullanılan söylem bir Müslüman-Osmanlı söylemiydi. Mondros Bırakışması sırasında tutulmakta olan cephe çizgisinin, Osmanlı Devleti’nin yeni sınırı olması gerektiğinden dem vuruluyordu. Giriştikleri meşrutiyet mücadelesini kazanıp İstanbul’da yeniden açtıkları Meclis-i Mebusan da Osmanlı Meclis-i Mebusanı oldu ve burada, daha önce olduğu gibi, Kürt milletvekilleri de vardı. Ayrıca bu Meclis, Osmanlı sınırları konusunda biraz farklı ve daha gerçekçi bir politika dile getirdi. Nitekim adına daha sonra “Misak-ı Milli” denecek olan “Ahd-ı Milli” başlıklı metin, Arap çoğunluğun olmadığı yerlerin Osmanlı toprağı olduğunu ilan etmiştir.¹⁵

İngilizlerin 16 Mart 1920’de Meclis-i Mebusan’ı çalışamaz hale getirmeleri üzerine Ankara’da açılan Meclis de bir Osmanlı meclisiydi. Adı, 1921 yılına kadar “Büyük Millet Meclisi” olan bu Meclis’te

14 Bkz. Mim Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel’in “Kürdistan Misyonu”* (1919) (İstanbul, 1989).

15 Misak-ı Milli metni için bkz. s. 107, dipnot 59.

de Kürt milletvekilleri bulunuyordu. Gerçi 1921’de adı “Türkiye Büyük Millet Meclisi” (TBMM) olacaktır, ama 20 Ocak 1921’de çıkarttığı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu öyle bir yönetim biçimi getirmişti ki, ülkenin adının ne olduğu neredeyse teferruat düzleminde kalıyordu. Meclis’te sanki eski İttihatçıların değil de adem-i merkeziyetçi “Prens” Sabahattincilerin çoğunlukta olduğunu sandırtacak kadar yerinden yönetimci olan bu kanunun, yalnızca Kürt seçkinlerinin gözünü boyamak için mi çıkartıldığı, yoksa herhangi bir parti örgütünün kontrolünde olmadan, hasbelkader seçilmiş birçok farklı bölge temsilcisini tatmin etmek için mi düşünüldüğü ya da Bolşeviklerin Sovyet sistemine benzer bir düzen kurarak bazı sol örgütlerin önünü almak için mi tasarlandığı, bugün tarihçilerin tartıştıkları önemli konulardan biri durumunda. Enver Paşa’nın Bolşevik önderlerle birlikte Bakü’deki Birinci Doğu Halkları Kurultayı’nda boy gösterdiği, Meclis’te ciddi bir Enver Paşacı grubun bulunduğu, Türkiye Komünist Partisi’nin kurulduğu günlerde Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis’e sunduğu “Halkçılık Programı”nın bir parçası olan kanunun vilayetlere ilişkin maddeleri, vilâyet meclislerine çok geniş bir özyönetim imkânı sağlıyordu.¹⁶ Bu dönemde aşar vergisi gelirinin doğrudan doğruya vilayetler tarafından kullanıldığını da göz önünde bulunduracak olursak, yeni Türkiye’nin birçok bölge insanını tatmin eder bir biçimde örgütlendiği, bundan en fazla tatmin olanların da yöreleri hakkında ileri geri birçok planın yapıldığı bir sırada Ankara’yı destekleme kararı almış olan Kürtler olacağını teslim etmek gerekir.

16 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun vilayetlerin yönetimine ilişkin 11-14. maddeleri:

Madde 11 – Vilâyet mahallî umûrda manevî şahsiyeti ve muhtâriyeti hâizdir. Hâricî ve dâhilî siyâset, şer’î, adlî ve askerî umûr, beyne’l-milel iktisâdî münâsebât ve hükûmetin umûmî tekâlifî ile menâfîi birden ziyâde vilâyâta şâmil husûsât müstesnâ olmak üzere Büyük Millet Meclisi’nce vaz edilecek kavânîn mûcibince evkâf, medâris, maârif, sıhhiye, iktisâd, zirâat, nâfia ve muâvenet-i ictimâiyye işlerinin tanzîm ve idâresi vilâyet şûrâlarının salâhiyeti dâhilindedir.

Madde 12 – Vilâyet şûrâları vilâyetler halkınca müntehab âzâdan mürekkebirdir. Vilâyet şûrâlarının ictimâ devresi iki senedir. İctimâ müddeti senede iki aydır.

Madde 13 – Vilâyet şûrâsı, âzâsı meyânında icrâ âmiri olacak bir reis ile muhtelif şuaabâtı idâreye memûr âzâdan teşekkül etmek üzerwe bir idâre hey’eti intihâb eder. İcrâ salâhiyeti dâimî olan bu hey’ete aiddir.

Madde 14 – Vilâyetde Büyük Millet Meclisi’nin vekîli ve mümessili olmak üzere vâlî bulunur. Vâlî Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından tayîn olunub vazîfesi devletin umûmî ve müşterek vezâifini rüyet etmektedir. Vâlî yalnız devletin umûmî vezâifiyle mahallî vezâif arasında teâruz vukûunda müdâhale eder.

Kürtlerin Anadolu Savaşı'na ne oranda katıldıkları konusunda ciddi bir belirsizlik var. Kürtler arasında Türkçe bilenlerin çok az olduğunu biliyoruz. Öte yandan, Ankara'nın cepheye sürdüğü ordudaki Kürt subayların sayılarının çok kabarık olmadığı da bildiklerimiz arasında. Ancak bunlar, Kürtlerin Ankara'da, TBMM'nde bulunmalarının yanında görece önemsizdir. Bu yüzden, sınırların yeniden çizilmesi aşamasında sağa sola savrulanları bir yana bırakacak olursak, daha önce sözünü ettiğimiz dayanışmanın "Milli Mücadele" diye adlandırdığımız dönemde de sürdüğünü söylemek, hiç de abartılı bir iddia olmaz. İstanbul'a bağlı olan Kürtler, çok büyük çapta Ankara'ya da bağlıydılar. Bu bağlılığın ne kadar zamanda ve ne derecede zayıfladığı, bugünün başka bir ciddi tartışma konusunu oluşturuyor. Ama öyle görünüyor ki bu süreçte belirleyici olan, Hilafet'in kaldırılmasından ziyade, 1923 seçimlerinde kimlerin milletvekili olduğu, 1924'te yapılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yerel yönetimler konusunda 1876 Kanun-ı Esasisi'nin bile gerisine düşmesi ve 1925'te aşarın kaldırılmasıyla vilayet bütçelerinin, Türkiye Kürdistanı dahil olmak üzere, boşaltılmış olmasıdır.

Ruşen Eşref Ünaydın, 1919'da yayımladığı *Tevfik Fikret* kitabında şairi tanıtırken, "Kuvveti ifham eden serî adımlarla yaklaşır –tombul parmaklarının ucu sivri– elini size uzatır ve elinizi samimiyetle sıkır" der. Anlaşılan, Tevfik Fikret'le en az bir kere el sıkışmışlar. El sıkışmak, ikisinin de doğal bir biçimde yaptıkları bir şey gibi duruyor Ünaydın'ın anlatısında. Hatta Tevfik Fikret'in el sıkışmasından kişilik çözümlemesi yapabilecek ya da en azından bir samimilik ölçütü çıkarabilecek kadar deneyimi ve özgüveni var yazarımızın.¹⁷ Halbuki el sıkışmak, söz konusu kitabın yayımlanmasından yarım asır önce, yani 1860'larda henüz toplumca yadırgadığımız, yapanlara da "garplılaşmış züppeler" gözüyle baktığımız bir şeydi. "El sıkmak" ya da "el sıkışmak" veya halk dilinde dendiği gibi "tokalaşmak", ne sözlüklerimizde ne de günlük dilimizde yer etmişti. Tevfik Fikret doğduktan bir yıl sonra, 1868'de yayımlanmış, yazarı belli olmayan bir kitapçıkta, yurtdışına gidip yabancı âdetler edinmiş olanlar mizahi bir dille eleştirilirken, olumsuz olarak kullanılan bir de "el silmek" fiiline rastlıyoruz. Risalenin yazarı bunu, o zamanlar genellikle yapılanın aksine, Fransızcadan değil de İngilizceden çevirmiş büyük olasılıkla; ama bir yerlerden çevirdiği, "el sıkmak" diye bir fiile aşına olmadığı kesin.¹⁸

Peki bu dostlarıyla el sıkışan Tevfik Fikret nereden çıktı? Üstelik kısa ömründe hiç yurtdışına gitmediğini de biliyoruz; birlikte *Tanîn* gazetesini çıkardığı arkadaşı Hüseyin Cahit Yalçın gibi. 31 Mart isyancılarının gâvurlukla suçlayarak öldürmek istedikleri, hatta öldürdüklerini sandıkları Hüseyin Cahit (kendisine çok benzeyen Lazkiye Milletvekili Yusuf Arslan'ı Hüseyin Cahit sanarak öldürmüşlerdi),

¹⁷ *Tevfik Fikret 1867-1915* (Ankara, 1967), s. 39.

¹⁸ *Medeniyet yâni sivilizasyon* (İstanbul, 1868), s. 3.

31 Mart Vakası'na kadar ne yurtdışına çıkmıştı ne de yabancı bir okulda okumuştı. Mercan İdadisi mezunuydu. Demek ki yüzde yüz yerli bir eğitim dizgesinden geçerek "gâvur" olunabiliyordu. Nasıl Tevfik Fikret, Mahmudiye Valide Rüştiyesi'nde okuduktan sonra Galatasaray Sultanisi'nden birincilikle mezun olabiliyor idiyse...

Muhafazakârların hakarete vardırırcasına buralı olmamakla, yabancılaşmakla, kendi toplum ve kültürüne ihanet etmekle suçladıkları Tevfik Fikret, gerçek bir geç 19. yüzyıl Osmanlısıdır. Tanzimat döneminin bir meyvesidir o; Tanzimat'ın nasıl başarılı bir aş gibi tuttuğunun canlı tanıklarındandır. Bu haliyle de yaşadığı II. Abdülhamit döneminin yarattığı bir şahsiyet değildir. Sultan II. Abdülhamit'in birçok okul açılmasıyla filizlenen eğitim hamlesi başladığında Tevfik Fikret liseyi bitirmişti bile. Yani 1908 Devrimi'ni gerçekleştiren nesilden olmadığını iyi anımsamakta yarar var. Yeni Osmanlıların hemen arkasından gelen o garip, talihsiz nesildendir. Fotoğraflarında kendisini hep fessiz görürüz; ama Ahmet Mithat Efendi'nin Felâatun Beyi'yle hiçbir benzerliği yoktur. Osmanlılığın çağdaş Batılı yüzünü, herhangi bir gülünçlüğü düşmeden temsil edenlerdendir. Râkım Efendi'nin temsil ettiği sentezi de aşmıştır. Bunu yalnızca aldığı eğitimle açıklamak çok yanıltıcı olur. Zira Tevfik Fikret, gene Tanzimat döneminin yarattığı bir aile çevresine mensuptu. Babası mutasarrıf, dayısı valiydi. Kendisi de yayıncılık ve eğitim alanlarına girmeden önce devlet memurluğu yapmıştır; zamanının neredeyse tüm okumuşları gibi.

Şair Tevfik Fikret ise, II. Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinin adamıdır ve belki Meşrutiyet döneminin şairi kimliğiyle "Jön Türk" olduğunu söyleyebiliriz. Gerçi politikaya karışmamış, yani Devrim'e kadar İttihatçı olmamıştır. Sonra katıldığı İttihat ve Terakki'den de çabuk soğumuştur; ama bu uzaklaşma, Devrim'in uyandırdığı daha özgürlükçü, daha adil, daha ahlaklı bir yönetim beklentisinde olanların bayraktarlığını sürdürmesine engel olmamıştır. Bu da, edebi niteliğinin eleştirilmesine karşın, Cumhuriyet döneminde de kendisine duyulan sevgi ve saygının kalıcılığını sağladı. Diyebiliriz ki Tevfik Fikret, II. Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinin hayal kırıklıklarını yaşayanlar için Tanzimat'ı Cumhuriyet'e bağlayan adam oldu.

Bireylerin temennadan el sıkışmaya, setre-pantoldan takım elbise-kravata geçtikleri süreçte, toplum da II. Mahmut mutlakiyetinden Meşrutiyet'e, parlamentarizme geçmişti. Yani Tanzimat döneminin yarattığı ivme, henüz çok boyutlu bir toplumsal dönüşüme varamamış olsa da, toplumsal dinamikleri özgür bırakacak bir yönetim getirmişti. Vilayet meclislerinde siyasal deneyim kazanmış her din, mezhep ve etnik gruptan mebuslar, Meclis-i Mebusan'da her şeyi tartışıyor, kurumları, bakanları eleştiriyor, yeni bir seçim kanunu hazırlıyor, hatta bunu yaparken genel oy hakkı bile isteyebiliyorlardı. Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i inkılâb*'ı yayımlayarak seküler Osmanlılığın zaferini ilan ediyordu.¹⁹ Balkanlar'da durum karışık ve Rusya'yla bir savaşa gebe, devlet de iflas etmiş ve Batı Avrupa tarafından dışlanmıştı gerçi; ama Osmanlı milliyetçiliğinin dışavurumları tavan yapmış, savaşa da geleceğe de özgüven ve iyimserlikle bakan bir ortam vardı.

'93 Harbi'nin felaketle sonuçlandığını biliyoruz. Ama çoğumuzun bilmediği bir şey de, Saray'ın savaş sırasında ordunun başındaki komutanlara neredeyse hiç hareket özgürlüğü bırakmadığına ilişkin söylentilerin hemen savaşın bitmesiyle ortaya çıktığı. Kaldı ki, bunun bir dedikodudan ibaret olmadığı İkinci Meşrutiyet'te yayımlanan anılardan anlaşılmıştır. Parlamento kapandı, mebuslar evlerine yollandı. Yıldız Mahkemesi kuruldu. Tanzimat'ı Bağdat'a ve Tuna kıyılarına götüren, Meşrutiyet'in mimarı Mithat Paşa artık yok. Şeyhlerin, nakibü'l-eşrafların, aşiret reislerinin sözü vali ve mutasarrıflarinkini bastırıyor. Süleyman Paşa'nın *Tarih-i âlem* kitabı toplatılıp imha edildi. Ağır bir sansür basın-yayın dünyasının tepesine kara bir bulut gibi çöktü. Osmanlılığın köküne kibrit suyu döküldü. Amerikalı tarihçi Carter Findley, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'nda istihdam edilen gayrimüslimlerin oranlarını veriyor: 1850'de yüzde 26, 1875'te yüzde 37 (en yüksek oran), 1908'de ise yüzde 24.²⁰

Tanzimat'ın getirdiklerinin üzerine çağdaş bir yönetim geliyor derken, Sultan II. Abdülhamit'in kendisinin söylediği gibi, II. Mahmut mutlakiyetine dönülmüştü. Otuz yıl sürecek olan bu mutlakiyet, Tevfik Fikret'i de nesliyle birlikte gündelik yaşamdan, yaşanan

19 Sadeleştirilmiş yeni baskı için bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılâb*, 2. baskı, yay. Tahir Galip Seratlı, 2 cilt (İstanbul, 2004).

20 Carter V. Findley, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History* (Princeton, 1989), s. 96.

gerçeklikten kaçan, çünkü onunla baş edemeyen, kötümser bir şair yaptı. Ancak şair, 1908'den itibaren yazdıklarından da anlaşıldığı üzere, Namık Kemal'in "Hürriyet" kasidesini yazdığı zamanlara gerilemiş olmanın verdiği koyu bir kızgınlık da biriktirmişti bu kaçış sırasında. Tevfik Fikret'in kızgınlığı, İkinci Meşrutiyet'in özgürlük ortamında bir volkan gibi patladı. Şiirlerindeki II. Abdülhamit dönemi eleştirileri meşrutiyetçileri heyecanlandırırken, radikal sekülerleşme yanlısı, evrensel insanlığı savunan mısraları bir yanda "Garpçılar" denilen köktenci modernleşmeci çevrelerin sempatisini topluyor, diğer yanda da muhafazakârların sert eleştirilerine neden oluyordu.

Ahmet Hamdi Tanpınar'dan Cemal Süreya'ya, edebiyat çevrelerinde Tevfik Fikret şiirinin özünde siyasal olduğu ve edebi değerinin düşük olduğuna dair bir fikir birliği mevcut.²¹ Ben de, kendi payıma, Tevfik Fikret'in ancak İkinci Meşrutiyet döneminin fikir ve siyaset mücadeleleri arasında "büyük şair" kabul edildiğini anlayabiliyorum. Ne de olsa yazdıklarını yayımlandıkları günlerde okuyan meşrutiyetçi nesil de on beş-yirmi yıllık bir kızgınlık, bir fikir hürriyeti özlemi biriktirmişti. Ama Tevfik Fikret'e duyulan hayranlık, İkinci Meşrutiyet'e özgü fikir çatışmalarının bitip Cumhuriyet'in kurulduğu dönemde zayıflamadı. Bu, Cumhuriyet'in köktenci kurucularının da aynı nesle mensup olmalarıyla, yani şairi Tanzimat evrenselciliğinin sonuçta yerelci muhafazakârlığı alt etmesinin tim-sali olarak görmelerindendir.

21 Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Tevfik Fikret* (İstanbul, 1944), s. 3-16 ve Cemal Süreya, "Tevfik Fikret Üstüne", *Şapka Dolu Çiçekle* (İstanbul, 2000) içinde, s. 75-79.

Bayram nedir, sebepleri nelerdir?

Bayram, insanlığın yeni tanıştığı bir şey değil. Çok eski zamanlara ve toplumlara kadar giden bir tarihçesi var. İnsanoğlu, baharın gelişini veya ekinlerin kaldırılışını tarihin en karanlık devirlerinden itibaren birer bayrama çevirerek kutlamış. Toplumsal bilincin tazelenmesi işlevini de gören bu kutlamalar o kadar yerleşmiş ki, yeni ortaya çıkan dinler de toplumda saygın bir yer edinebilmek için onlarla bir biçimde uzlaşma gereğini duymuş, giderek onları kendi içlerinde eritmişlerdir.

Bir de, tarihçeleri gene çok eski zamanlara ve toplumlara kadar giden törenler var. Nikâh ve doğum gibi günlük olaylardan tutun da, delikanlıların savaşıklık payesi almasına ya da iki kabile arasında barış sağlanmasına kadar bir dizi olay vesilesiyle yapılan kutlama törenleri küçük çapta birer bayrama çevrilmiştir. Tarih devirlerinde gördüğümüz görece gelişkin devletler de, toplum katında meşruluklarının tazelenmesi ve pekiştirilmesi yönünde bu tür bayramlar yaratmışlardır. Hükümdarların tahta çıkış yıldönümleri veya prenslerin doğumları ya da şehzadelerin sünnetleri gibi olayların kutlamaları kamu alanına taşınmış, devletlerin ihtişamlarını sergileyerek meşruluklarını simgesel düzlemde yeniden kurmalarına yarayan bayramlar haline gelmiştir.

Bazıları ülke çapında, ama herhangi bir resmiyeti olmayan, bazıları ise bütün resmiyetine karşın başkentteki törenlerle sınırlı kalan böylesi bayramlara Amerikan ve Fransız Devrimleri'yle birlikte yeni bir bayram eklendi. Bütün ülkenin süslendiği ve büyük küçük bütün yerleşim birimlerinde resm-i geçitlerin yapıldığı, nutukların ve havai fişeklerin atıldığı bu bayramlar her yıl, toplumun ulusa dönüşmesi sürecinde en anlamlı olduğu kabul edilen bir günde

yapılıyordu. Bu bayramlar o kadar tutuldu ki, krallığına son derece bağlı bir ülke olan Büyük Britanya’da bile 1820’de yayımlanan *Black Book* adlı kitapta, “İnsanlar aydınlandıktan ve yönetimin asıl gayesinin halk için olabildiğince büyük bir mutluluğu olabildiğince az masrafla temin etmek olduğunu öğrendikten sonra, irili ufaklı taşların ... altın anahtarlarla asaların ... samur kürklerin resm-i geçitleri gülünç görünüyor” denmişti.²²

Tabii ulusal bayramlar bir tek monarşiden vazgeçmiş ülkelere özgü kalmadı. 19. yüzyıl boyunca tüm Batı dünyası önce parlamentolu, yani seçimli düzene, sonra da genel oy hakkına doğru evrildi. Bu süreç boyunca ortaya çıkan uluslara, ulus oldukları yalnızca okullarda okutulan tarih dersleriyle ya da ulusal tarihi en iyi simgeledikleri varsayılan olaylar ve kahramanlar adına dikilen anıtlar ve heykellerle anlatılmadı. Ulusal bayram günleri de anayasalı monarşiler tarafından benimsendi. Hatta anayasalı monarşilerin, İtalya’da olduğu gibi, ulusal birlik simgesi haline geldiği ülkelerde ulusal bayramlar, krallık kurumu etrafında kutlanır oldu.

Bu gelişmeler ulus kavramını o kadar ön plana çıkardı ki, ulusçuluk artık parlamentarizmden, anayasacılıktan ayırt edilemeyen bir siyasal değer haline geldi. Bu durum ise, bünyesinde birçok farklı etnik unsur barındıran imparatorlukları tehdit ediyordu. Avusturya’da Çekler, Macarlar ve Polonyalılar, Osmanlı Devleti’nde de Sırlar ve Rumlar özerklik istekleriyle merkezi otoriteyi sıkıştırmaya başladılar. Bu yüzden Avusturya, 1867’de parlamentarizme geçerken, kendi yapısına uygun bir ulusçuluk türünü, hanedan ulusçuluğunu benimsedi. O yıl oluşan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun ulusal marşı da, tıpkı Büyük Britanya’nın “Allah Kral’ı/Kraliçe’yi Korusun” marşında olduğu gibi, Allah’ın imparatoru ve ülkeyi korumasını dileyen mısralardan oluşuyordu.

Osmanlılar da imparatorluklarının dağılma tehlikesi karşısında benzer bir tutum sergilediler. Sultan II. Mahmut’un köklü reform çabalarıyla birlikte, padişaha bağlılık fikri etrafında bir Osmanlı ulusçuluğu yaratılmaya çalışıldı. Padişahın portresi resmi dairelere asılır oldu. Cuma günleri, padişahın namaza gitmesi vesilesiyle yapılan selamlık alayları, resmi törenlere dönüştü. Bu yeni âdet, İstanbul camilerinin biçimlerini de etkiledi. 18. yüzyıl

22 John Wade, *The Black Book or Corruption Unmasked* (Londra, 1820).

sonlarından itibaren yalnızca padişahın namaz kılacağı mekân olarak camilere eklenmeye başlayan bölümler giderek büyüdü ve ayrı bir tören mekânına dönüştü. İzmir halkının, Sultan Abdülaziz'in Mısır yolculuğu dönüşünde uğradığı kentte kendisini alkışlaması ve “*Vive le Sultan!*” (Yaşasın Sultan!) sloganları eşliğinde karşılaması üzerine, Osmanlı terbiyesinde büyük bir değişiklik oldu.²³ O zamana kadar padişahlar geçerken sessiz durulurdu ve yüzlerine bakmak saygısızlık kabul edildiği için, başlar öne eğilirdi. Ancak Sultan Abdülaziz'in hükümdarlık yıllarından itibaren sultanları görmeye çalışmak, alkışlamak ve “Padişahım çok yaşa” sloganı atmak moda oldu.

Bu yeni âdetler Sultan II. Abdülhamit döneminde artık gelenek gibi görülür olmuştu. II. Abdülhamit, tahta çıktığı 1876 yılında ağır bir kriz geçiren, hemen sonrasındaki 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan da hezimetle çıkan devletin ve kendi saltanatının meşruluğunu sağlamlaştırabilmek için bu törenleri daha da geliştirdi. Yıldız'daki caminin selamlık resmi bölümü iyice büyük tutuldu. Selamlığa giderken padişaha gözalıcı üniformalarıyla hassa süvarileri eşlik eder oldu. Bunlar arasında yeni kurulmuş, yalnızca Söğüt yöresi Türklerinden oluşan Ertuğrul Alayı süvarilerinin, padişaha en yakın durmak gibi bir ayrıcalığı vardı. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine yapılan bu sembolik gönderme, çok daha geniş bir programın bir parçasıydı. Sultan II. Abdülhamit, Osman ve Orhan Gaziler'in Bursa'daki türbelerini restore ettirmiş, daha da önemlisi, Söğüt'teki Ertuğrul Gazi türbesini de restore ettirerek, her yıl birkaç gün süren bir anma töreni yapılmasını emretmiştir. “Ertuğrul Gazi İhtifâli” adı verilen bu törenlere ulusal bayram diyemesek de, devlet eliyle her sene yapılan ilk resmi şenlikler olduğunu teslim etmemiz gerekir.²⁴

Sultan II. Abdülhamit döneminde zaten ulusal bir bayram düşünülemezdi. Gerçi bir Osmanlı ulusunun varlığı başta resmi çevreler olmak üzere, çoğunlukça kabul ediliyordu. Bütün Osmanlılar, Sultan II. Mahmut'un saltanatından o yana, askerlik hizmeti gibi birkaç kuraldışı durumu saymazsak, eşit kabul ediliyor ve öyle muamele görüyordu. Bütün devlet dairelerinde gayrimüslimler

23 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, yay. Yusuf Halaçoğlu (İstanbul, 1980), s. 58.

24 Sultan II. Abdülhamit döneminin bu özelliği hakkında bkz. Selim Deringil, *İktidarın Semboller ve İdeoloji*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul, 2002).

onyıllardır önemli görevlerde istihdam ediliyorlardı. Dolayısıyla, Ahmet Mithat Efendi'nin 1877'de yayımladığı *Üss-i inkılâb* kitabında dediği gibi, "Hangi din ve mezhepten ve hangi kavim ve milletten olursa olsun Osmanlı'nın şanlı bayrağı altında toplanıp biriken medeni bireylere Osmanlı denilmiştir" tanımı doğrudur.²⁵ Ancak bu eşitlik, tebaa eşitliğiydi. Bu eşitler toplumunun çağdaş anlamda bir ulus olabilmesi için devletin yönetiminde söz sahibi olması gerekiyordu ki, bu da Sultan II. Abdülhamit'in henüz kabul edebileceği bir şey değildi. Yani Osmanlı Devleti'nin benimsediği hanedan ulusçuluğu, Avusturya-Macaristan'inkine benzemiyordu. Rusya'daki, I. Nikolay ve III. Aleksandr'la başlayan ve çarın kişiliğini kutsallıkla sarmalayarak ulusal meclis isteklerini duymazlanan rejiminki gibi otokratikti. Osmanlı ulusçuluğu değil, Osmanlıcılıktı.

Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk ulusal bayram, İkinci Meşrutiyet'te kutlandı. Meclis-i Mebusan'ın tam da anayasa değişikliğine ve ulusal egemenliği yerleştirmeye hazırlandığı bir dönemde, 22 Haziran 1325 (5 Temmuz 1909) tarihli oturumunun ilk celsesinde, "Temmuzun onuncu [= yirmi üçüncü] günü resmi Osmanlı bayramlarından olup her sene adı geçen günde şenlik yapılacaktır" maddesinden oluşan kanun alkışlarla kabul edildi. *Tanîn* gazetesinin ertesi günkü nüshasında kanunun haberi verilirken ilginç bir dil/kalem sürçmesi yapılmış ve "resmi Osmanlı bayramları" yerine "Osmanlı ulusal bayramları" denmişti. O yıl yapılan kutlamaların gazete ve dergilere yansımada da ilginç bir ikilik göze çarpar. Türkçe metinlerde, "10 Temmuz şenlikleri", Fransızca metinlerde ise "*fête nationale*", yani "ulusal bayram" deyimlerine rastlanır. Ancak, yukarıda adı geçen ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sözcüsü olan *Tanîn* gazetesi, "İyd-i Millî", yani "ulusal bayram" deyimini hemen 10 Temmuz 1325 (23 Temmuz 1909) tarihli nüshasında kullanmıştır. Bu kavram karışıklığının siyasal bir tercihten ziyade deneyimsizlikten kaynaklandığı kanısındayız, çünkü 1910'dan itibaren "İyd-i Millî" deyimini yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra da, 1934 yılına kadar kutlanan "İyd-i Millî", gerçek anlamda ulusal bir bayramdı. 23 Temmuz günü resmi tatil günüydü ve ülkenin her köşesindeki yönetsel birimlerce törenler düzenlenmesi söz konusuydu. Her yer süsleniyor,

25 Bkz. Ahmet Mithat Efendi, cilt I, s. 31-32.

zafer takları dikiliyor, fener alayları ve resm-i geçitler düzenleniyor, günün “mana ve ehemmiyeti”ni belirten nutuklar atılıyordu. Yani bir yanda halka tarihini belleğine işleyeceği bir tatil ve eğlence günü verilirken, diğer yanda da aynı halka, özellikle de siyasetin, yönetim biçimlerinin inceliklerinden haberdar olmayan, okul yoluyla eğitilme yaşını da çoktan geçmiş olan halka, yurttaşlık bilinci aşılamaya çalışılıyordu. Birçok insanın anayasal rejimin ne olduğunu, Anayasa’nın yürürlüğe giriş yıldönümünü kutlaya kutlaya öğreneceği bekleniyordu.

Günümüzde, yalnızca Birleşik Krallık ve Danimarka’nın bu tür bir ulusal bayram günü olmadığı söyleniyor. Ülkemizde ise bir bayram enflasyonu olduğunu görmezlenemeyiz. Gerçi hem ulusal hem de uluslararası protokole bakarak Cumhuriyet Bayramı’nın Türkiye’nin ulusal bayramı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, hem Cumhuriyet’i hem de ulusal egemenliği kutluyor olmamız, aynı işi iki kere yaptığımız izlenimini de vermiyor değil hani. Hemen İkinci Meşrutiyet döneminde başlayan, Cumhuriyet döneminde de artarak süren bu bayram enflasyonunun, yukarıda değindiğimiz yurttaşlık kültürünü bir an önce yaratabilme çabası mı, yoksa gerçek anlamda demokrasiye geçilmesini bir türlü hazmedemeyen yönetimlerin yurttaşlık bilincini sulandırma harekâtı mı olduğunu sorgulamamız gerekir.

Bayramlar belirli bazı günlerde toplumu şenlikli bir biçimde bir araya getirerek söz konusu günlere odaklanan, toplumsal bir bellek yaratmakta kullanılagelmişlerdir. Bizde Eyüp'teki kılıç kuşanma törenleri ve Ertuğrul Gazi şenlikleriyle başlayan bu uygulamanın, İkinci Meşrutiyet döneminde yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Nitekim 1908'de Meşrutiyet devrimini gerçekleştiren nesil, yalnızca temsili rejimin inceliklerini iyi anlamış bir nesil değildi. Bir de, her rejimde olmakla birlikte, asıl temsili rejimde ifade zenginliği kazanan siyasi sembolizmin ve toplumsal belleğin, rejimin sürdürülebilmesi açısından ne kadar önemli olduklarını iyi kavramış bir nesildi. Ne de olsa bu iki öge, bireyleri vatandaşa dönüştürecek, vatandaşlar da rejimin koruyucuları olacaktı. Böylece İkinci Meşrutiyet, ilk çocuk bayramının kutlandığı dönem olmakla kalmadı, gençlik ve spor bayramı da ilk kez o dönemde kutlandı. Ama aynı dönemde ortaya çıkan asıl önemli bayram, Meşrutiyet'in Makedonya'da ilan edildiği 23 Temmuz gününü hemen birinci yıldönümünden itibaren kutlayan "İyd-i Millî", yani "Ulusal Bayram"dır.

İyd-i Millî, bayram ve resmi tatil günü olarak, yirmi altı yıl boyunca yaşamını sürdürdü. Cumhuriyet'in ilanından sonra da kutlandı ve ancak 1934 yılından sonra bayram olmaktan çıkarıldı. Bildiğimiz bütün bayramlar gibi resmi törenler, günün anlam ve önemini belirten sıkıcı nutuklar, fener alayları ve şehirlerde aydınlatmalarla kutlanan 23 Temmuz, ayrıca siyaset dünyasındaki bazı gelişmelerde de sembol olarak kullanıldı. Örneğin, İkinci Meşrutiyet döneminde, 31 Mart Vakası kurbanlarını ölümsüzleştirmek için dikilen Hürriyet Abidesi, 23 Temmuz 1911'de açıldı. Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgarların eline geçen Edirne'ye Osmanlı ordusu,

23 Temmuz 1913'te geri döndü. Ama 23 Temmuz'un sembol olarak kullanıldığı en önemli siyasal gelişme, hiç kuşkusuz, Milli Mücadele tarihinin belki de en anlamlı dönemeci olan Erzurum Kongresi'dir.

Erzurum Kongresi'nin toplanmasına ilişkin ilk karar alındığında, kongrenin 10 Temmuz'da açılması planlanmıştı. Bu tarih, 1 Mart 1917'den beri kullanılmakta olan takvime göre pek anlamı olan bir tarih değildi gerçi. Ama o günkü nesil için hâlâ Meşrutiyet'in ilanının yıldönümüydü. Çünkü o nesil, inkılabını 10 Temmuz 1324'te yapmış, İyd-i Millî olarak yıldönümlerini de yıllarca 10 Temmuz'da kutlamıştı. Yeni takvime göre 23 Temmuz 1908'de gerçekleşen olaydan söz ederken hep, "10 Temmuz İnkılabı" deyimini kullanıyorlardı. Nitekim yayın hayatına bilinçli olarak 23 Temmuz 1919'da başlayan *İfham* gazetesinin ilk nüshasındaki en önemli makale, "10 Temmuz" başlığını taşıyordu. Hüseyin Kâzım Kadri Bey de, Erzurum Kongresi'nden bir yıl sonra yayımladığı kitabına, *10 Temmuz İnkılâbı ve netâyici* (sonuçları) adını koymuştur.²⁶

Delegelerin gecikmesi ve Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in delege olup olmamaları konusunda yaşanan zorluklar, kongrenin ertelenmesine neden oldu. Bunun üzerine açılış günü, rumi ve miladi tarihler arasındaki fark kadar, yani on üç gün ileriye alındı ve Erzurum Kongresi, Meşrutiyet'in ilanının on birinci yıldönümünde, 23 Temmuz 1919 günü toplandı. Sorunlar görece çabuk halledilmiş ve kongrenin açılışı, bir ara tasarlandığı gibi ayın 25'ine ertelenmesine gerek kalmadan, İyd-i Millî'de yapılabilmisti.

İyd-i Millî'nin sembol olarak kullanılmak istenmesinin sebebine gelince; bunu, Ağustos ayı başlarında, kongre sona erdiği zaman yayımlanan kararların sekizincisinde görmemiz mümkündür. Burada kongre heyeti, "Ulusların kendi geleceklerine kendilerinin karar verdiği bu tarihi devirde merkezi hükümetimizin de ulusal iradeye bağlı olması zorunludur. Çünkü ulusal iradeye dayanmayan herhangi bir hükümetin öznel ve kişisel kararlarına ulusça itaat edilmeyeceği gibi bunlara yurtdışında da itibar edilmediği ve edilemeyeceği şimdiye kadar ortaya çıkan sonuçlarla kesinleşmiştir. Dolayısıyla, ulusun bulunduğu sıkıntılı ve endişeli durumdan kurtulma çarelerine kendisinin başvurmasına gerek kalmadan merkezi hükümetimizin Ulusal Meclis'i hemen ve vakit kaybetmeksizin

26 Şeyh Muhsin-i Fânî, *10 Temmuz İnkılâbı ve netâyici* (İstanbul, 1336).

toplaması ve böylece ulus ve ülkenin geleceği hakkında alacağı bütün kararları Ulusal Meclis'in denetimine sunması mecburidir" diyordu. Kısacası, kongreye katılanlar 1908'de kavuştukları parlamentolarını, Padişah VI. Mehmet Vahdettin'in seçimleri barış sonrasına ertelemek yoluyla 4 Ocak 1919'da fiili olarak son verdiği Meşrutiyetlerini geri istiyorlardı. Mademki bir padişah özgürlüklerini yine ellerinden almıştı, onlar da yine bir 23 Temmuz'da, yine başkentten uzakta ve yine ülkenin geleceği pek aydınlık gözükmeyen bir köşesinde ayaklanacaklardı. 23 Temmuz'u o güne kadar bayram olarak tam da bunun için kutlamamışlar mıydı?

İrtica mı, karşı-devrim mi?

31 Mart Olayı, meşruti rejime dönüldükten sekiz ay sonra ortaya çıkan ve giderek karşıdevrimci özellikler kazanmış olan bir ayaklanmadır. Kendileri de Meşrutiyet yanlısı olmakla birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hâlâ gizli bir örgüt biçiminde çalışarak devlet işlerine karışmasına karşı olan, bu örgütün bazı terörist uzantılarının işledikleri cinayetleri sert bir biçimde kınayan ve Meclis-i Mebusan'daki İttihat ve Terakki çoğunluğunun Anayasa'yı tümüyle seçilmişler lehine değiştirmesini istemeyen muhalefetin kışkırttığı, ancak sonradan denetleyemediği bir harekettir. Nitekim, bakanlar kurulunun yalnızca Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olması ilkesine göre hareket etmeyi kabul eden Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin kurulmasıyla (14 Şubat 1909) birlikte muhalif gazetelerin üslubu sertleşmiş, aynı zamanda hoşnutsuz çevrelerin çeşitli derneklerin çatısı altında örgütlenmeleri hızlanmıştı. Bu örgütlerden İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucusu Derviş Vahdeti, yayımladığı *Volkan* gazetesindeki yazılarıyla yönetimi en sert bir dille eleştirenlerin başında geliyordu. İsyan başladıktan sonra da muhalefet yanlısı gazeteler isyanı haklı göstermişler ve birçok şiddet olayına karşın isyanın gayet düzenli ve disiplinli bir biçimde geliştiğini yazmışlardır. Ayrıca, "Prens" Sabahattin Bey'in kurduğu Ahrar Partisi'ni destekleyen gazeteler, kendi beklentilerini dışa vuran uydurma haberler yayımlayarak, isyancıların Kâmil Paşa'nın sadrazam, Nâzım Paşa'nın da Harbiye nazırı olmalarını istediğini öne sürdüler.

Ayaklanma öncesindeki gergin havada bardağı taşıran damlalardan biri de, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sert eleştiriler yönelten ve bir müddettir tehdit mektupları alan *Serbestî* gazetesi yazarı Hasan

Fehmi Bey'in Galata köprüsünde öldürülmesi (6 Nisan 1909) oldu. Katilin üniformalı biri olması, cinayeti işleyenin İttihat ve Terakki üyesi bir subay olduğunu düşündürüyordu. Muhalefetin gazetelelerinden *Osmanlı*, cenazenin kaldırıldığı gün ilginç bir baş sayfa yayımlayarak, basın özgürlüğüne vurulan darbeyi öne çıkardı. Sonra ki günlerde katilin bulunamaması gerginliği daha da artırdı.

Ayaklanmayı başlatanlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Birinci Ordu birliklerine güvenmediği için Makedonya'daki Üçüncü Ordu'dan İstanbul'a nakledilmelerini sağladığı avcı taburlarına mensup er ve erbaşlardır. Bu yüzden, Sultan II. Abdülhamit yanlısı olan "*Mizancı*" Murad Bey, ayaklanmayı daha önce Sultan'ı tahttan indirmeyi başaramayan İttihatçıların çıkarttıklarını iddia etmiştir. Ancak, isyancı askerlerin hemen 13 Nisan günü işlediği bazı cinayetler ve dile getirdikleri istekler, bu iddianın doğru olmadığını ispat eder niteliktedir.

İsyancı askerlerin arasına iki gruptan bireylerin de katıldığı biliniyor. Bunların biri, medrese öğrencileridir. Hukuk dizgesinde 19. yüzyıl ortalarından beri yaşanan değişme dolayısıyla kadılık gibi önemli bir mesleği yitirmeye yüz tutmuş medrese çevreleri de II. Abdülhamit mutlakiyeti süresince seslerini çıkaramayanlardandı. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir de medrese öğrencilerinin askerlikten muaf olmalarına kısıtlama getirileceği duyurulmuştu. Meşrutiyet'ten yana, ama iktidara da karşı olduklarından, birçok medrese öğrencisi isyana katılırken, birçoğu da olayların dışında kalmıştır. İsyancı askerlere katılan ikinci grup ise, alaylı subaylardır. Bunlar da, mesleklerinde yükselme olanaklarının kalmaması nedeniyle Meşrutiyet yönetiminin hoşnutsuzlar safına ittiği bir gruptu. İttihat ve Terakki mensupları arasında çok sayıda okullu subay olduğunu bildiklerinden, ayrıca İttihat ve Terakki düşmanıydılar.

İsyancıların en çok "şariat isteriz" sloganını kullanmış olması, isyanın dinsel bir hareket, hatta "şariatçılık" olarak değerlendirilmesine, bu yüzden de din çevrelerinin, özellikle de ulemanın kışkırttığı bir hareket biçiminde görülmesine neden olmuştur. Bu yaklaşım doğru değildir. İsyancıları harekete geçirmek için din ögesi kullanılmış ve ulemadan birçok kişi isyancıların sözcülüğünü yapmışsa da, üst düzey ulema çevreleri olayın dışında kalmıştır. Bu çevreler, her ne kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ve bu cemiyetin temsil

ettiği değerlerden hoşlanmıyor idiyse de, mutlakiyet yönetimin-den çok çekmiş olmaları ve temsili rejimin kendi yararlarına olacağına inandıkları için Meşrutiyet taraftarıydılar. Ancak, isyancıların tutuklanıp yargılanmasının İttihat ve Terakki'nin işine yarayacağını anladıklarından, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini önlemeye de çalışmışlardır.

Sultan II. Abdülhamit'in ayaklanmayla ilişkisi yoktur. Hatta, Meşrutiyet'e karşı başlatılmış bir isyanın kendi işine yarayacağı için bulanık suda balık avlamaya çalıştığı bile söylenemez. Bu tür olaylardan son derece korkan II. Abdülhamit, *Âsâr-ı Tevfik* zırhlısı komutanı Binbaşı Ali Kabûlî Bey'in de gözünün önünde öldürülmesi üzerine dizginleri elinden tamamen kaçırarak isyancılara karşı bir devlet başkanından beklenecek dirayeti gösterememiş ve daha ileri gitmelerini önleyip kışlarına dönmelerini sağlayabilmek için kendilerini affettiğini söyleyerek, tam tersine, iyice şımarmalarına neden olmuştur. İsyanın başlamasından sonra Meclis-i Mebusan'ın bir türlü toplanamaması da, isyancı askerlerin giderek Sultan'a yaslanmaları sonucunu vermiş, bu gelişme de birçok çevrede mutlakiyete dönüş tehlikesinin doğduğu inancını yaratarak, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine yol açmıştır. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesini kolaylaştıran başka bir etken de, kendi çevresinden bazı işgüzar kişilerin isyancılara yakın durmaları ve Sultan'ın yeniden iktidara el koyabilmesi için çalışmalarıdır.

13 Nisan günü boyunca askeri kıskırtanlar, genellikle İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne yakın birtakım medrese öğrencileri ve ordudan uzaklaştırılmış alaylı subaylar olmuştur. Bunların arasında hoca kıyafetine girenler olduğu saptandığı gibi, bazı muhalif subayların da er veya erbaş kıyafetiyle isyancıların arasına katıldıkları biliniyor.

İsyancı askerler ayaklanmanın ilk günü sabahtan Ayasofya'ya, Meclis-i Mebusan binasının önüne geldiler. Bu gelişme, isyancıların kendilerine muhatap olarak mebusları seçmeleri nedeniyle, ayaklanmanın başlangıçta Meşrutiyet'e karşı olmadığını gösteriyordu. Ancak Meclis'te en çok otuz-otuz beş mebus olması, isyancıların işine yaramadı. Birçok mebus saklanmış, bazıları da İstanbul dışına kaçmışlardı. Bu durum ise, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasından sonra kurulan Tefvik Paşa Kabinesi'nin isyan boyunca

bir türlü güvenoyu alamamasına, başta taşradakiler olmak üzere birçok memurun da, meşru olmayan bu hükümeti dinlememesine yol açtı. Hükümetin elinde güvenilir hiçbir kuvvet bulunmaması, otorite boşluğu yaratarak, isyanın bilinmeyen bir yöne doğru savrulmasına neden oldu.

İsyancıların, İttihat ve Terakki yanlısı gazeteler *Tanîn* ve *Şûrâ-yı ümmet*'in yönetim merkezlerini basarak kırıp dökmeleri veya İttihatçıların keskinlikleriyle tanınan İstanbul Mebusları Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit Beyler aleyhine sloganlar atmaları, başkaları tarafından yönlendirildiklerini gösteriyordu. Nitekim Lazkiye Mebusu Emir Arslan Bey, isyanın ilk gününde Hüseyin Cahit Bey sanılarak öldürüldü. İsyancılarca aynı gün öldürülen Adliye Nazırı Nâzım Paşa'nın da, Ahmet Rıza Bey sanılarak öldürüldüğü, akıllarda ciddi bir iddia olarak kaldı. Ayrıca isyancılar, gerek kendilerini durdurmak istedikleri için, gerekse aralarına karışan alaylı subayların kışkırtmasıyla, birkaç gün içinde yirmi kadar mektepli subay öldürdüler.

İsyana, dolayısıyla da mutlakiyete geri dönüş olasılığına karşı taşranın ilk tepkileri, 14 Nisan'da görüldü. Selanik'te düzenlenen Meşrutiyet yanlısı miting, İstanbul'a Meşrutiyet'i kurtarmaya gitme kararıyla sonuçlandı ve gönüllüler hazırlanmaya başladı. Ertesi gün birçok taşra kentinden İstanbul'a protesto telgrafları gönderildi. Selanik'teki Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, "Hareket Ordusu" adıyla, hem muvazzaf askerlerden hem de gönüllü sivillerden oluşan bir ordu kurulmasını istedi. Anılarında bu adı kendisinin koyduğunu söyleyen Kolağası Mustafa Kemal Bey'in kurmay başkanı atandığı ordunun ilk birlikleri, Binbaşı Muhtar Bey komutasında 15 Nisan gecesi Selanik'ten trenle yola çıktı. Bu orduya katılmak üzere, daha sonra Erzincan, İzmir, İzmit gibi birçok yerden gönüllüler de harekete geçti. Hareket Ordusu'nun komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa'ydı. Ancak ordunun başkente iyice yaklaşmasından sonra, komutanlık kademesinde bir değişiklik oldu. Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri, Almanya'daki askeri ataşelik görevini bırakarak alelacele oraya gelen Binbaşı Enver Bey'in de desteğiyle, Mahmut Şevket Paşa'yı Hareket Ordusu'nun başına geçmeye ikna ettiler. Bu gelişmeden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beklediği, İstanbul'a girecek olan Hareket Ordusu'nun komuta

mevkiindekiler arasında tanınmış bir İttihatçının da bulunmasıydı. Nitekim Enver Bey de kurmay heyetine dahil oldu.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a iyice yaklaşması, mebuslara cesaret verdi ve birçok mebus 19 Nisan'dan itibaren Yeşilköy'de toplanmaya başladı. 21 Nisan'da sayıları epey artan mebuslar, Âyân Meclisi'ni de Yeşilköy'e davet ederek Meclis-i Milli olarak toplanma kararı aldılar. Ertesi gün gerçekleşen bu tarihi toplantıda Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi konusu görüşülmeye başladı.

Hareket Ordusu, Mahmut Şevket Paşa'nın verdiği emirle 24 Nisan günü İstanbul'u işgal etti. İsyancı askerlerin bir bölümü Anadolu yakasına kaçarken, teslim olanlar da oldu. Birçok isyancı da kentin çeşitli yörelerinde direndi. En çetin çarpışmalar, Fatih'te ve ancak topa tutularak ele geçirilebilen Bâb-ı Âlî'de yaşandı. Bu arada, kentin birçok yerinde asayiş görevi jandarma kuvvetlerine bırakıldı. Yabancı elçilik binalarının korunmasını ise Harbiye öğrencileri üstlendiler.

26 Nisan günü, ele geçirilen isyancıları yargılamak için askeri bir mahkeme kuruldu. Ertesi gün ise, artık İstanbul'da toplanan Meclis-i Milli, Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar verdi. Tahta aynı gün V. Mehmet Reşat geçti. Daha sonra askeri mahkeme, Abdülhamit'i de yargılamak istemişse de, hükümet bunu kabul etmemiştir. Askeri mahkeme, aralarında Derviş Vahdetî'nin de bulunduğu birçok kişiyi idama mahkûm etti.

31 Mart Olayı, dilimize "irtica", "irticaıyyun" ve "mürteci" sözcüklerini kazandırmıştır. 1908'in Ekim ayında İstanbul'da meydana gelen ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın anılarında "31 Mart'ın ilk provaları" biçiminde betimlediği iki olay, gazetelerde "vaka" ve "hadise" olarak adlandırılmakla birlikte, bazı yazılarda da ilk kez, "karşı-devrimci tepki" anlamına kullanılan "reaksiyon" ve "ak-sülamel" sözcüklerinin yanı sıra, "hareket-i irticaıyye" deyimine rastlanmıştır. Ancak "rücu", yani "geri gitme, geri dönme" kökünden türetilmiş olan "irtica" ve "mürteci" sözcükleri ilk kez 31 Mart Olayı'ndan sonra günlük dilimize yerleşip sözlüklere girmiştir. Ne var ki, Türkiye siyasetinde, bazı Batı ülkelerinde görülen ve dinsel muhafazakârlık boyutu çok zayıf olan kralcı ve/veya aristokratik tepkinin bulunmaması nedeniyle, "irtica" ve "gericilik" sözcükleri günlük dilde yalnızca dinsel tepki anlamına kullanılır olmuştur.

31 Mart Olayı, İstanbul'a önemli bir cadde adı ve bir heykel bırakmıştır. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinden sonra girilen en kanlı çarpışmalardan biri de Harbiye-Taksim bölgesinde olmuştur. Bugünkü Taksim Gezisi'nin yerinde bulunan kışla önündeki çatışmada vurulan ve Hareket Ordusu'nun ilk gönüllülerinden olan Binbaşı Muhtar Bey'in adı bugünkü Cumhuriyet Caddesi'ne, "Şehit Muhtar" biçiminde verilmişti. Bu ad şimdilerde Talimhane Mahallesi'nin caddelerinden birinin adıdır.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a giriş yollarından en önemlisi, Dolmabahçe'ye inen vadiyi çevreleyen Birinci Ordu kışlalarını ve Harbiye Mektebi'ni hedef alan, Kâğıthane-Çağlayan-Şişli yoluydu. Bu yol üzerinde ve Hürriyet-i Ebediyye Tepesi adı verilen yerde, Meşrutiyet uğrunda ölenlerin anısına dikilen Abide-i Hürriyet, Türkiye'de kamusal alanda görülen ilk heykeldir. Mimar Muzaffer Bey'in yapıtı olan anıt, Meşrutiyet'in üçüncü yıldönümünde, 23 Temmuz 1911'de açılmıştır.

Balkan bozgunu

Halil (Kut) Paşa'nın anılarında, "şısko" olduğunu da öğrendiğimiz ilginç bir karakter var. Şevki adlı bu delikanlı, Hâlil ve Mustafa Kemal Paşaların sınıf arkadaşı; yani Aralık 1904'te kurmay yüzbaşı olarak Ordu-yı Hümayun'a katılanlardan. Mezuniyetin yaklaştığı sıralarda neredeyse hepsi Makedonya'ya atanmak istiyor. Amaçları, ayrılıkçı çetelerle mücadele etmek. Bir tek Şevki, Osmanlı Avrupası'nda süregiden o resmen ilan edilmemiş savaşa, Osmanlı ordusuyla Bulgar, Rum ve Sırp çeteleri arasındaki gerilla savaşına katılmak istemiyor. Er veya geç Osmanlı olmaktan çıkacak topraklar uğruna can ve kan ziyan edilmesine karşı; mezarının "gâvura kalacak yerlerde" olmasını istemiyor.²⁷ "Şişko" Şevki'nin Mekteb-i Harbiye'den mezun olduğu günlerde Sorbonne Üniversitesi'nde doktora tezi hazırlayan M. G. Miloyeviç adlı bir Sırp öğrenci de, "Türkler"ın Boğaz'ın öte yakasına sürülmesi gerektiğini yazıyor, ancak bunun gerçekleşebilmesi için önce Balkan devletlerinin "Türkler"den alınacak toprakları nasıl paylaşacaklarına ilişkin bir anlaşmaya varmalarının da gerekli olduğunu ekliyordu.²⁸

Bu iki gencin öyküsü bize en azından Birinci Balkan Savaşı'nın ve bu savaşın Osmanlı Devleti açısından sonuçlarının yıllar önceden beklendiğini gösteriyor. Buna benzer bir yaklaşım, Avrupa kamuoyunda hatta siyaset adamlarının duygusal tercihlerinde de görülüyordu. Ancak, o dönem Avrupası'nın tek bir kıvılcımla alevlenebilecek gerginlikleri, aynı siyaset adamlarını Balkanlar'da savaştan kaçınılması yönünde davranmaya zorluyordu. Sınırların

27 M. Taylan Sorgun (yay.), *Bitmeyen Savaş: Kutulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları* (İstanbul, 1972), s. 19.

28 M. G. Miloiévitch, *La Turquie d'Europe et le problème de la Macédoine et de la Vieille Serbie* (Paris, 1905).

değişmesi, Avrupa'daki güç dengelerinin öngörülmedik yönlerle doğru evrilmesine neden olabileceği için, istenmiyordu. Nitekim savaş başlar başlamaz bölgeyle en yakından ilgili iki büyük devlet, Avusturya-Macaristan ve Rusya, sınırlarda hiçbir değişiklik kabul etmeyeceklerini bütün dünyaya duyurdular. Balkan Savaşı'nın çıkmasına bir tek İtalya memnun oldu, çünkü Trablusgarp'ta dize getiremediği Osmanlılar, bırakışma ve barış istemek zorunda kalmışlardı.

Ancak, Trablusgarp Savaşı'nın, hatta Halâskâr Zâbitân grubunun muhtırasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan uzaklaşması ve Osmanlı siyaset sahnesinin karışmasının, Balkan Savaşı'nı hazırladığını sanmak yanlış olur. Bu iki önemli gelişme Balkan devletlerinin bir araya gelmelerini hızlandırmıştı tabii; ama Sırbistan'la Bulgaristan'ın daha 1909'dan itibaren, Yunanistan'la Bulgaristan'ın ise 1911 baharından beri Osmanlı karşıtı antlaşmalar yapabilmek için görüşmelere koyulmuş olduğunu gözardı etmemek gerekir. Bu üç devletin sonunda yarım yamalak da olsa bir ittifak oluşturabilmelerinde Rusya'nın oynadığı rol de genellikle yanlış değerlendirilir. Rusya, yukarıda söylediğimiz gibi, savaşa karşıydı. Ama Rusya'nın Belgrad ve Sofya'daki büyükelçileri, kendi dışişleri bakanlıklarının sözünü dinlemeyen, ateşli Panslavistlerdi ve bulundukları başkentlerin yakınlaşmasını heyecanla desteklemişlerdir.

Savaşın, Osmanlı Devleti için ezici bir hezimet olmasının en önemli nedeni ise, Osmanlı ordularının çok çabuk ve çok kötü yenilmeleridir. Bulgar, Sırp ve Yunan orduları kısa bir sürede o kadar geniş topraklar ele geçirmişlerdi ki, onları eski sınırlarına çekebilmek Avrupalı diplomatlar için tümüyle imkânsızlaşmıştı. Zaten bu devletlerden yıllardan beri almayı tasarladıkları yerlerden çıkma- larını istemek, Avrupa dengelerinin bozulmasına da neden olabildi. Ama Büyük Güçler gene de müdahil olup, Balkan müttefiklerinin pek hoşlanmadıkları bazı şeyler yaptılar. Örneğin Rusya, Çatalca'daki yeni Osmanlı savunma hattının sağlamlığı anlaşılana kadar İstanbul'un Bulgarların eline geçmesine engel olacak bir dizi önlem aldı. İtalya ve Avusturya-Macaristan ise, Büyük Britanya'nın da desteğiyle, Sırbistan'ın Adriyatik Denizi'nde kıyı kazanmasına karşı çıktı. Böylece, kısmen Yunanistan'ın da somurtmasına neden olan Arnavutluk doğmuş oldu.

Londra'da Aralık ayında başlayan barış görüşmelerinde, Osmanlılara Edirne'yi Bulgaristan'a bırakma konusunda yapılan baskılar ise, Balkan müttefiklerinin daha sonra yapacakları gittikçe belli olan savaşı engelleme çabalarıydı. Nitekim Sırbistan ve Yunanistan'ın Makedonya'da aslan payını almış olmaları Bulgarları rahatsız etmişti. Selanik'i de birkaç saatlik bir gecikmeyle Yunan ordusuna kaptıran Bulgaristan'ı yeni bir savaş istemekten alıkoyabilecek tek şey, Edirne'yi topraklarına katmaktı. Ama Bulgarlar bu konuda bile Rus desteği bulamadılar. Sırbistan'a saldırarak başlattıkları İkinci Balkan Savaşı'nı, Romanya ve Yunanistan'ın da karşısına çıkmasıyla korkunç bir yenilgiyle bitirdiler. Bulgaristan, Edirne'yi alamadığı gibi Kavala'yı Yunanistan'a, Dobruca'yı da Romanya'ya bırakmak zorunda kaldı.

Bu sonuç, Bulgaristan'ın Sırbistan'a karşı Avusturya-Macaristan'la, Yunanistan'a karşı da Osmanlı Devleti'yle yakınlaşmasına neden olacaktı. Nitekim Osmanlılarla Bulgarlar, daha 1913 Eylülü'nde Yunanistan'a karşı ittifak kurma girişiminde bulunmuş, bir yıl kadar sonra da saldırı kararı almışlar, ama Almanlar ve Avusturyalılar tarafından durdurulmuşlardı.²⁹ Yani Balkan Savaşları'nın sonuçları, Dünya Savaşı'nın taraflarını az çok belirlemişti. Osmanlı dış politikası açısından asıl belirleyici unsur olan Rusya ise, Edirne'nin geri alınması üzerine Osmanlı Devleti'ni resmen tebrik eden tek ülke sıfatıyla, Bâb-ı Âlî'nin İstanbul ve Boğazlara ilişkin korkularını iyice körüklemiş oldu.

²⁹ Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, yay. İsmail Arar (İstanbul, 1986), s. 209-210.

Mustafa Kemal-Enver çekişmesinden bir sayfa

Balkan Savaşı'nda alınan yenilgilerin biri görece az bilinir. Halbuki bu, hem İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) tarihi açısından, hem de Atatürk, Fethi Okyar ve Enver Paşa'nın yaşamöyküleri açısından gayet önemlidir.

Bâb-ı Âlî Baskını sonrasında iktidara geçen İttihatçıların, kamuoyunu yatıştıracak askeri bir başarıya ihtiyaçları vardı. Bunun için Çatalca cephesi üzerinden genel bir saldırı istemişler, zorlukla da olsa, bunun başarı şansının olmadığına ikna edilmişlerdi. Bunun üzerine Enver Bey başka bir plan geliştirdi. Gelibolu'da bulunan Mürettep Kolordu, Bolayır'dan ileri harekâta geçecek, İstanbul'dan deniz yoluyla gönderilecek olan ve Enver Bey'in kurmay başkanı olduğu X. Kolordu ise Şarköy'e çıkarma yapacaktı. Böylece hem Çatalca'daki Bulgar ordusunun arkasına geçilmiş olacak, hem de kuşatma altındaki Edirne'ye yardım yetiştirme olanağı doğacaktı.

8 Şubat 1913'te gerçekleştirilen harekât, gerektiği gibi iyi bir eşgüdümle yürütülemediği için, hezimetle sona erdi. Mürettep Kolordu mevcudunun yarısını kaybetmiş, X. Kolordu ise kıyıya ancak bir iki müfreze çıkardıktan sonra harekâttan vazgeçip geri dönmüştü. Hezimet sonrasında iki kolorduya mensup kurmay subaylar birbirlerini suçladılar. Enver Bey ve komutanı Hurşit Paşa, Mürettep Kolordu'yu zaferi tek başına kazanarak onuruna sahip çıkma sevdasına kapılmakla, yani öngörülen zamanlamadan erken harekete geçmekle, Mürettep Kolordu Komutanı Fahri Paşa ve Kurmay Başkanı Fethi (Okyar) Bey ise X. Kolordu'yu gecikmekle suçladılar. Gerçekten de X. Kolordu'nun karaya çıkma zamanı gecikmiş, ancak bu gecikmeyi Mürettep Kolordu'ya bildiren telgraf da çok geç gelmişti. Ayrıca Mürettep Kolordu, plana uygun hareket etmemekle

de suçlanıyordu. Yalnızca bir ileri harekât yapıp X. Kolordu'nun karaya çıkmasını beklemesi gerekirken, Bulgar ordusuna saldırıya geçmişti.

Kendisi de asker olan Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ve Başkomutan Vekili Ahmet İzzet Paşa iki ateş arasında kaldılar. Gayet iyi tanıdıkları ve parlak ama çok genç ve tecrübesiz gördükleri üç kişi, karşılıklı ateş püskürüyorlardı. Bir yanda bir kolordunun kurmay başkanı Enver Bey, diğer yanda başka bir kolordunun kurmay başkanı Fethi ve harekât şubesi başkanı Mustafa Kemal Beyler vardı. Karşılıklı suçlamaların aynı zamanda İTC'ne özgü bir hizipleşme boyutu da bulunuyordu.

Sonuçta başkent politikası galip geldi ve rütbesi daha yüksek olan Hurşit Paşa, Mürettep Kolordu'ya komutan tayin edildi. Bunun üzerine Fahri Paşa ile Fethi ve Mustafa Kemal Beyler istifa ettiler. Sorun ancak Sadrazam'ın bizzat Bolayır'a gitmesiyle çözüldü.³⁰ Enver Bey Çatalca cephesine verilmiş, Fethi Bey İstanbul'a dönmüş, Mustafa Kemal Bey ise Mürettep Kolordu'nun kurmay başkanı olmuştu. Balkan Savaşı bittikten sonra Fethi ve Mustafa Kemal Beyler, İTC yönetimince Sofya'ya büyükelçi ve askeri ataşe atanarak bir taşla iki kuş vurulmuş oldu. Hem kendisiyle askeri ittifak yapılmak istenen bir ülkeye iki parlak temsilci gönderilmiş oluyordu, hem de Enver Bey'le arası iyi olmayan iki İttihatçı iç politika sahnesinden uzaklaştırılıyordu.

Ama mesele kapanmış olmadı. Balkan Savaşı bittiğinde yayımlanan irili ufaklı eleştiri/özeleştiri kitaplarından biri de, yazar adı olarak bir tek "elif" harfinin gösterildiği, *Askerî mağlûbiyetlerimizin esbâbı* başlıklı bir kitapçıktı. Kitabın yazarı Binbaşı Ali İhsan (Sabis) Bey ise, Şarköy'e çıkarma yapması öngörülen X. Kolordu'nun harekât şubesi başkanıydı. Tabii Bolayır'daki Mürettep Kolordu'nun kabahatli olduğunu söylüyordu. Birkaç ay sonra Ali Fethi Bey, *Bolayır muhârebesinde adem-i muvaffakiyetin esbâbı* başlığıyla yayımladığı kitapçıkta Ali İhsan Bey'in kitabına cevap verdi.³¹ O da X. Kolordu'yu yenilgiden sorumlu tutuyordu. Öyle görülüyor ki, 1914'te artık paşa ve Harbiye Nazırı olan Enver izin vermiş olsa,

30 Bkz. Murat Bardakçı (yay.), *Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü* (İstanbul, 2014), s. 56-63.

31 Bu kitapçıkların günümüz Türkçesiyle yeni basımları için bkz. Hülya Toker (yay.), *Balkan Savaşı'nda Neden Bozguna Uğradık?* (İstanbul, 2012).

Ali İhsan Bey tartışmayı sürdürecektir bir makale kaleme alacakmış. Kendi kendime sormadan edemiyorum: Milli Mücadele'nin en hareketli döneminde Ali İhsan Paşa'nın Birinci Ordu komutanlığından alınıp önce İstiklal Mahkemesi'ne sonra da Erkân Divan-ı Harbi'ne verilmesinde bu eski sürtüşmenin de payı var mıydı?

Darbenin kanlısı

23 Ocak 1913'te meydana gelen ve "Bâb-ı Âlî Baskını" adıyla bildiğimiz olay, yakınçağ tarihimizdeki ilk devlet darbesi değildir. Sultan Abdülaziz'in 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilmesi de bir darbeydi. Ancak Bâb-ı Âlî Baskını, yakınçağ tarihimizin tek kanlı darbesidir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) asker önderlerinden Enver Bey'in başkanlığında bir grup subay ve arkalarından gelen Talat ve Mithat Şükrü (Bleda) Beyler gibi sivil İttihatçılar, Başbakanlık ve Osmanlı Hükümeti'nin toplantı mekânı olan Bâb-ı Âlî'yi basarak kendilerini engellemeye çalışan Harbiye Bakanı Nâzım Paşa ve yaverlerini öldürmüşlerdi. Olayda İttihatçı subaylardan da biri can vermişti. Bunun ardından, tarihçi İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın istihzayla yazdığı gibi, işi Meşrutiyet'e uygun bir hale koymak için olsa gerek, Başbakan Kâmil Paşa istifaya zorlanmış ve silah zoruyla yazdırılan istifa mektubu gene Enver Bey tarafından Saray'a götürülerek darbe tamamlanmıştı.³²

Baskının nedenleri

Bâb-ı Âlî Baskını'nın, hem zamanında hem de daha sonra yapılan İTC yanlısı/sempatizanı yorumlarında, Kâmil Paşa Hükümeti'nin uluslararası baskılar sonucunda ve çaresizlik içinde, tarihi başkent Edirne'yi Bulgaristan'a bırakacağı korkusuyla yapıldığı söylenmiştir. Nitekim baskın günü de Bâb-ı Âlî yokuşundan Hükümet Konağı'na doğru inen darbeciler, rastladıkları halkı, "Edirne elden gidiyor, hâlâ ne oturuyorsunuz?!" diyerek galeyana getirmeye çalışmışlardı. Bindirdiği gibi Balkan Savaşı, o günlerde bırakışma yapılmış olmakla

32 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 3. baskı (İstanbul, 1982), cilt IV, s. 1875.

birlikte, henüz sona ermemişti. Bulgar ordusu İstanbul sınırlarında, Çatalca'daydı, İstanbul'da da Kasım ayından beri başkentin Anadolu'ya taşınması meselesi konuşulur olmuştı. Edirne ise üç aydır kuşatma altındaydı ve daha fazla dayanamayacağı iyi kötü anlaşılmıştı.

Gerçek o ki, Kâmil Paşa Hükümeti Edirne'yi Bulgaristan'a bırakmak niyetinde değildi. Öte yandan, İTC'nin de iktidarı ele geçirdikten sonra önünde savaşa devam etme ya da, Kâmil Paşa Hükümeti'nin tasarladığı gibi, Edirne'yi uluslararası bir komisyonun yönetimine bırakma dışında bir seçeneği olmamıştır. Savaşa devam edilmiş ve bu yüzden daha çok kan akıtıldığı gibi, Bâb-ı Âlî Baskını sırasında kuşatma altında olan Yanya, Edirne ve İşkodra'nın düşmesiyle (6 Mart, 26 Mart ve 23 Nisan) birlikte büyük miktarda silah ve cephane de yitirilmişti. Sonuçta Edirne 30 Mayıs 1913'te, yani İTC kısmen de olsa iktidardayken imzalanan Londra Antlaşması'yla, Bulgaristan'a bırakıldı. Kısacası, Edirne'nin yitirilmesi olasılığı, İTC'nin kamuoyunu etkilemek ve sokağı harekete geçirmek için kullandığı bir bahaneden ibaretti.

Ancak, İTC'nin Bâb-ı Âlî Baskını'nı kendini, dolayısıyla da Meşrutiyet'i kurtarmak için yaptığını da söyleyebiliriz. Elimizdeki tanıklıklar, İTC'nin perşembe gününe rastlayan 23 Ocak 1913 tarihinde yaptığı darbeye, cumartesi günü yapılması tasarlanan başka bir darbenin önüne geçmiş olduğunu gösteriyor. Gerçekleşemeyen bu darbe ise, artık başkan Fuat Paşa, eski Ankara Mebusu Mahir Sait (Pekmen) Bey, eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey gibi liberal unsurlardan tümüyle temizlenmiş ve emekli Albay Sadık Bey veya eski Ahali Fırkası başkanı "Gümölcinelî" İsmail Bey gibi koyu tutucularla, İTC'ne üye olamamış, mevki düşkününü birtakım fırsatçıların eline kalmış Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) destekli bir darbe olacaktı. İlginç olan ve belki Bâb-ı Âlî Baskını sırasında kan dökülmesini açıklayabilecek bir nokta da, cumartesi günü gerçekleştirilmek istenen darbeye kurulması planlanan hükümette Nâzım Paşa'nın başbakan olacağıydı; o Nâzım Paşa ki, Mehmet Cavit Bey'in günceğine bakacak olursak, İttihatçıların yapacağı darbeye, gene başbakan olacağı vaadiyle, daha üç hafta önce yeşil ışık yakmıştı.³³ İkinci Meşrutiyet döneminde ve bir dereceye kadar sonrasında, siyaset

33 Bkz. Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset* (Ankara, 1992), s. 171.

sahnesinin neredeyse tamamını kaplayan iki partinin aynı günlerde aynı bakanla görüşerek darbe planlamalarıyla oluşan bu garip durumu açıklayabilmek için, Bâb-ı Âlî Baskını'ndan bir yıl kadar önce başlayan bir sürece göz atmak gerekir.

Sopalı seçimler

İktidardaki İTC'ne muhalefet edenlerin hepsi bir araya gelerek 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı (HİF) kurmuşlardı. Yeni parti yalnızca üç hafta sonra İstanbul'da yapılan araseçimi kazanınca İttihatçıların etekleri tutuştu. Ertesi yıl seçim yılıydı ve yeni partinin yeterince örgütlenebilmesi durumunda seçimleri kazanma olasılığı vardı. Bu olasılığı bertaraf etmenin tek yolu ise erken seçim yapmaktı. İTC, Sultan V. Mehmet Reşat'ın Meclis-i Mebusan'ı feshetmesini yasal ama gayrimeşru bir yoldan sağladı, Nisan 1912'de yapılan seçimleri de ezici bir üstünlükle kazandı. Yeni Meclis-i Mebusan'da HİF mensubu olan sadece altı milletvekili vardı.

“Sopalı seçim” adı verilen 1912 seçimleri, daha sonra olanları açıklamak bakımından, çok önemli bir dönüm noktasıdır. İttihatçılar, bu seçimler sırasında muhalif milletvekili adaylarının dövülmesi gibi bir dizi şiddet olayı da dahil olmak üzere, türlü hileler yapmışlardı. Bu nedenle muhalefet seçimlerin ve tabii Meclis-i Mebusan'ın meşruluğunu sorgular oldu. Öte yandan, birçok seçim çevresinde alınan sonuçlar da, seçmen kitlesinin büyük bir çoğunluğunun İTC yanlısı olduğunu ortaya koymuştu. Yani, dönemin politika atmosferini gayet iyi özetlemiş olan “Şehbenderzâde Filibeli” Ahmed Hilmi Bey'in de dediği gibi, kanunsuz yollara başvurmuş olmasalar da seçimleri İttihatçılar kazanacaktı.³⁴ Bu tespit ise İttihatçılara, yaptıkları tüm uygunsuzluklara karşın seçmenlerin gözünde itibarlı olduklarını gösteriyor, dolayısıyla da herhangi bir meşruluk sorunları olmadığı fikrini aşıliyordu.

Halaskâr Zabîtân olayı

Bilindiği gibi 31 Mart Olayı, 1909 Anayasa değişikliklerinin kanuni yollardan engellenemeyeceğinin anlaşılması üzerine, İTC karıştı muhalefetçe kıskırtılmıştı. 1912'de de aynı senaryonun yinelen-
diğini söyleyebiliriz. Meclis-i Mebusan'ı kaybeden, seçmenlerin de

34 “Şehbenderzâde Filibeli” Ahmed Hilmi, *Muhalefetin İflası*, 3. baskı, yay. Ahmet Eryüksel (İstanbul, 2005), s. 30.

kendilerini desteklemediğini gören muhalefet, seçim hilelerini de bahane ederek, gene kanun dışı çareler aramaya başladı. Bu aşamada muhalefete gayet ilginç bir destek geldi. Tıpkı 1909'daki olaylarda etkin bir rol oynayan alaylı subaylar gibi silahlı, dolayısıyla da tehlikeli bir baskı grubu belirmişti. Kurmayların önemli görevleri tekellerine alıp daha çabuk terfi etmelerinden ve silahlı kuvvetler mensuplarının siyasete karışmasından rahatsızlık duyan subayların bir bölümü isyan bayrağı açtı. "Halaskâr Zabitan" (Zâbitân-ı Halaskâran, veya kısaca Halaskâran = kurtarıcı subaylar) adı verilen bu gruba mensup subaylar, Rumeli'de dağa çıktılar ve İstanbul'da bir dizi karışıklık çıkardılar. Her ne kadar bunların bir bölümü koyu muhafazakâr ve 1908'de İTC'nden milletvekili, 1911'de de HİF kurucularından olan emekli Albay Sadık Bey'e yakın kişiler idiyse de, grubun HİF ile herhangi bir organik bağı yoktu. Ancak grup, başka bir İTC muhalifi "Prens" Sabahattin Bey'in desteğini elde etmişti.

Halaskâr Zabitan grubu, gazetelerde yayımlanan sert bildirisi ve Askeri Şûrâ'ya verdiği muhtırasıyla, zaten zor durumda olan Başbakan Sait Paşa'nın Temmuz ayında istifasına neden oldu. İtalya'yla yapılan barış görüşmeleri henüz hiçbir sonuç vermemiş, Yemen'de çıkan isyan sürerken bir de Arnavutluk'ta isyan çıkmış, silahlı kuvvetlerde ise hoşnutsuzluk havası estiğine ve çalkantılar olduğuna ilişkin dedikodular almış yürümüşü. Öte yandan, İTC'nin desteklediği ve güvenoyu verdiği Sait Paşa da İttihatçılardan memnun değildi. Nitekim İTC, birtakım yolsuzluklar nedeniyle, Harbiye Bakanı Mahmut Şevket Paşa'nın istifasını istemiş, savaş sırasında bu tecrübeli askeri bakanlıktan uzaklaştırmak istemeyen Sait Paşa da sonunda boyun eğmek zorunda kalmış, ama herkesin üzerinde anlaşılabileceği bir aday bulunamadığı için Harbiye Bakanlığına bir türlü atama yapılamamıştı. Sait Paşa, yeni kabinesinin güvenoyu almasından sadece bir gün sonra istifa etti. İstifa ettikten birkaç gün sonra Saray'dayken, Sultan Reşat'ın kendisine, "Size emniyetleri vardır; niçin istifa ettiniz?" demesi üzerine Sait Paşa, "Ama benim onlara emniyetim yoktu" cevabını vermiştir.³⁵ Anlaşılan, İTC karşıtı bir havada ve olası bir darbe karşısında iktidar partisinin adamı gibi görünmek istemiyordu.

35 Ali Fuad Türkogeldi, *Görüp İşittiklerim*, 2. baskı (Ankara, 1951), s. 55.

“Büyük Kabine”

21 Temmuz 1912’de Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın başbakanlığa atanmasıyla kurulan kabineye, içinde üç eski başbakan yer aldığı için, daha o zamanlar “Büyük Kabine” adı yakıştırılmıştır. Kabinenin en önemli özelliği, içinde hiç İttihatçı bakan bulunmamasıydı. Bu yüzden daha kurulur kurulmaz Meclis-i Mebusan’ı dağıtacağına ilişkin söylentiler yayıldı. 24 Temmuz’da ise Halâskâr Zâbitân grubu, Meclis-i Mebusan Başkanı Halil (Menteşe) Bey’e gönderdiği tehdit mektubuyla, Meclis-i Mebusan’ın 48 saat içinde dağılmasını istedi.³⁶ İttihatçı çoğunluklu Meclis-i Mebusan bu tehdit ve isteği kınadıysa da dağıtmaktan kurtulamadı. Başbakan Ahmet Muhtar Paşa, Âyân Meclisi’nden çoğunluk oyuyla bir Anayasa değişikliği geçirdi. Bu, İTC’nin 1911 sonlarında erken seçim yapılabilmesi için istediği ve Meclis-i Mebusan tarafından daha önce kabul edilmiş, Padişah’ın Meclis’i dağıtmasını kolaylaştıran bir değişiklikti. Ancak, fazladan bir değişiklik daha yapılmış ve yeni Anayasa metni-ne öyle bir madde girmişti ki, Nisan ayında seçilen yeni Meclis-i Mebusan’ın eskisinin devamı gibi görülmesi sağlanmış, böylece de olağan koşullarda zaten Kasım 1912’de yapılması gereken yeni bir seçime gidilmek üzere dağıtılmasının önü açılmıştı.

Meclis-i Mebusan’ın 5 Ağustos 1912’de Padişah iradesiyle dağıtılmasıyla birlikte eski usul bir Bâb-ı Âlî diktatörlüğü başladı. Bâb-ı Âli Baskını’ndan sonra kısmen, baskın sonrasında başbakan olan Mahmut Şevket Paşa’nın 11 Haziran 1913’te öldürülmesinden sonra ise tamamen İTC’nin devralacağı bu hükümet diktatörlüğü dönemi, savaş nedeniyle seçim yapılamadığı için 1914 ilkbaharına kadar sürecekti. Ancak, İTC’nin sözcüsü olan *Tanîn* gazetesinin sürekli kapatılmaktan bıkararak yayınına ara vermeye zorlanması-nı saymazsak, “Büyük Kabine” diktatörlüğü döneminde partilere yönelik ciddi herhangi bir baskı olmamıştır. İTC köşesine çekilmiş, gelecek seçimlere katılıp katılmamayı tartışırken, HİF içinde libe-rallikten koyu muhafazakârlığa doğru bir iktidar değişikliği oluyor, Halaskâr Zabitan grubunun ise pek sesi çıkmıyordu. Balkan Savaşı başladıktan sonra, sırf İngiltere’yle arası iyi olduğu gerekçesiyle ku-rulan Kâmil Paşa Hükümeti sırasında ise işler değişmeye başladı.

36 Menteşe, s. 161.

Kâmil Paşa Hükümeti

Kâmil Paşa'nın 29 Ekim 1912'de başbakan olmasından sonra önemli iki süreç başladı. Bu dönemde, bir yanda İTC'nin sindirilmesine yönelik hükümet baskılarını, diğer yanda da umduğunu bulamayan HİF çevrelerinin gittikçe hükümete dış bilemediğini görüyoruz. Selanik'in Yunan ordusunun eline geçtiği Kasım ayı başından itibaren iktidar birçok İttihatçıyı tutuklamaya ve Anadolu'ya sürmeye başladı. İTC gibi sağlam bir yapısı ve belli bir misyonu olmayan HİF çevreleri ise, meclissiz ve seçimsiz bir ortamda, biraz da saygın üyelerini dışlamış olduğu için, yok olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu durumdan kurtulmak için, daha Gazi Ahmet Muhtar Paşa döneminde üyelerine bakanlık veya önemli memuriyetler istemeye başlamış, Kâmil Paşa döneminde ise bu isteklerini hakaretle karışık bir arsızlık derecesine vardırmışlardı. Bâb-ı Âlî paşaları ise bu isteklere hiç kulak asmıyor, Kâmil Paşa Hükümeti'nde İçişleri Bakanı, söz konusu istek ve hakaretlere de en fazla hedef olan Ahmet Reşit (Rey) Bey de, HİF'ı önemsemiyordu.³⁷

Böylece Balkan Savaşı'nın yukarıda kısaca özetlediğimiz o en karanlık ve ümitsiz safhasında iki parti de darbe hazırlıklarına başladı. HİF'nın hangi tarihten itibaren darbe hazırlıklarına giriştiğini bilmiyoruz. İTC'nin ise darbe kararını 14 Ocak'tan önce aldığını Talat Bey'in bir mektubundan biliyoruz. Elde etmeye çalışılan önemli adam, Harbiye Bakanı Nâzım Paşa'ydı. Öyle anlaşılıyor ki Nâzım Paşa'yla önce İttihatçılar görüşmüştü. Bu görüşmenin çeşitli veri parçacıklarından elde edilebilen sonucu ise, iki tarafın ya anlaştıkları ya da anlaşmalarını sandıkları yönündedir. Zira Ali Fuat Türkgeldi'nin anılarına göre Nâzım Paşa, vurulmadan önce İttihatçılara, "Pezevenkler, siz beni aldattınız. Bana verdiğiniz söz böyle miydi?" diye bağırduğu gibi, Talat Bey de daha sonra, "Biz ona sadaret teklif etmiştik" demiştir.³⁸ İttihatçıların başbakanlık teklif ettikleri kişiyi öldürmek istemeyeceklerini varsayarsak, bu sözlerden iki sonuca varabiliriz. Ya Nâzım Paşa, varılan anlaşmaya ihanet edip, "Şehbenderzâde Filibeli" Ahmet Hilmi Bey'in dediği gibi HİF

37 Bkz. *Canlı Tarihler*, cilt III: Ahmet Reşit Rey, *Gördüklerim, Yaptıklarım (1890-1922)* (İstanbul, 1945), s. 191-192. "Gümölcineli" İsmail Bey'in Reşit Bey'i öldürtmek istemesi hakkında bkz. Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü*, 2. baskı, yay. İlhami Yalınkılıç (İstanbul, 1996), s. 82-83.

38 Türkgeldi, s. 80.

çevreleriyle anlaşmıştı, ya da İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa'nın başbakan olmayı kabul etmesinden sonra, Nâzım Paşa'ya ihanet etmişlerdi.³⁹

Elimizde birinci olasılığın daha ağır basmasına neden olan iki önemli tanıklık, bir de, başka verilerle desteklenmesi halinde, çok önemli olabilecek bilgi kısıntısı var. Nitekim Rıza Nur'a göre, bas-kın yapılacağına ilişkin ihbar geldiğinde Nâzım Paşa, "Pöf; marta-valdır... Puştlar yapsalar da, bu iş için yeni tabur hazırladım, işlerini bitirirsem" demiştir.⁴⁰ "Şehbenderzâde Filibeli" Ahmet Hilmi Bey ise, İstanbul Muhafızı Memduh Paşa darbe olasılığı karşısında önlem almak istediğinde Nâzım Paşa'nın, "Birkaç güne kadar sadrazam olacağım. Bu gibi tedbirlere asla ihtiyaç kalmayacaktır" dediğini yazar.⁴¹ Bilgi kısıntımız ise şu: Nâzım Paşa'yla birlikte vurulan subaylardan "Ohrili" Nâfiz Bey, Halaskâr Zabitan mensubu, "Kıbrıslı zâde" Tefik Bey ise Ahrar Fırkası kurucularındandı. Nâfiz Bey'in Bâb-ı Âlî hizmetine ne zaman alındığını bilmiyoruz; ama 1912 Temmuzunda Rumeli'de dağa çıkanlar arasındaydı.

Sonuç

İttihatçılar, Bâb-ı Âlî Baskını'nı iktidarı yeniden ele geçirmek için gerçekleştirmişlerdi. Kendilerini haklı olarak tehlikede gördükleri gibi, Meşrutiyet'i de tehlikede görüyorlardı. Üstelik, yalnızca seçkinler arasında değil, seçmen kitlesinin gözünde de en doğru politikayı temsil ettikleri kanısındaydılar ve bu kanılarında yanılmıyorlardı. Meclis-i Mebusan'da 1911 sonlarına doğru düştükleri durum, seçmenlerin eğilimini göstermiyordu. Nitekim Arap vilayetlerinde bile, Arap seçkinlerinin isteklerini kabul ettikten sonra, ezici bir çoğunluk elde edeceklerdi. Biraz da bunun verdiği güvenle huysuzluk etmemişler ve "Büyük Kabine"ye güvenoyu vermişlerdi. Bütün bunlara karşın Bâb-ı Âlî paşalarının hışmından kurtulamadıklarına göre, Meşrutiyet de tehlikede demekti. Halaskâr Zabitan muhtıralarının hedefi olduklarında meşruluk sınırlarının da dışına çıktığını görmüşler, kendilerinin de artık meşrulukla sınırlı olmadıklarına kanaat getirmişlerdi. Artık harekete geçebilirlerdi.

39 Ahmed Hilmi, s. 58-59.

40 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, yay. Abdurrahman Dilipak (İstanbul, 1992), cilt I, s. 390; ayrıca bkz. Rey, s. 193.

41 Ahmed Hilmi, s. 60; ayrıca bkz. Rey, s. 180.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e basına baskı

İkinci Meşrutiyet döneminin bir basın özgürlüğü dönemi olarak başladığı öne sürülebilir. Zaten dönemin hemen başında, 24 Temmuz 1908'de sansür kaldırılmıştı. Gerçi güçlü bir yönetim yaratma yolunda adımlar atarken, İttihat ve Terakki ağırlıklı Meclis-i Mebusan, henüz Anayasa değişikliklerinden bile önce bir Basın Kanunu çıkartarak basını denetim altına almaya çalıştı. Fakat 29 Temmuz 1909'da çıkan kanun, Abdülhamit döneminde epey sıkıntı çekmiş hatta sürgüne gönderilmiş gazeteci ve yayıncılardan Ebüzziya Tevfik Bey'in bile aşırı özgürlükçü bulduğu bir kanun oldu. Ne var ki bu durum, basının susturulması yolunda başka yollar aranmasına neden oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tetikçileri 1909-1910 yıllarında muhalif gazeteciler Hasan Fehmi, Ahmet Samim ve Zeki Beyler'i öldürdüler. Hasan Fehmi Bey 8 Nisan 1909'da öldürüldüğünde, katil kesin olarak bilinmiyor olsa da, bunun İttihatçılarca yapıldığından herkes emindi. Bu yüzden söz konusu cinayet, 31 Mart Olayı'nı (13 Nisan 1909) harekete geçiren önemli gelişmelerden sayılır. Ahmet Samim Bey'in öldürülmesinde (9 Haziran 1910) ise görgü tanığı bile vardı ve katilin İttihatçı bir jandarma subayı ve İzmir suikastı sonrasında asılan, eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey olduğu biliniyordu. Katil, olaydan sonra yakındaki bir karakola sığınmış, sonra da paçayı kurtarmıştı.

İkinci Meşrutiyet döneminin muhalif basını asıl sıkıntıyı 1912 yılından itibaren birbirlerini izleyen iktidar değişiklikleri sırasında çekti. 1912 yazında iktidardan düşen İttihatçıların en önemli gazetesi *Tanîn* birçok kez kapatıldı. Gazete, her kapatılıştan sonra, hepsi kafiyele olan *Renîn*, *Senîn*, *Metîn* gibi isimlerle çıkmayı sürdürdü. Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te öldürülmesini izleyen

dönemde ise roller değişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diktatörlüğü altında geçen 1913-1918 döneminin hemen başlarında birçok gazeteci kovuşturmaya uğradı, hapis cezalarına çarptırıldı, sürgüne gönderildi veya tehdit altında yayın yapamaz oldu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında da ağır bir sansür rejimi yürürlükteydi. O kadar ki, İttihatçıların İstanbul mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in gazetesi *Tanîn* bile, Enver Paşa tarafından kapatıldı. Ancak basın 1918 başlarında görece bir özgürlüğe kavuşmuş, hatta Osmanlı ordularının Azerbeycan'a doğru giriştiği harekât da Halide Edip (Adıvar) Hanım'ın eleştirilerine hedef olabilmıştır.

Milli Mücadele döneminde ise basın, İstanbul hükümetleri ve Müdafaa-i Hukukçular arasındaki çatışmanın kurbanı oldu. Örneğin Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki sesi olan *Hâdisât* gazetesi Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin hışmına uğrayarak kapatılırken, Erzurum Kongresi sonrasında *Selâmet* gazetesinde Müdafaa-i Hukukçulara muhalif yazılar yazan Ömer Fevzi Bey, tutuklanmaktan kurtulmak için Trabzon'dan İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır.

Anadolu zaferinden hemen sonra görülen özgürlük ortamı, İstanbul basınında Ankara'ya yöneltilen eleştiriler dolayısıyla bozulmaya yüz tuttu. Cumhuriyet'in ilanından sonra İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey, bir yazısı nedeniyle İstiklal Mahkemesi'nce beş yıl kürek cezasına mahkûm edildiyse de sonra affedildi.

Basın özgürlüğü açısından dönüm noktasını, Şeyh Sait İsyanı oluşturdu. İsyân başladıktan yaklaşık üç hafta sonra çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, TBMM'ni devre dışı bırakarak Bakanlar Kuruluna olağanüstü bir yaptırım gücü tanıdı. Bu kanuna dayanılarak bütün muhalif gazeteler kapatıldı ve aralarında Velid Ebüzziya, Ahmet Emin Yalman, Eşref Edib Fergan, Suphi Nuri İleri, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, İsmail Müştak Mayakon'un da bulunduğu tanınmış birçok gazeteci Şark İstiklal Mahkemesi'nde, Şeyh Sait İsyanı'na yol açtıkları, isyancılara cesaret verdikleri gerekçeleriyle yargıldılar. Mahkemeler, tabii, ciddi değildi; gazetecileri haftalarca güneydoğu illerinde süründürerek korkutmaktan başka bir amaçları yoktu. Nitekim bütün gazeteciler, Gazi Mustafa Kemal'e özürlerini sunan ve kendisinden af dileyen bir telgraf çektikten sonra beraat ettiler ve bir daha Ankara'yı eleştiren yazılar

yayımlamadılar.⁴² 20. yüzyıl Türkiye basınının en büyük isimlerinden Ahmet Emin Yalman, ancak 1936'da, Atatürk'ün özel izniyle mesleğine dönebildi.

Aynı dönemde, Ankara'yı candan desteklemelerine ve Şeyh Said İsyanı'nı İngiliz emperyalizminin etkinliklerine yormalarına karşın, Türkiye Komünist Partisi'nin yayınları da yasaklandı. Ne var ki, bu çevrelerin gazetecileri, Ankara İstiklal Mahkemesi'nce çeşitli hapis cezalarına çarptırılmaktan kurtulamadılar. Aynı mahkeme, 20. yüzyıl Türkiye'si'nin diğer bir büyük gazetecisi Hüseyin Cahit Yalçın'ı ise, Çorum'da müebbet sürgün cezasına çarptırdı. Ancak Yalçın, bu kentte 1926 yılına kadar kaldıktan sonra affedildi ve 1930'lar Türkiye'sinde liberalizmin sesi olarak tanımlayabileceğimiz *Fikir Hareketleri* dergisini yayımlamasına göz yumuldu. Halbuki Gazi Mustafa Kemal, aynı dönemde, Ağaoğlu Ahmet Bey'den yeni çıkardığı gazetesi *Akın*'ı, uygulamaya konulan devletçilik politikasını eleştirdiği için kapatmasını istemişti.

42 Yargılanma sürecini çok sonraları ve biraz şişinerek anlatan bir anı kitabı için bkz. Eşref Edib (Fergan), *İstiklâl Mahkemelerinde*, yay. Fahrettin Can (İstanbul, 2002).

İstanbul'da Ağustos 1914 krizi

Birinci Dünya Savaşı çıktığında, Osmanlı-Türk aydınlarının ezici bir çoğunluğu savaşa girmekten yanaydı. 1908'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Girit'in Yunanistan'a katılma kararı alması ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan süreç, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndaki toprak kayıplarıyla sürmüştü, aydın kamuoyunda uluslararası hukukun bir işe yaramadığına ve Osmanlılara karşı açıkça haksızlık yapıldığına ilişkin güçlü bir algı oluşmuştu. Balkan Savaşları'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun en eski ve merkezi topraklarının yitirilmesi ise, bu adaletsizlik duygusuna bir de intikam arzusu ekledi.

Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin ciddi bir Rusya korkusu vardı. Rusya'nın Boğazlar ve Doğu Anadolu'ya yönelik geleneksel politikasında değişen bir şey olmadığı gibi, bu ülkenin 1913 başlarında önyak olduğu diplomatik kriz de 1914 başlarında çözülmüş ve Ermeni nüfusun yaşadığı altı Doğu Anadolu vilayeti, biri Hollandalı diğeri de Norveçli iki genel valinin yönetiminde, öncelikli reform bölgesi olmuştu. Bu gelişmeyi söz konusu toprakların er veya geç yitirilmesinde ilk adım olarak değerlendiren Osmanlıların ise ellerinden fazla bir şey gelmiyordu, çünkü Rusya, kendisine karşı Osmanlı Devleti'nin geleneksel destekçisi olan Büyük Britanya'yla artık aynı ittifakta, yani -Fransa'yla birlikte- Üçlü İtilaf'ta yer alıyordu.

Bu kızgınlık ve yalnızlık ortamında Osmanlılar kendilerine müttefik aramaya koyuldular. Herhangi bir ittifaka girmek, hem Rusya'ya karşı bir güvence, hem de, savaş halinde, Balkan topraklarının hiç olmazsa bir bölümünü veya Ege adalarını geri alma olasılığı sağlayacaktı. Fakat önce Büyük Britanya'ya, sonra Fransa'ya ve

arkasından Rusya'ya yapılan ittifak tekliflerinden olumlu bir sonuç çıkmadı. En son başvurulanan Almanya da Osmanlı Devleti'yle ittifak yapmaya yanaşmıyordu. Alman Dışışleri ve Genelkurmayı, Osmanlıların kendileri için ayak bağı olacağı kanısındaydılar. Ancak son sözü, Osmanlıların Hilafet'i kullanarak İslam dünyasını ayaklandıracabileceği, böylece sömürgelerinde isyanlar çıkacak olan Büyük Britanya ve Fransa'nın daha kolay yenileceği inancında olan Alman imparatoru söyledi ve 1-2 Ağustos 1914 gecesi Osmanlı ve Alman İmparatorlukları arasında gizli bir ittifak antlaşması imzalandı.

Osmanlı-Alman Antlaşması, bir "savunma antlaşması"ydı ve iki ülkeden birinin savaşa zorlanması halinde diğerinin yardıma koşacağını öngörüyordu. Dolayısıyla, Almanya'nın Rusya'ya 1 Ağustos'ta savaşı ilan etmesi üzerine Osmanlıların savaşa girmesi gerekmemişti. Ayrıca, iktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti önderleri arasında o günlerde ne savaşa girme konusunda, ne de seçilecek taraf konusunda bir fikir birliği vardı. Başlangıçta savaşa girilmesine itiraz edecek çok az insan vardı gerçi. Ama savaşa olumlu bakanların bir bölümü, Maliye Nazırı Cavit Bey gibi, Üçlü İtilaf'tan yanaydılar ve bu olasılığın kalkması üzerine savaşı aleyhtarı olmuşlardı. Bunların tek tercihleri, Balkan Savaşı'nda yitirilenlerin geri alınmasıydı. Öte yandan, ister İtilaf'tan yana olunsun, ister İttifak'tan yana, savaşa girildiğinde Balkan Yarımadası'nda kiminle dost, kiminle düşman olunacağı bilinmiyordu. O günlerde aleyhine toprak kazanılabilecek Yunanistan ve Bulgaristan'ın ikisi de tarafsızdı ve iki ülkenin de tarafsızlıklarını sürdürme veya Almanya'dan yana savaşa girme olasılığı vardı. Daha ciddi bir sorun ise, Bulgaristan'ın tarafsızlığı nedeniyle, Almanya ve Avusturya-Macaristan'la karayolu bağlantısının olmayışı, yani müttefiklerinin Osmanlılara silah ve cephane taşımasının olanaksızlığıydı.

Birkaç gün süren bu belirsizlik ve zaaf ortamında Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Dahiliye Nazırı Talat Bey gibi savaşı yanlıları pek bir şey yapamadılar. Almanya ise Osmanlıları savaşa girme konusunda sıkıştırmaya başlamıştı bile. Osmanlı Hükümeti'nin yukarıda açıklanan nedenlerle isteksiz davranması karşısında Almanya, hiç yotkan bir kriz çıkararak Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmaya çalıştı.

Messina'da kömür ikmali yapan Alman savaşı gemileri SMS *Göben* ve SMS *Breslau*'ya 3 Ağustos 1914 sabahı Cezayir kıyılarına

gidip Philippeville (bugünkü Skikda) ve Bône (bugünkü Annaba) kentlerini bombalama emri verilmişti. Aynı günün akşamı, gemiler hedeflerine doğru ilerlerken gelen ikinci bir emirle İstanbul'a gitmeleri istendi. Bu yeni emre bir anlam veremeyen Tümamiral Wilhelm Souchon, önce kendisine verilen ilk görevi yapmayı tercih etti. İki kentin 4 Ağustos sabahı erken saatlerde bombalanmasından sonra gemiler Doğu Akdeniz'e doğru yola çıktılar. O sabah Büyük Britanya, Almanya'nın Belçika'ya saldırmasını protesto etmişti. Bu duruma uygun olarak Souchon'a, "İngiliz gemilerinden sakınması" gerektiği bildirildi. Nitekim yolda İngiliz savaş gemilerine rastlandı; ama Büyük Britanya henüz Almanya'ya savaş ilan etmediği için herhangi bir çatışma olmadı. Alman gemilerinin Messina'ya döndükleri aynı gece, Büyük Britanya Almanya'ya savaş ilan edecek ve iki Alman gemisi, peşlerindeki İngiliz gemilerini altı gün süren bir maceradan sonra atlatarak Çanakkale Boğazı'na gireceklerdi.⁴³

SMS Göben ve *SMS Breslau*'nun Çanakkale'ye geldikleri 10 Ağustos 1914 Pazartesi akşamı birçok İttihatçı bakan, meseleyi tartışmak için Sadrazam Sait Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında toplandı. Hükümet, Almanya'nın Osmanlıları savaşa sokmak için tezgâhladığı bu oldubitti karşısında çok zor bir duruma düşmüştü. Savaşta bir ülkenin savaş gemileri tarafsız bir ülkenin limanlarında yirmi dört saatten fazla kalamazdı. Aksi takdirde, silahlarından arındırılmış bir biçimde alıkonmaları gerekirdi. Osmanlı Hükümeti, Alman gemilerini İngiliz gemilerinin pençesine atmayı tasarlamıyordu gerçi; ama Alman büyükelçisi de gemilerin ve mürettebatlarının Osmanlı ülkesinde alıkonmasını şiddetle reddediyordu. Toplantıda hazır bulunanlardan Meclisi-i Mebusan Başkanı Halil (Menteşe) Bey, kendi iddiasına göre, orta bir yol buldu: Osmanlı Devleti gemileri satın almış olacaktı.⁴⁴ Böylece Almanya'ya tarafsızlıkla uyuşmayan bir ayrıcalık tanınmamış olacağı gibi, Büyük Britanya da, Osmanlı Devleti adına inşa edilen, paraları da ödenmiş olan *Sultan Osman-ı Evvel* ve *Reşadiye* zırhlılarına daha birkaç gün önce el koymuş olduğu için, ses çıkaramayacaktı.

43 Maceranın biri eski diğeri yeni iki anlatısı için bkz. Emil Ludwig, *Yavuz ve Midilli'nin Yolculuğu*, çev. Arif Gelen (İstanbul, 1968) ve Dan van der Vat, *The Ship that Changed the World*, 2. baskı (Edinburgh, 2000).

44 Bkz. Menteşe, s. 189-190.

Büyükelçi Wangenheim, bir müddet direndikten sonra Halil Bey'in önerisini hükümetine iletmeyi kabul etti. Bu sonuç alındığında sabah saatin üçü olmuştu ve herkes bitkin bir haldeydi. Ama Osmanlı devlet adamları, evlerine dönmeden önce hem dünya kamuoyu önünde durumlarını kurtarmak hem de Almanya'nın olubittisine aynı biçimde bir karşılık vermiş olmak için, iki savaş gemisinin seksen milyon mark karşılığında Osmanlı Devleti'nce satın alındığını basına duyurma kararı aldı. 12 Ağustos tarihli *Tanîn*, "Büyük bir muvaffakiyet" üstbaşlığı altında şöyle bir başlık atmıştı: "Yeni gemilerimiz: *Yavuz Sultan Selim, Midilli*."

Osmanlı kamuoyunda büyük bir sevinçle karşılanan bu gelişme, sonuç olarak Almanya'nın da işine yaramış oldu. Akdeniz'deki İngiliz donanması karşısında tek başlarına hiçbir iş yapamayacak iki gemi kurtarılmış oldu. Ama asıl önemlisi, Osmanlı kamuoyunda Almanya'nın prestiji arttı. İngilizler savaş nedeniyle iki Osmanlı gemisine el koyarken Almanlar, savaşta olmalarına rağmen, Osmanlılara iki gemi satmıştı! Osmanlılar da Alman gemilerine koydukları adlarla önemli mesajlar vermiş oldular. Mısır'ı tekrar topraklarına katmak istediklerini ve Yunanistan'la savaşmak arzusunda olduklarını duyurdular.

Osmanlı Ermenilerine ne oldu?

1915 yılında Osmanlı Ermenilerinin başına gelen büyük felaket, Tanzimat'la birlikte başlayan, karmaşık bir dizi toplumsal, iktisadi ve siyasal sorunun sonucu olduğu gibi, Çanakkale savaşlarının kara harekâtına dönüşmesiyle ortaya çıkan askeri ve psikolojik durumun da açıkladığı bir insanlık trajedisidir. Ayrıca bu insanlık trajedisi 1915'le de sınırlı kalmamıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca, hatta yeni Türkiye'nin ortaya çıkış süreci olan Milli Mücadele döneminde de sürmüş, sonuç olarak Anadolu Ermenilerinin büyük çapta yurtsuz kalmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcındaki üç aylık silahlı tarafsızlık politikası sırasında Doğu Anadolu'ya birçok Ermeni Rusya'ya kaçmış, burada gerektiğinde Rus ordusuna destek olacak beş alay büyüklüğünde bir gönüllü gücü oluşturmuştu. Öte yandan, Osmanlıların Rusya'ya karşı savaşa girmesi durumunda Osmanlı topraklarında harekete geçecek Ermeni gerillaları da vardı. 1914'te gözlemlenen bu durumun birçok nedeni vardır. 1913'te çıkartılan Vilayet Kanunu, Suriyeliler gibi Doğu Anadolu Ermenilerinin de yerinden yönetim beklentilerini karşılamaktan çok uzaktı. Ayrıca, Kürt aşiretlerinin Ermeni köylerine yaptıkları saldırılar karşısında Osmanlı yetkilileri ciddi bir önlem alamıyor ya da almak istemiyorlardı. Doğu Anadolu'da 1913 yılı boyunca ayda ortalama otuz kadar Ermeni öldürülmüştü. Son ve belki de asıl önemli neden ise, Rusya'nın Ocak 1913 başında giriştiği çabaların sonucunda, Rus ve Osmanlı devletleri arasında 8 Şubat 1914'te imzalanan reform antlaşmasıdır. Bu antlaşmaya göre Ermenilerin sayıca çok bulundukları altı Anadolu vilayeti ayrı iki yönetim bölgesine ayrılıyor ve başlarına biri Norveçli, diğeri Hollandalı iki vali

getiriliyordu. Birçok Ermeni milliyetçisi bu gelişmeyi bağımsız bir Ermenistan kurulması yolunda atılmış önemli bir adım olarak gördüğü için, yukarıda sayılan hoşnutsuzluk nedenleriyle de birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin denetimindeki Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarından vazgeçmişti. Bu çevrelerin, Osmanlılarla Ruslar arasında bir savaş olması durumunda, yönetsel reformun yaratıcısı olan Rusya'yı destekleyeceklerini ise İttihat ve Terakki yöneticileri daha 1914 Ağustosunda anlamışlardı.

Nitekim Osmanlı Devleti savaşa girip, Sarıkamış harekâtına kalkıştığında ortaya çok garip bir durum çıktı. Osmanlı ordusunda da, karşısındaki Rus ordusunda da Ermeniler, hatta Ermeni subaylar olduğu gibi, bazı Osmanlı Ermenileri de cephe gerisinde Osmanlı ordusunu zayıf duruma düşürecek sabotajlara girişmişlerdi. Bunun üzerine Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, daha 1915 Şubatı'nda Osmanlı ordusunun güvenliğini sağlamak üzere Doğu Anadolu Ermenilerinin ülkenin başka taraflarına tehcir edilmesini tasarlamış ve bunu resmi yollardan İstanbul'a bildirmişti. Ama o tarihlerde İstanbul Hükümeti'nin bu tür bir toplu tehcir politikasına sıcak bakmadığını biliyoruz. Bir tek Dörtüol Ermenileri, İtilaf donanmasıyla ilişkiye girme çabaları dolayısıyla Adana'ya sürüldüler. Dolayısıyla, söz konusu güvenliğin sağlanmasına yönelik tedbirler, Harbiye Nezareti yani Osmanlı ordusu tarafından alınmaya başladı. İlk ağızda ordudaki Ermeniler silahsızlandırılarak inşaat işlerinde görevlendirildiler. Birçok Ermeni subay ise geri hizmetlerine alındı. İkinci aşamada da ahalinin elinde bulunan her türlü silah, cephane, bomba ve bunları imal etmekte kullanılan malzemenin askeri yetkililere teslim edilmesine ilişkin bir kanun çıkarıldı (26 Nisan 1915). Üçüncü aşamada ise, ordu, kolordu ve tümen komutanlarına, yörelerinde asayiş bozacak davranışları görülen veya bu tür eğilimleri olduğuna kanaat getirilen köy ve kasaba ahalisini bireysel veya toplu olarak başka yörelere tehcir etme yetkisi veren bir kanun çıkarıldı (27 Mayıs 1915). "Tehcir Kanunu" diye bilinen metin bu kanundur.

Ancak, metninde özel olarak Ermenilerden hiç söz edilmeyen bu kanunun çıkmasından iki ay önce, 1 Nisan 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden gönderilen bir emirle, vilayetlerde çeşitli görevlerde bulunan Ermeni memurların Osmanlı Devleti'ne sadık

olmayanlarının Ermenilerin çokça bulunmadıkları yörelere gönderilmeleri istenmişti. Bundan üç hafta kadar sonra da, gene Dahiliye Nezareti'nin emriyle İstanbul ve Anadolu'da birçok Ermeni tutuklandı. Üç yüz kadarı İstanbul'dan olan bu üç bin kişilik gruptan sağ kalan çok az kişi oldu. Aralarında milletvekilleri de bulunan tutuklular, görünürde mahkemeye götürülmek için çıkarıldıkları yolculuk sırasında katledildiler. Aynı günlerde ise, günümüzde hangi isimle adlandırılacağına ilişkin hararetli bir tartışmanın yaşandığı ve sonuç olarak 600 küsur bin Ermeninin ölümüne neden olan süreç başlamıştı.

Dahiliye Nezareti'nden kaynaklanan emirlerle birlikte Anadolu'nun, hatta Trakya'nın dört bir yanında yaşayan Ermeniler Halep ve Şehrizor yönüne doğru tehcir edilmeye başladı. Birdenbire alınan bu kararın nedeni, Çanakkale cephesinde başlayan kara savaşlarının başarısızlıkla sonuçlanacağı ve İstanbul'un düşeceği korkusuydu. Bu nedenle İstanbul Hükümeti, Anadolu'da savaşa devam etmeyi, bu mücadelenin kolaylıkla yürütülebilmesi için de Anadolu'yu güvenilmeyen Ermeni unsurundan büyük çapta temizlemeyi hedefliyordu. Art arda çıkarılan kanun ve emirlerin, söz konusu tehcirin Ermenilerin güvenliği sağlanarak, sayımları yapılmak suretiyle mal ve mülkleri devlet güvencesi altına alınarak ve devlet hizmetinde olanlarla Katolik ve Protestan Ermenilere dokunulmayarak yapılacağını tekrar tekrar vurgulamasına karşın, korkunç bir felaket yaşandı.

İlk olarak, birçok yörede Ermenilerin daha yola çıkmadan katledildiklerinin vurgulanması gerekir. Bu tür suçları, bazı yerel İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları ve eşraf kadar, Teşkilat-ı Mahsusa mensupları ve görece çok daha zengin olan Ermeni cemaatinin mal ve mülklerine göz koymuş alelade vatandaşların işlediğini biliyoruz. İkinci aşamada ise, Ermeni muhacir kabilelerinin geçtikleri yol boyunca uğradıkları tecavüzler gelir. Bu tecavüzleri, kimi zaman Ermeni kabilelerini korumakla yükümlü jandarmalar, kimi zaman da birtakım eşkıya, asker kaçakları veya Kürt aşiretleri gerçekleştirmiştir. Üçüncü bir telefata nedeni olarak da çok zor yolculuk koşullarında açlık, bitkinlik ve hastalıktan kırılmayı sayabiliriz. Bu üçüncü etkenin, Ermenilerin sağ ama pek salim olmadan varabildikleri yerleşim merkezlerinde de can almaya devam ettiğini, zira

insani yardım mekanizmasının hiç denecek kadar zayıf olduğunu ve Suriye’de savaş sırasında çok büyük bir kıtlık yaşandığını eklemek gerekir.

Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı çıktığında, savaşın 1914 Noeli’ne kadar, en kötü ihtimalle 1915 ilkbaharına kadar biteceği sanılıyordu. Osmanlı Devleti de, maddi olanaklarının savaşı diğer devletlerinkine oranla çok yetersiz olmasına karşın, sırf bu inançla savaşa girmişti. Savaşın uzamasına rağmen Osmanlı ordusunun 1918’e kadar, hem de yer yer gayet başarılı bir biçimde savaşabilmiş olması, ancak subayların ve askerlerin gösterdiği olağanüstü fedakârlıkla açıklanabilir. Yoksa yeme içme, kılık kıyafet, ulaşım ve ulaştırma konularında Osmanlıların savaş çabası tam bir sefalet düzeyindeydi. Bu yüzden Osmanlı ordusunda asker kaçaklığı dünya rekoru boyutlarına varmıştır. Yine bu yüzden Osmanlılar aldıkları savaş esirlerine iyi bakamamış, Almanya’nın desteğiyle Kızılhaç yardımlarının devreye girmesine kadar çok sayıda savaş esiri açlık ve hastalıktan telef olmuştu. Devletin bu koşullarda çoğunluğunu kadınların, çocukların ve yaşlıların oluşturduğu ve bizzat Talat Paşa’nın verdiği⁴⁵ rakamlara göre sayıları 900 bini aşan Ermeniye, kimileri için yüzlerce kilometre sürecek bir yürüyüşe çıkarması, hangi nedenle yapılmış olursa olsun, ciddi bir insanlık suçudur.

Söz konusu kadın, çocuk ve yaşlıların böyle bir yolculuğa çıkartılmasına vicdanları razı gelmeyen birçok Osmanlı memuru da biliyoruz. Kütahya Mutasarrıfı Ali Faik (Ozansoy) Bey, bunlardan yalnız biridir. Birçok vali ve mutasarrıf, Ali Faik Bey kadar talihli olmamış ve karşılaştıkları baskılar karşısında görevlerinden istifa etmek zorunda kalmışlardır. Tanınmış gazeteci Abidin Nesimi Fatinoğlu’nun babası, Lice Kaymakamı Hüseyin Nesimi Bey, görev bölgesinde tehciire karşı çıktığı için Teşkilat-ı Mahsusa mensupları tarafından öldürülmüştür. Ayrıca, İttihatçı bakanlardan Mehmet Cavit Bey’in ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Sekreteri Mithat Şükrü (Bleda) Bey’in tehcirden haberleri olmadığını, olanları duydukları zaman ise mesai arkadaşlarına çok içerlediklerini de biliyoruz.⁴⁶ Ancak, *Tanîn* gazetesi başyazarı ve İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey gibi, olanlardan haberi olmayan, fakat

45 Murat Bardakçı, *Talat Paşa’nın Evrak-ı Metrûkesi* (İstanbul, 2008).

46 Örnek olarak bkz. Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü* (İstanbul, 1979), s. 56-59.

olan biteni öğrendikten sonra herhangi bir suçlamada bulunmayan, hatta yapılanları olumlu bulan İttihatçılar da vardı.⁴⁷

1915-1916 yıllarında Ermenilere yapılan zulmün kendileri de farkında olan İttihatçılar, 1918 başlarında yaşanan yumuşamayla birlikte, tehcir edilen Ermenilere de, Anadolu'da zorunlu ikamete tabi tutulmuş Araplar ve tehcir edilmiş Rumlar gibi, evlerine dönme hakkı tanıldılar. Böylece 1918-1920 yıllarında, hayatta kalabilmiş ve savaş sırasında Osmanlı topraklarından kesin olarak ayrılmamış Ermenilerin Anadolu'ya dönüş süreci başladı. Ancak bu süreçte de büyük acılar yaşandı. Zira Ermenilerin birçoğunun evleri ya kapının elinde kalmış ya da resmi çevrelerce Müslüman göçmenlere tahsis edilmişti. 1919 sonlarına kadar çok ciddi sürtüşmelere neden olmayan, ama Osmanlı Devleti'ne o zamanın koşullarında çok yüksek bir tutara, 1,5 milyon Osmanlı lirasına mal olan bu geri dönüş süreci, 1920 yılındaki Fransız işgaliyle birlikte kanlı bir boğuşmaya dönüştü. Tehcire uğramış Ermenilerin mal ve mülkünün ciddi boyutlarda el değiştirmiş olduğu Maraş, Antep ve Çukurova yöreleri, Fransız işgalini silahla karşılamıştı. Fransız ordusu ise 1915-1916'da yaşananların intikamını almaya gelen Ermeni milislerle birlikte hareket ediyordu. Böylece işgal ve direniş süreçleri, bir kan davası ve karşılıklı etnik temizlik sürecine dönüştü. Sonuçta, Türkiye Büyük Millet Meclisi'yle Fransa arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'yla bölge Ermenilerinin çok büyük bir bölümü Suriye'ye göç etti.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı topraklarında yaklaşık 1,5 milyon Ermeni yaşıyordu. Yeni Türkiye kurulduğunda ise bu rakam 100 binin altına düşmüştü. Bu da Türkiye'nin, eğitim seviyesi yüksek bir işgücünden tümüyle mahrum olması anlamına geliyordu. Nitekim günümüzde iktisat tarihçileri, önceden Ermenilerin olup da Türk ve Kürtlerin eline geçen üretim birimlerinde uzun bir süre eski düzeyde üretim yapılamadığı öngörüsünde bulunuyorlar. Dolayısıyla, Ermenilerin evlerini barklarını yitirmesiyle sonuçlanan süreçte Türkiye de önemli bir zenginlik yitirmiş oldu.

47 Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım* (İstanbul, 2001), s. 45-47 ve 83.

Lawrence efsanesi

Birinci Dünya Savaşı'nın en tanınmış kahramanları arasında bir de İngiliz ajanı, Albay T. E. Lawrence vardır. Lawrence'ın savaşın görece az bilinen Ortadoğu cephesindeki rolü daha savaş bitmeden ortaya çıkmıştı. Araplara sonsuz bir sevgi duyan, iyi eğitilmiş bir İngiliz centilmeni... Üstelik gayet iyi Arapça konuşuyor ve Arapları düşmanımız Türklerden kurtarmak için müthiş bir maceraya atılıyor. Arap kılığına giriyor ve sarışın, mavi gözlü bir Ürdün Çerkezi oluyor. Sonra da isyancı Mekke Şerifi Hüseyin Bin Ali'nin oğlu Faysal'la Hicaz'dan Şam'a kadar, deve sırtında, savaşa savaşa geliyor...

Savaşa çok sonradan girmiş olan Amerikalılara bu kararlarında ne kadar haklı olduklarını anlatacak özgün öyküler arayışında olan gazeteci Lowell Thomas, çektiği filmlerle Lawrence efsanesini böyle yaratmıştı. Thomas'a çok para kazandıran bu resimli efsane, savaş sonrasında daha da gelişerek yaygınlaştı. Zira Lawrence, hemen 1922'de yayımladığı *Bilgeliğin Yedi Sütunu* adlı kitabında Ortadoğu'daki maceralarını ballandıra ballandıra anlattı. Gayet iyi bir yazar ve çok yetenekli bir masalcı olan Lawrence'ın kitabı, sömürgecilik kültüründen henüz sıyrılammış olan eğitilmiş İngilizlerin pek hoşuna gidecek bilgece gözlemlerle de bezeliydi.⁴⁸ Böylece Lawrence efsanesi iyice pekişti. Kırk yıl sonra yapılan ve Lawrence'ı Peter O'Toole'un, Faysal'ı da Alec Guinness'in canlandırdığı, geniş bütçeli *Arabistanlı Lawrence* filmi de, efsaneyi şahikasına erdirdi.

Ama aralarında çok sayıda İngiliz tarihçi de bulunan uzmanlar, 1970'lerin başlarından beri yaptıkları yayınlarda Lawrence'ın ve kendisi gibi Kahire'deki "Arap Bürosu"nda çalışan daha birçok

⁴⁸ Bkz. T. E. Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, çev. Bilal Çölgeçen (İstanbul, 2014).

Britanyalının Ortadoğu ve Arap dünyası hakkında gerçekte çok az şey bildiklerini ve bu adamlara güvenildiği için Birleşik Krallık'ın başına çok dert açıldığını söylüyorlar. Üzerinde anlaştıkları en önemli noktalardan biri, Lawrence gibilerinin "Araplardan daha Arapçı" olmaları nedeniyle, Birleşik Krallık'ın dış politikasını sık sık zora soktukları. Özellikle Lawrence'a yöneltilen eleştiriler ise, çok önemsemediği ve ülkesine ayda 125.000 altına mal olan Arap İsyanı'nın tam bir fiyasko olduğu, askeri açıdan hiçbir işe yaramadığı noktasında yoğunlaşıyor. Gerçi Lawrence'ın kitabında anlattığı ve David Lean'ın filminde ayrıntılı bir biçimde işlenen Hicaz Demiryolu hücumları uydurma değil. Ama tarihçiler bunların Osmanlı ordusuna ciddi zararlar vermediğini, Suriye ve Hicaz'daki Osmanlı kuvvetleri arasındaki iletişimi kesenin ise, Arap ordusunun bu etkinlikleri değil, General Edmund Allenby komutasındaki Mısır Seferi Kuvvetleri'nin Filistin'e girmesi olduğunu söylüyorlar. Öte yandan, Faysal ve Lawrence'ın Arap İsyanı'na Arabistan Yarımadası'nın dışındaki bölgelerden hiç denecek kadar az katılım sağlayabildikleri de, bugün artık iyi bilinen konular arasında.

Lawrence'ın Arap ordusuyla gerçekleştirdikleri arasında bir de düpedüz uydurmalar var. Bunların en önemlisi, Arap ordusunun Dördüncü Ordu'yu bozguna uğratıp Şam'ı ele geçirdiğine ilişkin olanıdır. Burada ilk söylenmesi gereken şey, Şam için savaşılmadığı, Osmanlı ordusunun geri çekilmesi sırasında kentin boşaltılmış olduğudur. İkinci önemli nokta ise, Şam'a ilk varanların "Anzaklar" adıyla tanıdığımız Avustralya Bindirilmiş Piyade Tümeni'ne mensup Albay Bouchier'nin birlikleridir. Bunlar tam bir keşmekeş içindeki Şam'a girip asayışı sağlamış, sonra kenti Arap ordusuna teslim etmiştir. Ancak, resmi bildirimlerde kenti Arapların aldığı söylendi. Çünkü Britanyalılar, daha önce Kahire'de yayımladıkları bir bildiriyle Arap ordusunun ele geçireceği yerlerin savaş sonrasında Araplarda kalacağını ilan etmişler, Allenby de Şam'a doğru yürüyen birliklerine kente girmemeleri emrini vermişti.⁴⁹

Lawrence ve Büyük Britanya'nın Arap İsyanı'ndaki rolleri hakkında asıl söylenmesi gereken ise, Şerif Hüseyin'in Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önce Osmanlı yönetimine karşı isyan etmeyi

49 Bkz. Elie Kedourie, "The Capture of Damascus, 1 October 1918", yazarın *The Chatham House Version and Other Middle-Eastern Essays* (Hanover ve Londra, 1984) adlı kitabında, s. 33-51.

planladığı, yani söz konusu isyanın bir İngiliz kışkırtması olmadığıdır. Nitekim Şerif Hüseyin'in ikinci oğlu Abdullah, 1914 başlarında milletvekili seçildiği Hicaz'dan İstanbul'a giderken Mısır'a uğramış ve babasının niyetini açıklayarak İngiliz desteği istemişti. O sıralarda Mısır Genel Valisi olan Lord Kitchener, Büyük Britanya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun dost olduklarını, dolayısıyla böyle bir desteğin mümkün olamayacağını, ama bir isyan halinde Büyük Britanya'nın tarafsız kalacağını bildirmişti. Bilindiği gibi Lord Kitchener, savaş başladıktan sonra Londra'ya gitmiş ve Başbakan Asquith'in kabinesinde savaş bakanı olmuştur. Osmanlı Devleti savaşa girdiğinde Hüseyin'in niyetinden çoktandır haberdar olan Kitchener, Mısır'daki yetkililere Hüseyin'le ilişkiye geçip hâlâ aynı niyette olup olmadığını araştırmalarını söylemiş, bu da Arap İsyanı yolunda atılan ilk adım olmuştur.

19 Mayıs

19 Mayıs 1919, Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamında çok önemli bir dönüm noktasıdır. Gerçi uzun zamandır sabırla hazırlandığı önderlik konumuna o tarihte henüz gelmemiştir ama, artık gelmek üzeredir. Anadolu'ya, istediği gibi, gayet geniş yetkilerle tayin olmuştur. Bunları kullanmaya başlayacak, durumu ölçüp biçecek ve bir ay kadar sonra isyancı durumuna düşmeyi göze alacaktır. Bir ay daha sonra ise, Erzurum Kongresi'ne katılmayı başararak, siyasal önder konumuna yükselecektir. Dolayısıyla, yıllar sonra 19 Mayıs'ı doğum günü olarak göstermesi, bütün romantizmine karşın, anlaşılması hiç de zor olmayan bir tutumdur.

Ancak, Atatürk'ün kişisel öyküsünün bu önemli dönemecinin yakın tarihimizi algılayışımızdaki yeri, yani ortalama vatandaşın 19 Mayıs 1919'u Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı olarak görmesi, çok yanlıştır. Sonradan yazılan tarih kitaplarının söyledikleri bir yana, Gazi Mustafa Kemal'in *Nutuk*'u bu tarihte başlatması ve 19 Mayıs'ın, 23 Nisan, 30 Ağustos ve 29 Ekim gibi önemli günlere yerleştirilen bayramlar arasına katılmış olması, bu algılama yanlışını doğuran en önemli nedenlerdir. Halbuki 19 Mayıs'ın, Atatürk'ü anmak ve anımsamak için 10 Kasım'dan daha anlamlı bir gün olmakla birlikte, ister siyasi, ister askeri tarihimiz açısından olsun, yukarıda verilen diğer tarihler çapında bir önemi yoktur. Yüksek rütbeli bir Osmanlı memuru, görev yerine 19 Mayıs gününde varmıştır; hep-si bu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa o tarihlerde öylesine İstanbul'un adamı olarak görülüyordur ki, bilgilenecek için Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'ne çektiği telgrafa cevap bile alamaz.

Öyleyse, "Kurtuluş Savaşı'nı ne zaman başlatacağız?" diye bir soru geliyor akla. Zor gibi gözükse de bu soruyu şu biçimde soracak

olursak, durum aydınlanır: “Mondros Bırakışması’nın son verdiği savaş haline ne zaman dönülmüştür?” Bu sorunun yanıtı ise, hiç kuşkusuz, “16 Mart 1920”dir; yani bir tarafın güç kullanarak diğer tarafın iradesini susturmaya kalkıştığı gün.

Türk tarafı için 1919’da mesele, henüz vatan meselesi değil, vatanı kimin, ne surette yöneteceği, sonuç olarak da Birinci Dünya Savaşı’nın galipleriyle barış konferansında kimin pazarlık edeceği meselesiydi. Yani Türk ulusçularının gündemindeki birinci madde, vatan olarak görülen toprakları savunma hazırlıkları yapılmakla birlikte, Sultan VI. Mehmet Vahdettin’in son verdiği meşruti rejime dönme çabasıydı. Erzurum ve Sivas Kongreleri’nin bildirileri dikkatlice okunursa bu kolaylıkla görülebilir. Bunu başarıp İstanbul’da Meclis-i Mebusan’ı tekrar açtırır açtırmaz ilk yaptıkları iş de, Misâk-ı Milli’yi ilan etmek oldu. Sağa sola birtakım işgal ordularının çıkması da görece önemli değildi, çünkü savaş kaybedenlerin topraklarının kazananlar tarafından işgal edilmesinden daha doğal bir şey olamazdı. Bu noktada temel sorun, o toprakları kendi vatanları olarak görenlerin “mülkiyet haklarını” silaha başvurmada elde edip edemeyecekleriydi. İşte, İngilizlerin 16 Mart 1920’de gerçekleştirdikleri eylem, barışa giden karşılıklı pazarlık yolunun tıkanması demek olduğundan, 16 Mart tecavüzünü Kurtuluş Savaşı’nın başlangıç tarihi olarak görmemiz gerekir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da, aynı gün yayımladığı bildiride, “Bugün İstanbul’u cebren işgal etmek suretiyle Devlet-i Osmaniye’nin yedi yüz yıllık hayat ve hâkimiyetine hitam verildi. Yani bugün, Türk milleti, kabiliyet-i medeniyesinin, hakk-ı hayat ve istiklalinin ve bütün istikbalinin müdafaasına davet edildi... Giriştiğimiz istiklal ve vatan mücadelesinde Cenab-ı Hakk’ın avn ve inayeti bizimledir” demiştir.⁵⁰

50 Gazi Mustafa Kemal, cilt I, s. 300.

Samsun'a gidiş/gönderiliş öyküleri

19 Mayıs 1919'un, Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamında çok önemli bir dönüm noktası olduğuna, ama siyasal tarihimiz açısından herhangi bir öneminin olmadığına, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç tarihi olarak görülmesinin ise çok yanlış olduğuna ilişkin yorumumuzu önceki yazıda verdik. Ama 19 Mayıs 1919'un tarihimiz ve tarihçiliğimizde başından geçen maceralar bu yorum yanlışlığıyla sınırlı değildir.

“Tarihimiz” dememizin nedeni, Mustafa Kemal Paşa'nın burada anlatacağımız Samsun'a gidiş öykülerinden birinin artık tarihe karışmış olmasıdır. Bu öykü, Kâzım Karabekir Paşa'nın, 1933'te yayımlandığında yasaklanan ama 1951'de yeniden yayımlanan *İstiklâl Harbimizin Esasları* başlıklı kitabıyla ortaya çıkmıştır. Kısaca özetleyecek olursak Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'daki görüşmelerinde ilk defa kendisinin yaptığı, Anadolu'ya giderek orada bir direniş örgütleme önerisini, Mustafa Kemal Paşa'nın, “Bu da bir fikirdir” diyerek küçümsediğini ve ancak Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak için Samsun'a göndermesi üzerine Anadolu'ya gittiğini ima eder.⁵¹ *Nutuk*'un dikkatsiz bir okumasına ve *Nutuk*'tan bir yıl sonra yayımlanan *Türk'ün altın kitabı: Gazi'nin hayatı* başlıklı kitaptaki bir dipnota dayanan bu yorum, Gazi Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta söylediği, “maksadımı bir dereceye kadar istişmam edenler (kokusunu alanlar)” sözlerini dikkate almadan, yalnızca önceki cümlesindeki, “beni İstanbul'dan nefy ü teb'it (sürgün ve uzaklaştırma) maksadıyla Anadolu'ya gönderenler” ve biyografi kitabındaki, “Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak

51 Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, 2. baskı (İstanbul, 1951), s. 42-43.

isteyen husamâsı (düşmanları) tarafından gönderilmişti” sözlerinden yola çıkarak, Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’dan Anadolu’ya istemeye istemeye gittiği fikrini işler.⁵²

Mustafa Kemal Paşa’nın, Samsun’a çıkışından önceki olayları *Nutuk*’ta anlatmaması da, bu yanlış yorumun ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Şöyle ki, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’da önemli bir göreve getirilmek için daha Mondros Bırakışması’ndan önce, Halep’teyken çalışmaya başlamış, bu çabalarını İstanbul’da da sürdürmüş, hatta bu yüzden Damat Ferit Paşa’nın bir ara kendisini de Malta’ya sürdürmeyi aklından geçirmesine neden olmuştu. Geniş yetkilerle donatılmış olmadıkça da, taşrada görev kabul etmek niyeti olmadığı gibi, daha önce ordu komutanlığı yapmış olduğu için daha küçük bir görev kabul etmesi de mümkün değildi. Öte yandan, Samsun ve çevresindeki olayları inceleyecek yüksek rütbeli bir subaya gereksinim duyulduğunda, bazı kapıları sürekli aşındıran ve kendisi hakkında yeni bir hükümette yer alacağına ilişkin çeşitli dedikodular çıkan Mustafa Kemal Paşa’dan kurtulmak, birçoklarının işine gelmişti. Böylece, Damat Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası çevrelerinin bir yanda Doğu Karadeniz kıyılarında herhangi bir karışıklığa izin vermeme, diğer yanda da Mustafa Kemal Paşa’yı İstanbul’dan uzaklaştırma istekleriyle, Mustafa Kemal Paşa’nın geniş yetkilerle donatılma isteği, birbirlerinden çok farklı, hatta taban tabana zıt amaçlar taşımakla birlikte, aynı atamayla gerçekleşmiştir.

Bu yorumu yapan eski bakan Ahmet Reşit Rey’in anılarını Kâzım Karabekir Paşa’nın vefatından önce okuyabilmiş olması pek olası değildir.⁵³ Ama özellikle Rauf Bey ve Refet Paşa’yla mutlaka bu konuları uzun uzadıya konuşma imkânı olmuştur. Bu nedenle olsa gerek, 1933’te yapmış olduğu yorum, Kâzım Karabekir Paşa’nın 1960’ta yayımlanan ve çok daha kapsamlı olan *İstiklâl Harbimiz* adlı anı kitabında yoktur. Dolayısıyla, konunun bizzat Kâzım Karabekir Paşa tarafından kapatıldığını, bu yüzden de, 1933’te toplatılan kitabı 1951’de yeniden yayımlayanların Paşa’ya pek iyilik etmediklerini söyleyebiliriz.

Tarihçiliğimizde bugün de sürmekte olan başka bir 19 Mayıs 1919 öyküsü ise, Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Sultan VI.

52 Bkz. Gazi Mustafa Kemal, cilt I, s. 7 ve *Türk’ün altın kitabı: Gazi’nin hayatı* (İstanbul, 1928), s. 79.

53 Bkz. Rey, s. 241.

Mehmet Vahdettin tarafından ulusal direniş i örgütlemek amacıyla gönderilmiş olmasına ilişkindir. Padişah, Mustafa Kemal Paş a'ya vatanın kendisinden önemli hizmetler beklediğini söylemiş, iyice uydurma bazı yayınlara göre yüklü bir miktar para da vermiş, İngilizlerin baskıları nedeniyle hükümetin yaptığı "geri dön" çağrılarını erteletmiş, hatta Paş a'nın –İngilizlerce tevkif edilmesi gibi kötü bir olasılığa karşı– İstanbul'a dönmeyip Anadolu'da izinli kalmasını bile önermiştir. Daha sonra ise, Mustafa Kemal Paş a ve arkadaşları, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılırken Padişah-Halife'yi kurtaracaklarını söylemişler, ama nedense bu sözlerinden dönmüşlerdir.

Bu görüş, her ne kadar Emre Kongar gibi görece solda olduklarını iddia eden bazı amatör tarihçiler tarafından da kabul görmüş ise de, esas olarak İslamcı muhafazakârların, özellikle de tarihçilikten pek nasiplenememiş ve tarihi, tıpkı Atatürkçü muhafazakârlar gibi, iki taraf arasında süregiden bir tür kan davası biçiminde gören İslamcı muhafazakârların görüşüdür.⁵⁴ Nitekim biraz dikkatli bakıldığında bunun bir görüş bile olmadığı, Atatürkçü muhafazakârlığın tepetaklak edilmesinden ibaret olduğu kolayca fark edilir. Nitekim Mustafa Kemal Paş a'nın rolünü, bu kurguda Sultan VI. Mehmet Vahdettin almış, böylece Atatürk'ten ve yaptıklarından hoşlanmayanlar da kendilerine, merkezinde, ne kadar basiretsiz, ne kadar dar görüşlü, ne kadar cahil olursa olsun, bir Sultan-Halife bulunan bir tarih oluşturmuş olurlar. Ama ne tarih!

Bir kere, enişt eyle kayınbiraderin, yani Sultan VI. Mehmet Vahdettin'le Damat Ferit Paş a'nın, bu tarihe göre farklı amaçlar peşinde olmaları gerekir. Ama bu önemli değildir. Atatürkçü muhafazakârlık nasıl tek adamın başarıları üzerine kuruluysa, bunun tam tersini savunanlar da Sultan-Halife'yi başrole yerleştirirler. Mustafa Kemal Paş a'yı Samsun'a gönderen Bakanlar Kurulu'nun kimlerden oluştuğu, başlarındaki sadrazamın da Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurucularından olduğu gibi bilgilerin önemi yoktur. Bu noktayla ilişkili olarak düşünölmeyen ikinci önemli veri ise, Anadolu'daki direniş i örgütleyenlerin çok büyük çapta İttihat ve Terakki Cemiyeti kadroları olduğu, yani hem devlet başkanının hem de hükümet reisinin derin bir nefret duyduğu adamlar olmalarıdır. Hürriyet ve İtilaf kurucularından olması, Damat Ferit Paş a'nın bu

54 Bkz. Emre Kongar, *Tarihimizle Yüzleşmek* (İstanbul, 2006), s. 134-143.

konudaki hislerini yeterince açıklar. Sultan VI. Mehmet Vahdettin ise İttihatçıları saltanatının baş düşmanı olarak görüyordu. Zira, 31 Mart Vakası'nda önemli bir rol oynayan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyeliği, eniştesiyle birlikte Hürriyet ve İtilaf çevrelerinde gözükmesi ve Haziran 1913 komplosundan sonra İttihatçıların asıkları Damat Salih Paşa'nın kendisini Yusuf İzzettin Efendi'yi atlayarak tahta oturtmak istemesi gibi nedenlerden ötürü İttihatçıların sevmedikleri bir şehzadeydi. Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin 1916 Şubatı'nda intihar etmesi üzerine veliahtlık kendisine geçtiğinde İttihatçılar gayrete gelmişler ve yeni veliaht Vahdettin Efendi'nin sultan olmasını önleyecek tedbirler düşünmüşler, ama ciddi bir anayasa değişikliği gerektiren böylesine önemli bir işe savaş sırasında girişememişlerdi. Şu da var ki, İttihatçıların bu arayışları Vahdettin Efendi'nin de kulağına gitmişti. Dolayısıyla, 1918 Temmuzunda tahta çıktığında, koşullar normale döndüğünde tahttan indirilme olasılığının güçlü olduğunu VI. Mehmet Vahdettin gayet iyi biliyordu. 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı feshettikten sonra, 4 Ocak 1919'da seçimlerin barış sonrasına ertelendiğini açıklayarak yaptığı şey de, adları artık "İttihatçı" olmasa da İttihatçı zihniyetli kişilerin çoğunlukta olduğu bir Meclis'in oluşmasına engel olmaktı. İttihatçılardan kurtulmak için seçim çağrısı yapmayarak Anayasa'yı çiğneyen bir sultanın, Mustafa Kemal Paşa'yı aynı İttihatçılardan oluşan direnişin başına göndermesi pek hayal edilebilecek bir şey olmasa gerektir.

Mustafa Kemal Paşa'yla Sultan VI. Mehmet Vahdettin, Vahdettin henüz veliahtken yaptıkları Almanya ve Avusturya yolculuğundan tanışıyorlardı. Bu yolculuk sırasında, yükselme hırsı gayet güçlü olan Mustafa Kemal Paşa, geleceğin padişahına; İttihatçı zihniyetteki insanların çoğunluğu oluşturduğu siyasal ortamda kendisini zayıf hisseden Veliaht Vahdettin Efendi de, alçakgönüllü kökenlerden geldiği için kolayca kullanabileceğini sandığı başarılı generale yatırım yapmışlardı. Bu durum, Mondros Bırakışması sonrasında da sürdü ve ikisi, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya hareketinden önceki gün de dahil olmak üzere, en az üç kez buluştular. Hatta bunların birincisi, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a varışından kısa bir süre sonra, 22 Kasım 1918 tarihindeki Cuma Selamlığı'nda gerçekleşmişti. O sıralarda Savaş Bakanlığı'na getirilmeyi çok

isteyen Mustafa Kemal Paşa, siyaset gereği mahviyetli gözüküyor, ilişkilerinde hep aşağıdan alıyordu. Çeşitli bakanlarla ve bu arada Sadrazam Ferit Paşa'yla olan görüşmelerinde de aynı tavrı takınmış, bakan adayı olarak rahatsızlık yaratmasına karşın, temel siyasal çekişmeler açısından güvenlerini kazanmıştı. Bu güvenin oluşmasında Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in hâlâ kendisinden bir şeyler umuyor olmasının da rolü olmuştur tabii. Hatta İngiliz istihbarat dosyalarında olumsuz kişiler arasında gösterilmesine karşın İngilizlerin kendisine Anadolu'ya gitme izni vermelerinde de Sultan'ın rolü vardır.⁵⁵ Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yatırımlarının meyvelerini verdiğini söyleyebiliriz. Yani Sultan'ın Paşa'yı Anadolu'ya gönderirken kendisinden beklediği şey kendi politikasını uygulaması ve, İngilizlerin istekleri doğrultusunda, Doğu Karadeniz'de neredeyse tümüyle İttihatçılardan oluşan, bazılarının başında da Topal Osman Ağa gibi eski Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin bulunduğu Türk örgütlerini dağıtmasıydı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a varışından sonra bilgilenmek amacıyla sağa sola çektiği telgraflardan birine Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti, Paşa'nın İstanbul'un adamı olduğu inancıyla cevap bile vermemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Haziran ortalarından itibaren İstanbul'daki hükümeti açıkça ve sert bir dille yermeye başlamasından sonra Sultan VI. Mehmet Vahdettin'le yaptığı görüşmeler, konumuz açısından belki de en nazik evredir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'yla İstanbul Hükümeti'nin aralarının iyice açılması sonrasında bile, bazı bakanların istifa etmesine kadar varan çatışmalara karşın Mustafa Kemal Paşa azledilememiş, sonuç olarak bu azil ancak Sultan'la 7 Temmuz akşamı yaptığı telgraf görüşmesi sonrasında gerçekleşmiştir. Halbuki Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti'yle köprüleri bu tarihten çok daha önce, Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit (Karay) Bey'in postanelere Müdafaa-i Hukukçuların telgraflarını kabul etmeme emrini vermesi üzerine zehir zemberek telgraflar çekerek, bir iki gün sonra da Amasya Tamimi'ni yayımlayarak atmıştı. Nasıl oluyordu da bir yanda birçok kırmızı çizgiyi çoktan aşmış olan Paşa, öbür yanda da İstanbul Hükümeti'yle hemfikir olan Sultan, hâlâ görüşebiliyorlardı?

⁵⁵ Bkz. John Godolphin Bennett, *Tanık - Bir Arayışın Hikâyesi*, çev. Çiçek Öztekin (İstanbul, 2006), s. 45-46.

Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in Mustafa Kemal Paşa'yı girdiği yoldan uzun uzadıya çevirmeye çalışmasında iki etmen görebiliriz. Bunların birincisi, hâlâ Mustafa Kemal Paşa'ya güveniyor ve bir biçimde kendi yanına çekebileceğini sanıyor olmasıdır. Burada unutulmaması gereken bir husus da, Sultan'ın, çevresinde adam gibi adam denebilecek neredeyse kimsenin bulunmadığının farkında olduğudur.⁵⁶ Diğer etmen ise, İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'ya verilen görevin ve İngilizlerin verdiği iznin büyük çapta kendi duyduğu güvene dayalı olmasından ötürü, bir anlamda kendi hatasını kendi tamir etmeye çalışması biçiminde açıklanabilir. Mustafa Kemal Paşa açısından ise yapılabilecek açıklama, durumun Paşa açısından çok karanlık ve karışık olmasına karşın, gayet basittir. İstanbul tarafından görevinden alınmış ve istenmeyen adam ilan edilmiş bir devlet memuru olmak, hiçbir geliri olmaksızın "sine-i millet"e sığınmak demektir. Ayrıca Amasya Tamimi'ne beklediği tepkiyi alamamış ve rotasını Erzurum'a çevirmek zorunda kalmıştı. Geleceği belirsizdi. Bu yüzden, Erzurum'daki havayı anlayıp oradaki hareketlenmede bir rol edinene kadar paşa üniformasını üzerinden çıkarmaması gerekiyordu. Kısacası, zamana ihtiyacı vardı; o da işi bilinçli bir biçimde uzatarak zaman kazanmaya çalışmıştı.

Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'nin Sultan VI. Mehmet Vahdettin'i kurtarmak istediği iddiasına gelince; bu Meclis'in başlangıçta tek meşruluk kaynağı, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın 16 Mart 1920'de işleyemez hale getirilmiş olmasıydı. Bunun farkında olan Meclis, hemen 29 Nisan günü Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu çıkararak kendisine bir meşruluk zemini yaratmıştı. Bu kanuna göre BMM, vatani, ulusu, başkenti ve Saltanat'la Hilafet'i kurtarmak için kurulmuştu. Yani amacı Sultan'ı değil, Saltanat'ı; Halife'yi değil Hilafet'i kurtarmaktı. Seçimleri Anayasa'ya aykırı olarak süresiz erteleyen, yani meşrutî rejime fiilen son veren, aylarca seçim çağrısı yapmamakta direnen, sonra da kendi iradesi hilafına 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının açılışına hasta olduğuna dair bir yalan uydurarak gelmeyen bir sultanı BMM'nin kurtarmak isteyebileceğini hayal etmek bile abes olur. Hele bunu İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olarak Meşrutiyet'i yeniden yürürlüğe koyma yolunda ölüme bile gideceğine dair yemin etmiş ve

⁵⁶ Türkgeldi, s. 176.

31 Mart Vakası'nda Meşrutiyet'i kurtarmak için Hareket Ordusu'na katılmış bir subaydan beklemek düpedüz saçmalıktır. Ancak bütün bunlar, bugün Türkiye'de hâlâ konuşulan, hatta kısmen okullarda okutulan şeyler olarak karşımızda duruyorlar.

Bu durumu mümkün kılan iki önemli yanlışıımız var. Bunların ikisinde de, daha önce söylediğimiz gibi, Atatürkçü muhafazakârlıkla İslamcı muhafazakârlık ortaklık halindedirler. Bu çevrelerin bizi sürükledikleri birinci yanlışıımız, Milli Mücadele döneminde karşı karşıya gelenlerin nasıl bir geçmişten yola çıkarak o günlere geldiklerini, yani İkinci Meşrutiyet döneminde neler olduğunu bilmemizdir. İkinci yanlışıımız ise, Kurtuluş Savaşı olarak adlandırdığımız dönemi, barış yolunun kesin olarak tıkanıdığı tarih olan 16 Mart 1920'de başlatacağıımız yerde, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun yolculuğuyla başlatarak, Erzurum ve Sivas Kongreleri döneminin, doğal olarak kurtuluşu da hedefleyen, ama temelde Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in fiilen son verdiği Meşrutiyet'e dönüş çabası dönemi olduğunu görmemekte ısrar etmemizdir.

CHP 1919’da mı kuruldu?

1927 yılı Cumhuriyet tarihimizin en önemli dönemeçlerinden biridir. O yıl Ankara, Türkiye İş Bankası’nın İttihatçı sermayenin kalesi İtibar-ı Milli Bankası’nı yutmasıyla, ülke ekonomisine el koymuş, milletvekili seçimlerinden sonra öncekine oranla çok daha edilgin bir TBMM oluşmuş ve 15-20 Ekim tarihlerinde yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın (CHF) birinci kongresinde Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*’u okuyarak Milli Mücadele’nin öznel ama giderek resmileşecek olan tarihini anlatmıştır. Gazi, aynı kongrenin açılış konuşmasında, söz konusu kongrenin Halk Fırkası’nın ikinci kongresi olduğunu, birinci kongrenin ise sekiz yıl önce Sivas’ta toplanan kongre olduğunu söylemiştir.

CHF’nın Milli Mücadele tarihini tekeline alması biçiminde özetleyebileceğimiz bu gelişme, gerçekte uzun bir sürecin son halkasıdır. Süreç, Mustafa Kemal Paşa’nın TBMM’nde “Müdafaa-i Hukuk Grubu”nu kurmasıyla başlar. Bilindiği gibi TBMM, neredeyse tümüyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden oluşan, ama dünya görüşü ve siyasal eğilim açılarından türdeş olmayan bir topluluktu. TBMM’nin çoksesli bir kurum olmasını da sağlayan bu durum, Ankara’da ortaya çıkan olağanüstü yönetimi kalıcılaştırarak köklü bir devrime yönelmek isteyen Mustafa Kemal Paşa açısından hiç de olumlu değildi. Meclis’teki oylamalarda çoğunluk oluşturabilmek kolay olmuyordu.

Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa, bir grup milletvekilinin hem kendi fikirleri etrafında parti disipliniyle hareket etmeleri, hem de lobi faaliyeti yaparak oylamalarda çoğunluğu sağlayabilmeleri için, 1921 Mayıs’ında “Müdafaa-i Hukuk Grubu”nu kurdu. Bu gelişme birçok milletvekilinin hoşnutsuzluğuna neden oldu. Çünkü

onlar da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) üyesiydiler ve grup, mensup oldukları cemiyeti tekeline alıyordu. Nitekim bunların arasındaki Mustafa Kemal muhaliflerinin safları sıklaştırma kararı almaları üzerine 1922 yazında kurulan ve kısaca “İkinci Grup” diye bilinen grup da, “İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu” adını almıştır.

Sürecin ikinci aşaması, Gazi Mustafa Kemal’in 6 Aralık 1922’de verdiği ve Meclis’teki Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun barış sağlandığında “Halk Fırkası” adında bir partiye dönüşeceğini bildiren demeçle başlamıştır. Bunun üzerine İkinci Grup’un muhalefeti daha sertleşmiş, ama burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz bir dizi önlem sonucunda bu grup TBMM’nin dağılıp yeni meclis için seçimlere gidildiği 1923 yazında siyaset sahnesinden silinmiştir. Sonuç olarak ikinci TBMM’nin açılması sonrasında Halk Fırkası kurulmuş ve 1923 sonbaharında ARMHC örgütlerini kendi örgütü içinde eritmiştir.

Sürecin üçüncü ve son aşaması ise Cumhuriyet’in ilanı, Hila-fet’in kaldırılması ve 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun yapılması sürecinde Halk Fırkası içinde beliren muhalefetin Kasım 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı (TpCF) oluşturmasıyla başlamıştır. Bu son gelişme, artık adı Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) olan parti için, yakın geçmişteki İkinci Grup muhalefetinden çok daha tehlikeliydi. Çünkü İkinci Grup’un muhalefeti, halk kalabalıklarının pek aşına olmadığı bir dizi ilkeye, birtakım siyasal tercihlere dayalı bir muhalefetti. Nitekim bu muhalefeti yenmek de Milli Mücadele’nin askeri ve diplomatik başarılarını sağlayan önder kadro için hiç zor olmamıştı. Şimdi ortaya çıkan muhalefet ise CHF’nin Milli Mücadele tarihine el koyarak o süreci siyasal meşruluk sağlama yolunda tek başına kullanmasına engeldi. Zira TpCF kurucularının hemen hemen hepsi Anadolu Savaşı’nın kahramanları olmanın yanı sıra, ARMHC’nin de kurucularıydı ve Sivas Kongresi sonrasında Anadolu’da bir tür geçici hükümet gibi çalışmış olan Heyet-i Temsiliye’nin üyeleriydi. Dolayısıyla, partilerinin 1925 Haziranı’nda kapanmış olması ya da 1927 seçimlerinden itibaren TBMM dışında kalmaları, toplum nezdinde saygınlıklarını yitirmelerine neden olmayabilirdi. Gazi’nin partisinden 1924 Kasımı’nda istifa etmiş olmaları da, Milli Mücadele’nin sağladığı siyasal

meşruluktan pay alamamaları anlamına gelmezdi. Bu yüzden, Gazi'nin partisinden ayrılışın, Milli Mücadele ilkelerinden de ayrılış anlamına gelmesi gerekiyordu. Bunun tek yolu ise, CHF tarihinin geriye doğru uzatılmasıydı. Böylece Sivas Kongresi, 1927'de CHF'nın ilk kongresi oldu. Dört yıl sonra, Mayıs 1931'de toplanan kongre de, "Üçüncü Kongre" olarak adlandırılacaktı.

Üçüncü Meşrutiyet

Sultan VI. Mehmet Vahdettin, 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı dağıtma kararı verdiğinde, hem ülkeyi savaşa soktuğu için eleştirilen, hem de 5 Kasım 1918'de kendi kendini feshetmiş olan bir partinin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin listelerinden seçilmiş kişilerin çoğunlukta olduğu bir meclise son veriyordu. Bu yüzden meşru olduğu kolaylıkla öne sürülebilecek bu karar, aynı zamanda Anayasa'ya da uygundu. Ancak, yine Anayasa'ya göre dört ay içinde yeni bir meclisin toplanması için seçim kararı da alması gerekiyordu. Sultan bunu yapmadığı gibi, iki hafta sonra, 4 Ocak 1919'da, seçimlerin barış sonrasına ertelendiğine ilişkin ikinci bir karar aldı. Bu, Anayasa'nın ihlaliydi ve İkinci Meşrutiyet böylece sona ermiş oldu.

Sultan VI. Mehmet Vahdettin, belki mutlakiyet istemiyordu. Ama şu da bir gerçektir ki, ülke artık temsili rejimle yönetilmiyordu. Doğu Anadolu'da örgütlenerek Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni toplayan Müdafaa-i Hukukçular, bu fiili mutlakiyete karşı ısrarla seçim isteklerini dile getirdiler ve sonunda bu amaçlarına ulaştılar. Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlıktan istifasından sonra, 2 Ekim 1919'da iş başına gelen Ali Rıza Paşa Hükümeti, 7 Ekim'de seçim kararını açıklayarak Meşrutiyet'e üçüncü kez geçildiğinin haberini vermiş oldu.

Günümüzün resmi ya da gayriresmi tarihlerinde Üçüncü Meşrutiyet'ten pek söz edilmiyor. Bunun iki temel nedeni var. "Üçüncü Meşrutiyet" adlandırmasını ilk kullanan amatör tarihçimiz, rahmetli Mahmut Goloğlu, parlamento üyesi olmasına karşın anayasa hukukundan pek anlamadığı için olsa gerek, bu "Üçüncü Meşrutiyet" terimini kesinlikle kabul edilemeyecek biçimde yanlış

kullanmıştı. Dönemi Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla başlatmış, yeni bir anayasa saydığı, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla bitirmişti. Üniversite çevreleri bunu kabul edemezdi tabii, çünkü 23 Nisan 1920'den itibaren toplanmış olan Büyük Millet Meclisi'nin toplantıya çağrılmasıyla birlikte bir anayasa ihlali olduğu aşikârdı. Yani BMM'nin herhangi bir dönemi Osmanlı Anayasası çerçevesinde ele alınamazdı. Bu yüzden tarihçilerimiz, Goloğlu'nun önerdiği dönemlemeyi çağırıştırır korkusuyla "Üçüncü Meşrutiyet" adlandırmasını kullanmadılar.⁵⁷

Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920* başlıklı kitabını 1970'te yayımlamıştı. O tarihe kadar "Üçüncü Meşrutiyet" adlandırması, belki hukuk fakültelerinin ya da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin derslerinde kullanılmıştır. Ama tarih kitapları, hemen 1919'da devreye giren resmi görüşü tekrarlamakla yetinmişlerdir. O resmi görüş ise, Anadolu ile İstanbul'un artık barışık olduklarıydı. Dolayısıyla, Goloğlu da son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı İkinci Meşrutiyet'e dahil etmişti.

Üçüncü Meşrutiyet'e geçildiğinde Müdafaa-i Hukukçular, isyancı gibi gözükmek için, padişahla değil, Damat Ferit Paşa'yla mücadele halinde olduklarını vurgulamaya özen göstermişlerdi. Hatta Anayasa'ya göre seçim çağrısını Padişah'ın yapması gerektiğini sanki bilmiyorlarmış gibi, seçimlerin bir türlü yapılmamasından Damat Ferit Paşa'yı sorumlu tutmuşlardı. Nitekim Gazi Mustafa Kemal'in de, Rauf Bey'in de anılarında bu hususa değinilmiştir. Dolayısıyla, seçimlere geçildiğinde, padişahın temsili rejime darbe vuran adam gibi gözükmesi istenmediğinden, "meşrutiyet" kelimesi kullanılmadığı gibi, Meclis-i Mebusan açıldığında da seçim dönemi, "Dördüncü devre-i intihâbiye" olarak, yani "dördüncü seçim dönemi" biçiminde adlandırılmış, İkinci Meşrutiyet hiç bitmemiş gibi yapılmıştı.

57 Örnek olarak bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, cilt II: *Son Meşrutiyet* (İstanbul, 1992), s. 5.

Misak-ı Milli'yi kim yazdı?

1920 yılı Ocak ayının Milli Mücadele tarihimizdeki yeri çok önemlidir. Önce, Anadolu'da sürdürülen Meşrutiyet mücadelesinin zaferi demek olan genel seçimler sona ermiş ve Meclis-i Mebusan 12 Ocak'ta açılmış, sonra da Kurtuluş Savaşı boyunca TBMM'nin iç ve dış politikasının ana hatlarını belirleyen ve Misak-ı Milli olarak tanıdığımız önemli belge 28-29 Ocak'ta son şeklini almıştır. Bu sürecin birinci ayağını oluşturan Meclis-i Mebusan'ın açılmasındaki zorluklar, söz konusu Meclis'in sonuç olarak dağılmış olması ve Ankara'nın ulusal merkez rolünü üstlenmesi nedeniyle, tarihlerimizde pek fazla bir yer tutmaz. Misak-ı Milli ise genel çizgileriyle Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanmış ve Erzurum Kongresi'nden itibaren Müdafaa-i Hukuk çevrelerinin dile getirdiği ilkeleri özetleyen bir metin olarak kabul edilir. Bu genelgeçer yaklaşım yanlış olmamakla birlikte eksiktir ve önemli bir dizi ayrıntıyı gözardı eder. Dolayısıyla, siyasi tarihimizin bu önemli evresini hak ettiği nüanslarla ele almamız gerekiyor.

Bu konuda ilk söylenmesi gereken, "Misak-ı Milli" adının daha sonra devreye girmiş olduğudur. Nitekim, gerek Meclis-i Mebusan tutanaklarında, gerekse 17 Şubat 1920'de basına açıklanması sonrasında gazetelerde görülen isim, "Ahd-ı Milli"dir. 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'da oybirliğiyle kabul edilmiştir. Bilinen haliyle, Meclis-i Mebusan'da oluşturulan bir komisyonun ortaya çıkardığı bir metindir ve yazarları, başta Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Kadri Bey olmak üzere, Mustafa Kemal Paşa ve Albay İsmet (İnönü) Bey'in Ankara'da hazırladıkları metni İstanbul'a getirerek söz konusu komisyona katılanlardır. Şöyle ki, Hüseyin Kâzım Bey, anılarında Ahd-ı Milli'nin fikir babasının kendisi olduğunu ve

Gazi Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta kendisine haksızlık yaparak adını anmadığını dile getirir. Hüseyin Kâzım Bey'e göre kendi fikri etrafında yapılan çalışmalar sonucunda ortaya bir metin çıkmış, daha sonra Ankara'dan gelen mebuslar da bu metni onaylamışlardır.⁵⁸

Bilindiği gibi Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*'u okuduğu zaman, bazılarının Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmaları bir yana, kendisini başkanlığa seçtirmedikleri, Müdafaa-i Hukuk Grubu kuramadıkları ve bunun yerine padişahın açılış konuşmasında geçen "felâh-ı vatan" deyimini gruplarına ad olarak almaları yüzünden, son Meclis-i Mebusan'da bulunan mesai arkadaşlarına kızgındı. Bunların yanı sıra Hüseyin Kâzım Bey'e de kızgındı çünkü bu zat İstanbul'a gelmeleri beklenen mebuslara haber göndererek bir an önce gelmelerini istemiş, yani Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da görüşme davetini kabul etmemelerini ima etmişti. Ancak Hüseyin Kâzım Bey'in bu girişiminde, Gazi Mustafa Kemal'in pek üzerinde durmadığı birtakım haklı nedenleri vardı. Meclis-i Mebusan'ın, seçimlerin çoktan bitmiş olmasına karşın hâlâ açılmamış olduğu gibi, hiç açılmama olasılığı belirmişti. Nitekim seçimlere istemeye istemeye razı olan, Meclis'in açılışına da hasta olduğuna ilişkin bir yalan uydurarak gelmeyecek olan VI. Mehmet Vahdettin, seçim sonuçlarına göre İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının Meclis'te önemli bir grup oluşturmaları olasılığı karşısında ürkmüş ve Meclis'i açtırmamayı tasarlamıştı. Çeşitli anı kitaplarına bakacak olursak, bu durum karşısında Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın istifasına da ramak kalmıştı. O günlerde Meclis'in açılması için çırpınan Hüseyin Kâzım Bey, mümkün olduğu kadar çok mebusun İstanbul'da toplanıp bu yönde bir baskı unsuru oluşturmalarını istiyordu. Tabii Gazi Mustafa Kemal'in kızgınlığında Hüseyin Kâzım Bey'in daha sonra TBMM'ne katılmamış olmasının ve İstanbul'da 1920 Eylülünde kurulan Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti'nde bakanlık kabul etmesinin de rolü olduğunu unutmamak gerekir.

Ankara'dan gelip Meclis'e açılışının onuncu gününde dahil olan mebuslardan Hüsrev Gerede'nin anılarında, Hüseyin Kâzım Bey'e hak verir nitelikte sözler vardır. Gerede, anılarında İstanbul'a gelmelerinden önce toplanmış olan bazı mebuslardan bahisle, "Bir komisyon yapmışlar. Bizim Ankara'da hazırladığımız esaslara yakın

58 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, yay. İsmail Kara (İstanbul, 1991), s. 165.

bir program da hazırlamışlar” der ve kendisiyle birlikte komisyona Rauf (Orbay), Cami (Baykut), Bekir Sami (Kunduh) ve Adnan (Adıvar) Beyler’in katılması sonucunda yeni bir metnin hazırlandığını ima eder.⁵⁹ Öte yandan Gazi Mustafa Kemal, her ne kadar Hüseyin Kâzım Bey’in adını anmamışsa da, *Nutuk*’ta “Misak-ı Milli” metninin Ankara’da hazırlandığını ima eden sözler etmemiş, “milletin amal ve makasidini da kısa bir programa esas olacak surette toplu bir tarzda ifadesi de görüşüldü. Misak-ı Milli unvanı verilen bu programın ilk müsvetteleri de, bir fikir vermek maksadiyle kaleme alındı. İstanbul Meclisi’nde bu esaslar hakikaten toplu bir surette tahrir ve tespit olunmuştur” diyerek, hem Ankara’da hazırlanan metnin fikir verecek bir müsvette olduğunu, hem de işi sonlandıranın Meclis-i Mebusan olduğunu söylemiştir.⁶⁰ Gazi Mustafa Kemal’in burada belki eleştirilebilecek tek yanı, “Misak-ı Milli’nin ilk müsvetteleri” sözcükleridir, çünkü ne o tarihte bu terim kullanılıyordu, ne de Ankara’da hazırlanan müsvette tek müsvetteydi.

Bugün, artık, Ankara’da hazırlanan bu müsvettenin Osmanlıca aslı olmasa da, Kaynak Yayınları’nın hazırladığı *Atatürk’ün Bütün Eserleri* (cilt VI, s. 161-164) sayesinde, günümüz Türkçesine çevirisi elimizde. Dolayısıyla, bu metnin Ahd-ı Milli metniyle karşılaştırmasını yaparak 17 Şubat 1920’de kamuoyuna açıklanan metinde Ankara’nun dahlinin ne boyutlarda olduğunu görmemiz mümkün.⁶¹

59 Hüsrev Gerede, *Hüsrev Gerede’nin Anıları*, yay. Sami Önal (İstanbul, 2002), s. 170-171.

60 Gazi Mustafa Kemal, cilt I, s. 258.

Osmanlı Meclis-i Mebusan âzâları istiklâl-i devlet ve istikbâl-i milletin haklı ve devamlı bir sulhe nâiliyyet için ihtiyâr edebileceği fedâkârlığın hadd-i âzamîsini mutazammın olan esâsât-ı âtiyyeye tamâmî-i riâyetle mümkünü’t-temîn olduğunu ve esâsât-ı mezkûre hâricinde pâyidâr bir Osmanlı saltanat ve cemiyyetinin devâm-ı vücûdu gayr-i mümkün bulunduğunu kabûl ve tasdik eylemişlerdir:

Birinci Madde – Devlet-i Osmâniyye’nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup, 30 Teşrîn-i evvel 1918 tarihli Mütâreke’nin hîn-i akdinde muhâsım orduların işgâli altında kalan aksâmının mukadderâtı, ahâlîsinin serbestçe beyân edecekleri ârâya tevfiқан tayîn edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı Mütâreke dâhil ve hâricinde dînen, örfen, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekâbile ve fedâkârlık hissiyâtiyle meşhun ve hukûk-ı ırkiyye ve içtimaiyyeleriyle şerâit-i muhihiyyelerine tamâmîyle riâyetkâr Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksâmın heyet-i mecmûası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

İkinci Madde – Ahâlîsi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâ-yı âmmeleriyle anavatana iltihâk etmiş olan elviye-i selâse için lede’l-icâp tekrar serbestçe ârâ-yı âmmeye mürâcaât edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü Madde – Türkiye sulhüne tâlik edilen Garbî Trakya vaziyet-i hukûkiyyesinin tesbîti de sekenesinin kemâl-i hürriyetle beyân edecekleri ârâya tâbîan vâki olmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı 19 Ocak 1920 tarihli bir müsvetteden hareketle Albay İsmet Bey'in 21 Ocak tarihinde hazırladığı ve altında Mustafa Kemal Paşa'nın imzası da bulunan metinde ilk ikisi Ahd-ı Milli'nin birinci maddesine karşılık gelen sekiz madde var. Yani metnin yapısı, Ahd-ı Milli'nin yapısına tıpatıp uyduğu gibi, yedinci madde de, farklı sözcüklerle de olsa, Ahd-ı Milli'nin madde-i müstakilesindeki isteklerde bulunuyor. Bunun dışında Ahd-ı Milli'de olup da Ankara'dan gönderilen metinde olmayan önemli herhangi bir öneriye rastlanmıyor. Genel üslup Ankara'dan gelen metinde biraz daha beceriksiz; Meclis-i Mebusan'dan çıkan haliyle daha diplomatik dile uydurulmuş. Belki de Batı Avrupa diplomatik çevrelerine özgü üslup yüzünden, Meclis-i Mebusan'dan çıkan metinde "Türkiye sulhu"ndan da söz ediliyor.

Ankara'dan gönderilen metinle Ahd-ı Milli metni arasında görülen tek fark, Mustafa Kemal Paşa'nın hemen o günlerde bir ilke değişikliği anlamına geldiğini vurguladığı ve daha sonra TBMM tarafından kaldırılan, birinci maddedeki "ve haricinde" sözcükleri. Dikkatlice okunursa Arapların yapacağı plebisitten çıkabilecek bir ayrılma kararının da kabul edilmeyeceği anlamını taşıdığı için ciddi bir mantık hatası da içeren bu madde, büyük olasılıkla, Hüseyin Kâzım Bey'in değil, komisyonda bulunan bir Damat Ferit Paşa yanlısının eseridir. Bilindiği gibi Damat Ferit Paşa yönetiminin

Dördüncü Madde – Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiyye ve Pay-i taht-ı Saltanat-ı Seniyye ve merkez-i Hükûmet-i Osmâniyye olan İstanbul şehri ile Marmara denizinin emniyeti her türlü halden masûn olmalıdır. Bu esâs mahfûz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticâret ve münâkalât-ı âleme küşâdı hakkında bizimle sâir bi'l-umûm alâkadar devletlerin müttefikân verecekleri karar müteberdir.

Beşinci Madde – Düvel-i İtilâfiyye ile muhâsımları ve bazı müşârikleri arasında takarrür eden esâsât-ı ahdiyye dâiresinde ekalliyetler hukûku –memâlik-i mütecâviredaki Müslüman ahâlînin de aynı hukûktan istifâde etmeleri emniyesiyle– tarafımızdan teyîd ve temîn edilecektir.

Altıncı Madde – Milli ve iktisâdî inkişâfâtımız dâire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idâre-i muntazama şeklinde tedvîr-i umûra muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temîn-i esbâb ve inkişâfâtımızda istiklâl ve serbestî-i tamma mazhâr olmamız üssü'l-esâs-ı hayât ve bekâmımızdır. Bu sebeple siyâsî, adlî, mâlî ve sâir inkişâfâtımıza mânî kuyûda muhâlifiz. Tahakkuk edecek düyûnâtımızın şerâit-i tesviyesi de bu esâsâta muğâyir olmayacaktır.

Madde-i müstakile – Harb-i Umûmî'yi tevlît eden buhrânlardan başlayarak Meclis'in küşâdına kadar harbe iştirâk ve harbi sevk ve idârede ve ale'l-umûm siyâset-i dâhiliyye ve hâriciyyede basîret ve kıyâsetle hareket etmeyecek devlet ve milletin menâfî-i âliyyesini izzâr ve felâket-i hâzırâyı intâç eden heyet-i vükelâ ile müşâriklerinin mesûliyetlerini taharrî, takîp ve tecziye sûret-i katiyyede matlûbumuzdur.

28 Kânun-ı sâni 1336/28 Ocak 1920

Paris Konferansı'na giderken Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamını sürdürmek gibi bir niyeti vardı. Ancak, söz konusu isteğin Sultan VI. Mehmet Vahdettin'den kaynaklandığı da düşünülebilir.

Sonuç olarak Ahd-ı Milli'nin oluşmasındaki rollere ilişkin söyleyebileceğimiz iki şey çıkıyor ortaya. Daha sonra Misak-ı Milli adıyla tanınacak olan bu metin, özü itibarıyla Ankara'da düşünülmüştür. Ancak, Hüsrev Gerede'nin değindiği benzerlik gerçekten Hüseyin Kâzım Bey'in kendi hazırladığı ve Bursa Mebusu Asaf Bey'de olduğunu söylediği ilk müsvetteyle olan bir benzerlikse, Amasya Tamimi'yle başlayıp İstanbul'da Meclis-i Mebusan'da biten süreci Beyrut'ta geçiren Hüseyin Kâzım Bey'in ülkesinde olan bitenleri çok iyi izlemiş, büyük bir vatansever olduğunu da teslim etmemiz gerekir.

16 Mart 1920 tecavüzü, her ne kadar İtilaf Devletlerinin 1919 sonlarından beri üzerinde konuştukları bir şey idiyse de, sonuç olarak İngilizlerin Misak-ı Milli'ye verdikleri yanıtıdır. Gerçi Fransızlarla İtalyanlar da İngilizleri izlemişlerdir; ancak bunu pek isteksizce yapmışlar, daha sonra da Müdafaa-i Hukukçularla görüşmeyi sürdürdükleri gibi, birçoğunun İstanbul'dan Anadolu'ya kaçmasına yardım bile etmişlerdir.⁶²

Bilindiği gibi Misak-ı Milli, Londra'daki pazarlıkların sonunda ortaya çıkan ve daha sonra Sèvres Antlaşması biçiminde somutlaşacak olan barış planının Müdafaa-i Hukukçularca reddedilmesi anlamına geliyordu. Tam bağımsız ve aşağı yukarı bugünkü sınırlar dahilinde bir Türkiye öngören bu metin, İtilaf Devletlerini iki seçenek karşısında bırakmıştı. Ya o güne kadar yapılan bütün hazırlıklar sıfırlanıp Türklerin istekleri kabul edilecek ya da barış planı Türklere zorla kabul ettirilecekti. İkinci seçenek, Anadolu'ya büyük bir ordu gönderilmesini gerektireceğinden, savaştan çok bitkin çıkmış olan ve içişlerinde karışıklık yaşayan İtalya'nın hiç hoşuna gitmemişti. Anadolu'nun Ege kıyılarının büyük bir bölümünün Yunanistan'a bırakılmış olmasından da kızgınlık duyan İtalya, Türkiye'nin bağımsızlığını kabul edip On İki Adaları almakla yetinmeye hazırdı. Fransa da aynı biçimde bitkin bir durumdaydı ve benzer bir politika güdüyordu. Ayrıca, hem Suriye'deki siyasal durum hem de Maraş'ta çıkan ve Antep'te de çıkma olasılığı güçlü olan silahlı çatışmalar, Fransa'yı büyük çaplı bir askeri müdahaleye zaten zorluyordu. Bu yüzden Fransa'nın, TBMM Hükümeti'yle 20 Ekim 1921'de imzalayacağı Ankara Antlaşması politikasına, yani

62 Örnek olarak bkz. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt II (Ankara, 1968), s. 557-565.

Türklerle istediklerini vererek Suriye'nin üstesinden daha kolay gelme politikasına henüz 1920 başlarında aklının yatmış olduğunu söyleyebiliriz.

Büyük Britanya'nın durumu da pek farklı değildi. Hatta, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği psikolojik yıkım boyutunu da düşünecek olursak, daha kötü olduğu da söylenebilir, çünkü İngilizler bu çapta bir savaşa ve bu savaşın getirdiği genel seferberlik kararına hiç de alışık değillerdi. Üstelik 1919'da ülkede açlık tehlikesi belirmiş, hükümet bu yüzden Mısır'da bütün ürünlere el koymuş, bunun sonucunda da Mısır'da isyan çıkmıştı. Ama, bir dereceye kadar bu psikoloji boyutunun da etkisiyle, Büyük Britanya'nın Türk ulusçuları karşısındaki tutumu daha sertti. Ne de olsa savaşın Ortadoğu ayağının sorumluluğunu çok büyük oranda İngiliz ve Britanya İmparatorluğu askerleri üstlenmiş, Çanakkale, Kutü'l-Amare ve ilk Gazze başarısızlıkları da tabii onların hanesine yazılmıştı. Ayrıca Türkleri savaş esirlerine kötü muamele etmekle suçluyorlardı ki, yarı yarıya haklıydılar, çünkü Kızılhaç Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkinlik alanı olarak görmeyi akıl edene kadar süren kötü koşullar, esir kamplarında birçok kişinin ölmesine neden olmuştu.

İngilizlerin de, müttefiklerini Türk ulusçularına İstanbul'da bir darbe indirme konusunda çeşitli bahanelerle ikna etmeye çalıştıkları sırada, Anadolu'da sürme olasılığı bulunan direnişe karşı büyük bir ordu yollayabileceklerini sanmadıkları kesindir. Ama içleri yine de rahattı, çünkü İstanbul'daki harekâtın Türk ulusçu hareketine son vereceğine güveniyorlardı. Ayrıca Türklerin savaş yorgunu olmaları nedeniyle Anadolu'da ciddi bir direniş gösteremeyeceği kanısındaydılar. Her şeye karşın böyle bir durum söz konusu olduğu takdirde de Yunanistan'ı harekete geçirebileceklerinden neredeyse tümüyle emindiler. Ama müttefiklerini tam anlamıyla ikna edemedikleri anlaşılıyor, çünkü hem Ankara'da Fransızlar hem de İstanbul'da İtalyanlar, İstanbul'a karşı girişilecek harekâttan Türk ulusçularını haberdar etmişti. Harekâtın, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in, dolayısıyla da birçok kişinin, 11 Mart'tan itibaren bilgisi dahilinde olduğunu biliyoruz.⁶³ Yahya Kemal Beyatlı'nın "16 Mart" başlığıyla çok sonraları yazdığı bir makaleden ise, Hürriyet

63 Bkz. Gazi Mustafa Kemal, cilt I, s. 292-293, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, III, 1963, s. 274 ve Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 3. baskı (İstanbul, 2008), cilt I, s. 575-576.

ve İtilaf çevrelerinin de Refik Halit Karay'ın kaleminden, "yakında bir şey olacağını sevinçle inceden inceye tehditkâr bir şiveyle" beklediklerini öğreniyoruz.⁶⁴

İngilizlerin 16 Mart 1920 sabahı giriştikleri harekâtın amacı, el koydukları yerlere, tutukladıkları ve Malta'ya sürdükleri kişilere, son olarak da hemen harekât sırasında yayımladıkları resmi bildiriye bakıldığında kolayca anlaşılır. Nitekim İngiliz birliklerinin ilk hedefleri, Türk ulusçuları ve bunların hâkim konumda oldukları kurumlardı. Bunların başında Harbiye Nezareti ve Genelkurmay geliyordu. Bakanlığın ve Genelkurmay dairesinin Anadolu'da gelişen direnişe daha 1919 baharından beri lojistik destek verdiği herkesçe bilinen bir şeydi. Müdafaa-i Hukuk hareketine yakın olan Cemal (Mersinli) ve Cevat (Çobanlı) Paşalar, tutuklananlar arasındaydı. Fevzi (Çakmak) Paşa ise, bakan olması sayesinde paçayı kurtarabilmişti.

İkinci hedef ise siyaset ve basın dünyasıydı. 12 Ocak'ta açılmış olan Meclis-i Mebusan'da, farklı bir adla da olsa, çoğunluğu oluşturan Müdafaa-i Hukukçuların önde gelenlerinden ve Sivas Kongresi'nin Heyet-i Temsiliye üyeliklerine seçmiş olduğu Rauf (Orbay) ve "Kara" Vasıf Beyler ile, ikisi de hem Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi kurucusu hem de Edirne mebusu olan Faik (Kaltakkıran) ve Mustafa Şeref (Aykut) Beyler, Malta'ya götürülen milletvekilleri idi. Bunların yanı sıra, ılımlılıkları dolayısıyla 1919 başlarında Malta'ya gönderilmemiş, fakat geçen bir yıl süresince ulusçu tercihleri gittikçe keskinleşen Velid Ebüzziya, Celal Nuri (İleri), Ahmet Emin (Yalman) ve Aka Gündüz gibi gazeteciler de İngilizlerin hedefi olmuştu.

İtilaf güçlerinin 16 Mart sabahı yayımladıkları ve hemen aynı gün, öğleden sonra basıldığı için, *Akşam* gazetesince de yayımlanan resmi bildiri, ulusçu çevrelere yapılan bu hukuk dışı saldırıyı çok iyi açıklar. "Tebliğ-i resmi" başlığıyla yayımlanan bu metnin hemen başlangıcında ilk göze çarpan özellik, Anadolu'da başgösteren ve barışı tehlikeye sokan hareketin arkasında, Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sokan İttihat ve Terakki Cemiyeti önderlerinin bulunduğu iddiasıdır. İkinci önemli nokta ise, İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Türklere bırakma kararının bir lütuf gibi

64 Yahya Kemal (Beyatlı), "16 Mart", *Târih Musâhabeleri* (İstanbul, 1975) içinde, s. 41.

gösterilmesinden sonra, Anadolu'daki hareketin sürmesi halinde bu karardan dönülebileceği tehdidine yer verilmiş olmasıdır.

Bu, hem İngilizlerin tutumu açısından hem Türk iç politikası açısından çok önemli bir dönüm noktası oluşturur. Zira İngilizler fiili bir mutlakiyet olan İstanbul'la Meşrutiyet'e dönmek isteyen Anadolu arasında 1919 Ekimi'ne kadar süren çekişmede taraf olmadıkları gibi, Müdafaa-i Hukukçuların isteklerine uyarak bazı bölgelerdeki askerlerini geri çekmişler ve Sivas Kongresi sonrasında Damat Ferit Paşa'nın askeri destek isteğini reddetmişlerdi. Şimdi ise, Müdafaa-i Hukuk hareketinin Osmanlı Parlamentosu'na hâkim olup Misak-ı Milli'yi kabul etmesi üzerine, ağırlıklarını Sultan VI. Mehmet Vahdettin'den yana koyuyorlardı. Nitekim bildirinin bir maddesi bu tercihi açıkça dile getirir: "İtilaf Devletlerinin niyeti saltanat makamının nüfuzunu kırmak değil, tersine, Osmanlı yönetiminde kalacak olan topraklarda o nüfuzu desteklemek ve güçlendirmektir."

16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'ı işlemez hale getiren İngilizler, barış sürecini bir pazarlık olmaktan çıkarıp zorlamaya dönüştürmüş olduklarının farkındaydılar. Ama, yukarıda söylendiği gibi, bunu umursamıyorlardı da, çünkü Türklerin ciddi bir güçleri olabileceğine inanmıyorlardı ve en kötü olasılıkla Yunanistan'ı kullanabilecekleri kanısındaydılar. Ancak, hesaba katmadıkları çok önemli bir şey vardı ki, o da Osmanlı-Türk seçkinlerinin 1908'de başlamış ve VI. Mehmet Vahdettin'in 4 Ocak 1919'da seçimlerin barış sonrasına ertelendiğini duyurmasıyla birlikte yeniden kızışmış olan siyasal çekişmelerine müdahale etmiş olmalarıydı. Bu noktada, büyük olasılıkla, Damat Ferit Paşa, Ali Kemal, Refik Halit (Karay) ya da Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Beyler gibi, İttihat ve Terakki kökenli ulusçulara karşı kişisel hınçları olan birtakım müfrit Hürriyet ve İtilaf yanlılarının kurbanı olduklarını düşünebiliriz. Zira, bırakınız ulusçuları, ılımlıların, hatta açıkça İttihat ve Terakki düşmanı olanların bile önemli bir çoğunluğu, hangi nedenle olursa olsun, yukarıda adı geçenler gibi parlamentosuz bir siyasal yaşamı sineye çekebilecek kişiler değildi. O günlerde siyaset sahnesinde bulunanların parlamentarizm adına 1908'de II. Abdülhamit gibi muhteşem bir sultanı bile pes ettirmiş, ertesi sene de tahttan indirmiş bir nesil olduğunu görememek, büyük hataydı. Bir ay sonra Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'nin yapısı, bunun en sağlam kanıtıdır.

Yukarıda andığımız makalesinde Yahya Kemal, İzmir'in işgalinden 16 Mart'a kadar süren evreye ilişkin olarak, "Nice İttihad ü Terakkî muhalifleri bile, başlayan milli cereyana geldiler" der. Bu da bize Türk ulusçuluğunun, Batı dünyasında görülen modellerine benzer bir biçimde ortaya çıktığını, zira 1919-1920 evresinde önceliğin toprağa ilişkin hamasette değil, parlamenter yönetimde olduğunu gösteriyor.

Zafer mi, hezimet mi?

Türkiye, 1922 Eylülü'nde Yunan ordusunun işgalinden kurtulduğunda, artık takati kalmamış bir ülkeydi. Lozan'dan (Lausanne) itibaren adına "Türkiye" denilecek olan coğrafyanın, 1914'teki iktisadi seviyesine ancak 1931 yılında kavuşabildiği unutulmamalıdır. Nitekim, Mudanya Bırakışması'na kadar sürdürülen askeri çaba da, büyük ölçüde Bolşeviklerin yardımıyla mümkün olmuştu. Gayet fakir düşmüş ve savaş değirmenini taşıma suyla döndüren ülkenin acilen barışa gereksinimi vardı. Böylece hem ordu beslemekten kurtulunacak hem de terhis edilen köylüler ekip biçmeye dönebileceklerdi.

Öte yandan, Lozan'da tartışılacak olan yalnızca "vatan" meselesi değil, bir de "egemenlik" meselesiydi. Zira Osmanlı Devleti'nce 1914 Eylülü'nde ve tek taraflı olarak kaldırılan kapitülasyonlar, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgiyle birlikte geri gelmişlerdi. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kabul edilen, sonra da TBMM'nin dış politikasının temelini oluşturan Misak-ı Milli ise, genel hatlarıyla bir "Türkiye" çizmekle kalmıyor, bir de kapitülasyonları reddediyordu.⁶⁵ Böylece Anadolu Savaşı'nın galibi olarak Lozan'a giden Türkler, orada kendilerine Birinci Dünya Savaşı'nın mağlupları gözüyle bakan Büyük Britanya, Fransa ve İtalya'yı kapitülasyonları kaldırmaya ikna etmek gibi zor bir görev yüklenmişlerdi.

Başarının iki temeli

Türkiye açısından olumsuz koşullarda başlayan Lozan görüşmelerinin sonunda elde edilen barış antlaşmasının, başarılı bir antlaşma olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Bu başarı, ayrıntılardan önce,

⁶⁵ Misak-ı Millî (Ahd-ı Millî) metni için bkz. s. 107, dipnot 59.

iki temele dayalıdır. Bunların birincisi, 23 Nisan 1920’de Ankara’da ortaya çıkmaya başlayan yeni devletin, uluslararası camiada tanınması ve konferansa katılan diğer ülkelerle eşit bir düzeyde muhatap alınmasıdır. İkinci temel ise –bir dereceye kadar birincisine bağlı olarak– Türkiye’nin egemenlik haklarının eksiksiz sağlanmış olması, yani kapitülasyonların kaldırılmasıdır. Üstelik kapitülasyonlar, yerlerine Türkiye’nin nasıl bir hukuk dizgesi koyacağına, ne tür reformlar yapacağına ilişkin somut herhangi bir girişim olmaksızın, yalnızca Ankara’nın söz vermesi üzerine kaldırılmıştır.

İnsan haklarına pek saygılı olmayan kimi muhafazakâr veya aşırı milliyetçi kesimlerde bir zamandır görülen, Lozan Antlaşması’nın “azınlık hakları”na ilişkin hükümlerinin ulusal egemenlik açısından zaaf oluşturduğu iddiaları ise tümüyle temelsizdir. Söz konusu çevrelerin tutumlarının zaten İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’ne birçok açıdan aykırı olduğunu burada vurgulamamıza gerek yok. Gerek Türkiye’nin Lozan’a gidiş öncesindeki tutumuna, gerekse Birinci Dünya Savaşı ertesinde azınlıklar meselesinin ele alınışına baktığında, Lozan Antlaşması’nda Türkiye açısından hiçbir zaaf olmadığı görülür. Nitekim Ankara’nın dış politikasının ana hatlarını tespit eden Misak-ı Milli’nin beşinci maddesi, azınlık haklarını tanıdığı gibi, Türkiye’de de azınlık haklarının tespitinde Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra imzalanmış antlaşmalarda uygulanan ölçütlerin kullanılmasını ister. Kaldı ki, Lozan’da uluslararası güvence altına alınan azınlık hakları, o dönemde örnek teşkil eden Polonya Azınlıklar Antlaşması’nın (1919) da gerisinde kalmıştır, zira etnisite ve dil konularına girilmeden, yalnızca gayrimüslimler azınlık sayılmıştır.

Mübadele yadırganmadı

Zamanında pek üzerinde durulmayıp da son yıllarda liberal çevrelerde görülen dolaylı bir Lozan eleştirisi, Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesine ilişkindir. İki ülkede de ciddi bir insanlık trajedisi yaşanmasına neden olan bu kararın, doğrudan doğruya söylenmese de, o sıralarda Türkiye ve Yunanistan’da iktidarda olanların aşırı ulusçuluklarının sonucu olduğu ima edilir. Bu yaklaşım, çok önemli iki tarihsel olguyu gözardı eder. Bunların birincisi, Ege bölgesi Rumlarından bazılarının hemen 1919 Mayısı’ndan

itibaren gösterdikleri Yunanistan sempatileri karşısında Müslüman halkın takındığı tavidir. Nitekim nüfus mübadelesi, Batı Anadolu'da 1919'da toplanan kongrelerin istekleri arasında önemli bir yer tutuyordu. Dolayısıyla, mübadelenin, en azından Türkiye için, halktan kaynaklanan bir gelişme olduğunu teslim etmek gerekir. Kaldı ki mübadele, o dönemde hiç de yadırganan bir mesele değildi; zira Balkan Savaşları sonrasında, savaşlarda taraf olmuş bütün ülkeler arasında önemli nüfus değiş tokuşları gerçekleşmişti.

Unutulan ikinci olgu ise, yine birçok Batı Anadolu Rumunun Yunan ordusuna gönüllü veya zorunlu olarak katılmış olmasıdır. Bunların, her şey olup bittikten sonra hiçbir şey olmamış gibi evlerine dönüp Türk komşularıyla yan yana yaşayabilmeleri pek mümkün değildi. Bu yüzden, Büyük Taarruz sonrasında Batı Anadolu'da yaşanan korkunçlukların arkasında Yunanistan'dan gelmiş askerlerden ziyade, bu Batı Anadolu Rumlarının olduğunu bile düşünebiliriz.

Sınırlar meselesi

Lozan Antlaşması'nın en sert eleştirileri, hem zamanında hem de günümüzde, sınırlara ilişkin olan eleştirilerdir. Misak-ı Milli'nin saptadığı sınırların elde edilemediği iddiasına dayanan bu eleştirilerin pek ciddiye alınır bir yanı olmadığını söyleyebiliriz. Misâk-ı Milli sayesinde suret-i haktan görünen bu eleştirilerin, zamanında Mustafa Kemal Paşa'nın başında olduğu yönetime, sonraları Cumhuriyet rejimine, çok partililiğe dönüş sonrasında da hem Cumhuriyet rejimine hem de İsmet İnönü'nün şahsına yöneltilen eleştiriler olduğu açıktır. Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyet kurmak ve köklü toplumsal reformlar yapmak istediği, bunun için de diktatörlük rejimine doğru gittiği, 1922 sonları ve 1923 başlarında herkesçe biliniyordu. Ama Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet edenler, cumhuriyet ve köklü toplumsal reform hazırlıklarını, ortada henüz somutlaşmış bir şey olmadığından, propaganda malzemesi yapamıyorlardı. Diktatörlük ise halk nezdinde önemli bir olumsuzluk olarak görülüyordu. Tam tersine, kendisine "halaskâr", "mün-ci" gibi sıfatlar takılmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın o günlerdeki meşruluğu, tarihte pek az insana nasip olan bir seviyedeydi. Dolayısıyla, eleştiri temeli olarak bir tek Misak-ı Milli sınırları kalıyordu.

Misak-ı Milli'ye Lozan'da ne kadar sadık kalındığını incelemenden önce, "Lozan zafer mi, yoksa hezimet mi?" sorusuyla kendini dışa vuran yaklaşımın, Türkiye'nin o dönemde bulunduğu koşullar göz önüne alınmasa bile, ya ideolojik, yani diplomatik pazarlıktan hiçbir şey anlamayan ya da, daha kötü bir olasılıkla, diplomasiden anlamamış gibi görünen bir zihniyete özgü olduğunu tekrar tekrar vurgulamamız gerekir. Bundan sonra, Türkiye'nin Lozan'da toprak açısından ödün verip vermediğine, verdiyse de ne kadar verdiğine bakabiliriz.

Ödünler ve açıklamaları

Burada ilk söylenmesi gereken şey, Misak-ı Milli'nin toprak konusunda gayet belirsiz olduğu, kesin sınırlar çizmediğidir. Söz konusu metin, Arapların çoğunluk oluşturmadıkları yöreleri Osmanlı olarak görür ama bunun dışında kalan yörelerin de Osmanlı topraklarından ayrı düşünülmemeyeceğini ekler. Ne var ki Suriye sınırı, TBMM Hükümeti tarafından 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'yla zaten saptanmıştır. Misak-ı Milli, Trakya sınırından ve Ege adalarından doğal olarak söz etmez, çünkü Bırakışma imzalandığında oralarda bir cephe ve işgal yoktu. Ancak, Balkan Savaşı sonrasındaki sınırı dolaylı olarak kabul ettiğini, "Batı Trakya"ya gönderme yapmasından çıkarsayabiliriz.

Misak-ı Milli metninde Batı Trakya'da plebisit yapılmasına ilişkin bir cümlelerin varlığı ise şaşırtıcıdır. Zira, bir yanda Yunanistan bu bölgeyi Osmanlı Devleti'nden değil, Bulgaristan'dan, hem de 1919'da almıştır; diğer yanda da aynı bölgeyi Bulgaristan'a bırakan, Osmanlı Devleti'yle Bulgaristan arasındaki 29 Eylül 1913 tarihli barış antlaşmasında Batı Trakya'ya ilişkin herhangi bir özel hüküm yoktur. Son olarak doğuda ise Ermenistan, Gürcistan ve İran sınırları Lozan'dan önce saptanmıştır.

Bu duruma göre Türkiye'nin Misak-ı Milli'den verdiği ödünlere, Kıbrıs, On İki Ada ve Irak sınırı konularında olduğu söylenebilir. Ancak, bunların ilk ikisinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin sonuçları olduğunu kabul etmek abartılı olmaz. Üstelik bu adaların Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 sınırları içinde olduğu çok su götürür bir iddiadır. Ayrıca, bu adalarda Türk çoğunluğu olmaması da dikkatten kaçmamalıdır.

Irak sınırına gelince; bilindiği üzere Anadolu Savaşı, bazı hamasi söylemlerde ima edildiği gibi “yedi düvele karşı” değil, Ermenistan, Yunanistan, bir de daha çok gerilla savaşı mahiyetinde olmak üzere, Fransa’ya karşı yapılmıştır. Musul bölgesi konusunda ısrarcı davranmak ise o zamana kadar sesini çıkarmamış, ama petrol yatakları nedeniyle de savaşılmaya hazır olan bir Büyük Britanya’ya savaş açmak olurdu. Böyle bir gelişmenin bitkin haldeki Türkiye’ye vereceği zararları gayet iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, bu olasılığın kendi açısından kabul edilir olmadığını daha 1923’ün Ocak ayında İstanbul gazetecileriyle yaptığı bir söyleşide dile getirmişti.⁶⁶ Bu durumda, Türkiye’nin Irak petrollerinden pay almasını başlı başına bir başarı olarak değerlendirebiliriz.

Özetle söyleyecek olursak, Lozan’da 24 Temmuz 1923’te imzalanan antlaşma, o dönemin koşullarında başarılı sayılması gereken bir antlaşmadır. Lozan’ın hem o dönemde hem de daha sonraları epey tartışılmış olmasının kökeninde, Türkiye’nin pazarlıklardaki performansı değil, iç politika mücadeleleri bulunur.

⁶⁶ Bkz. Arı İnan (yay.), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları* (Ankara, 1982), s. 45 ve Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları* (1923) (İstanbul, 1999), s. 96.

Devrim nasıl yapılır?

1 Kasım 1922 akşamı Saltanat kaldırılırken, böyle bir adım atılmasına karşı olduğunu Mustafa Kemal Paşa'ya henüz üç buçuk ay önce söylemiş olan Rauf (Orbay) Bey de olumlu oy kullanmıştı. Hatta yalnızca Saltanat'ın lağvı lehinde oy kullanmakla kalmamış, Meclis kürsüsünden bu yönde bir de konuşma yapmıştı. Başta Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyet ilan etme, yani Saltanat'ı kaldırma niyetinden geçmişte rahatsızlık duyan ve bu rahatsızlığını açıkça dile getirmiş olan başka birçok milletvekili de o akşam Saltanat'ın kaldırılmasını onaylamıştı. Ne olmuştu da Saltanat kurumuna derinden bağlı bu insanlar, 1 Kasım 1922 akşamı altı yüz yıllık Osmanlı Devleti'nden vazgeçebilmişlerdi?

Bu soruya verilecek yanıtın dayandığı ilk ipuçlarına, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da kazanılan zaferden çok kısa bir süre sonra verdiği bir demeçte rastlıyoruz. 12 Eylül'de verilen ve 15 Eylül tarihli *Daily Mail* gazetesinde yayımlanan bu demeçte Mustafa Kemal Paşa, "Türklerin İstanbul'da daimi bir Halifesi bulunmalıdır. Ancak TBMM'nin, düşmanlarıyla birlikte entrika çevirmekte olduğunu gördüğü şimdiki Sultan VI. Mehmet'i hal etmesi muhtemeldir" demıştır.⁶⁷ Bu iki cümlede Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in tahttan indirileceği, fakat yerine yalnızca bir halifenin getirileceği ima edilmiştir. Söz konusu gazete nüshasının, sonraki bir iki hafta içinde Türkiye'de de okunmuş olduğu, Gazi Paşa'nın verdiği demecin bazı bölümlerinin yerli gazetelerde yayımlanmasından anlaşılıyor. Ancak, Paşa'nın sözlerindeki imaya karşı herhangi bir tepkiye, ne gazetelerde ne de TBMM tutanaklarında rastlanıyor. Üstelik,

⁶⁷ Bkz. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü (Ankara, 1971), s. 69.

bundan üç hafta kadar sonra, 4 Ekim 1922’de, İtilaf Devletlerine verilmek üzere TBMM’nde görüşülen, İstanbul’un geleceğine ilişkin bir notada, “Hilafet-i islamiyenin makarrı olan İstanbul” biçiminde bir kayıtla karşılaşıyoruz.⁶⁸ Yani Saltanat’tan, Osmanlı Devleti’nin başkentinden söz edilmiyor.

Bu durum, Mudanya Bırakışması’nın imzalanmasından sonra Ankara Hükümeti’nin temsilcisi olarak 19 Ekim’de İstanbul’a gelen Refet (Bele) Paşa’nın gerek Kabataş’ta karşılandığı sırada sarf ettiği sözlerle, gerekse, iki gün sonra, İstanbul’daki hükümetin Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa’ya verdiği muhtıranın içeriğiyle açıklık kazanmıştır. Refet Paşa, kendisine Padişah ve Halife adına hoşgeldiniz diyen Saray temsilcisine verdiği yanıtta yalnızca Halife Hazretleri’ne teşekkür eder. Veliaht Abdülmecid Efendi’nin iyi niyet sözlerini ileten temsilcisine de, “Halifeliliğin Veliahtına” teşekkürlerini bildirmesini söyler. İzzet Paşa’ya verdiği muhtırada ise, özetle, şunlar yazılıdır: Artık İstanbul’daki devlet başkanı yalnızca “Halife” olarak adlandırılacaktır, bu devlet başkanının başbakan atama yetkisi olmayacak, TBMM’nin seçtiği başbakanı onaylamak zorunda olacaktır ve Ankara Hükümeti’ni resmen tanıyacaktır. Bu son koşul İstanbul’daki hükümetin istifası demek olduğundan, Ankara Hükümeti de İstanbul’a bir vali tayin edecektir.⁶⁹

Görüldüğü gibi Ankara’yı İstanbul’da temsil eden kişi, İstanbul’dakilere yepyeni bir devlet örgütlenmesi sunmaktadır. “Hilafet Devleti” diyebileceğimiz bu örgütlenmede ise devlet başkanının, 1909 Anayasa değişikliklerinden sonra ortaya çıkan Saltanat kurumu kadar bile yetkisi yoktur. Sonrasında neler olduğunu iyi biliyoruz tabii. Sultan VI. Mehmet Vahdettin bunların hiçbirini kabul etmeyecek, İstanbul Hükümeti’nin başındaki Ahmet Tevfik Paşa da TBMM Başkanlığı’na bir telgraf göndererek Lozan’daki barış görüşmelerine iki hükümeti de temsil eden ortak bir delegasyonla katılma arzusunu tekrar edecektir. Bunun üzerine TBMM galeyana gelecek, Sultan ve İstanbul Hükümeti’ne ilişkin deli saçması ya da gerçekçi olmayan bazı önergeler dinlendikten sonra, 1 Kasım 1922 akşamı Saltanat kaldırılacaktır.

Şimdi *Nutuk*’a dönelim ve büyük olasılıkla Ali Fuat Paşa’nın anılarında anlattığı 19 Temmuz 1922 akşamı Refet Paşa’nın evinde

68 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 2. baskı (Ankara, 1985), cilt III, s. 861.

69 Bkz. İzzet Paşa, *Feryadım*, cilt II (İstanbul, 1993), s. 454-455.

gerçekleşen sohbette sarf edilmiş sözlere bakalım.⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa, saltanatın kaldırılması konusunda Rauf Bey ve Refet Paşa'nın nabzını yoklamaktadır. Rauf Bey şunları söyler:

“Ben ... makam-ı saltanat ve hilafete vicdanen ve hissen merbutum. Çünkü benim babam, padişahın nan ü nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ricali sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerrati vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha muhafaza-i sadakat borcumdur. Halifeye merbutiyetim ise terbiyem icabıdır. Bunlardan başka, umumi mütaleam da vardır. Bizde vaziyet-i umumiye-yi tutmak güçtür. Bunu ancak herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da, makam-ı saltanat ve hilafettir. Bu makamı lağvetmek, onun yerine başka mahiyette bir mevcudiyet ikamesine çalışmak, felaket ve hüsrânı muciptir.”

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'nın da fikrini öğrenmek ister. Refet Paşa'nın yanıtı da şöyledir: “Tamamen Rauf Bey'in fikir ve mütaleasına iştirak ederim. Filhakika, bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir şekli idare mevzu-ı bahis olamaz.”⁷¹

Milli Mücadele'nin bu önemli kişilerinin bu görüşmeden üç ay sonra nasıl davrandıklarını yukarıdaki satırlarda görmüştük. Bütün bunlardan çıkarılacak bir sonuç olabilir. O da, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Temmuz ile 12 Eylül 1922 tarihleri arasında, başta bu kişiler olmak üzere, TBMM'ni oluşturanların neredeyse tamamını “Hilafet Devleti” sözü vererek saltanatı kaldırma konusunda ikna etmiş olduğudur. Bunun nasıl gerçekleştiğine dair hiçbir bilgimiz yok şu anda. TBMM tutanaklarında bu konuya ilişkin herhangi bir görüşmeye de rastlanmıyor. Bildiğimiz bir şey varsa, o da Rauf Bey, Refet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa gibi Saltanat kurumuna bağlı olduklarını birçok kez dile getirmiş olan birçok kişinin Mustafa Kemal Paşa tarafından atlatıldığıdır. Tam bir yıl sonra, Cumhuriyet ilan edildiğinde gösterilen tepkiler, bu atlatmayı iyi açıklıyor. Örneğin Kâzım Karabekir Paşa, “Bize bu konuda bir şey söylenmemiştir” demiştir. Rauf Bey ise, 1 Kasım 1923 tarihinde yayımlanan demecinde, “Cumhuriyet'in aceleye getirildiği”ni söylemiştir.⁷²

70 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, cilt I (İstanbul, 1957), s. 30-32.

71 Gazi Mustafa Kemal, cilt II, s. 181-182.

72 Rauf Bey'in demeci için bkz. *CHP Grup Toplantısı Tutanakları* (1923-1924), yay. Yücel Demirel ve Osman Zeki Konur (İstanbul, 2002), s. 25-30.

Bu “aceleye getirilme”den kastettiği şey ise, Cumhuriyet kararının, yeni bir anayasa yapılmadan önce, oldubitti biçiminde ortaya çıkmasıdır. Yani bazıları, “Hilafet Devleti”nin içini dolduracak yeni bir Anayasa beklerken, birdenbire Cumhuriyet’le karşılaşmışlardı.

Bilindiği gibi, Türk Devrimi’nin devlet biçimine ilişkin olan en önemli aşamaları, yani Saltanat’ın kaldırılması, Cumhuriyet’in ilanı ve Hilafet’in kaldırılması, herhangi bir Anayasa değişikliği yapılmadan gerçekleştirilmiştir. 1923’te seçilen İkinci TBMM’nin, 1924’ün Mart ve Nisan aylarında yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken Mustafa Kemal Paşa’nın istediği doğrultuda çoğunluk oyları vermediği iyi bilinen bir konudur. Dolayısıyla, Mustafa Kemal Paşa’nın devleti dönüştürürken, bu dönüşüm hakkında ne düşünürsek düşünelim, Meclis çoğunluklarına güvenmemekte haklı olduğunu teslim etmemiz gerekir. Devletin dönüştürülmesinin Meclis görüşmeleri yoluyla yapılması, hem ciddi bir kamuoyunun devreye girmesine neden olur, hem de önder kadro içindeki fikir ayrılıklarının çok erken bir evrede su yüzüne çıkması sonucunda Milli Mücadele’nin sağladığı siyasal meşruluğun belki de toptan yitirilmesi sonucunu doğururdu. Zaten yaşanan sürece bu yoldan gidilmediği için de “devrim” demiyor muyuz?

İzmir Suikastı

Cumhuriyet Halk Fırkası diktatörlüğünün kurulmasına vesile teşkil eden iki gelişme vardır. Bunların birincisi 14 Şubat 1925'te patlak veren Şeyh Sait İsyanı, ikincisi ise 14 Haziran 1926'da ortaya çıkarılan (kamuoyuna açıklanması: 18 Haziran), Gazi Mustafa Kemal'e suikast girişimidir. İlk gelişmenin ardından, 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak bütün muhalif basın susturulmuş, programında dini hislere gönderme yaparak Şeyh Sait İsyanı'na cesaret vermiş olma gerekçesiyle de, 17 Kasım 1924'te kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 3 Haziran 1925'te kapatılmıştı. Ancak Terakkiperver milletvekillerinin önemli bir bölümü bağımsız sıfatıyla TBMM toplantılarına katılmaya devam etmişlerdir. Bu durumdan da anlaşılacağı gibi, muhalefet partisi garip bir biçimde kapatılmıştır. Suç isnadı vardı, ama mahkeme olmamıştı. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na yapılan, parti programlarında dini fikirlere yer vermenin de vatana ihanet suçu sayılacağına ilişkin eke dayanan Ankara İstiklal Mahkemesi, Bakanlar Kurulu'na Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına dair bir öneride bulunmuş, Takrir-i Sükûn Kanunu'yla sınırsız bir güç edinmiş olan Bakanlar Kurulu da partiyi herhangi bir kovuşturmaya gerek görmeden kapatmıştı. Bu garip durum ise, parti üyesi milletvekillerinin bir bölümünü sindirmeye yetmiş, ama başta birçok Milli Mücadele önderi olmak üzere, on beş kadar milletvekili TBMM'ndeki görevlerini sürdürmüşlerdir.

Öte yandan, o zamana kadar Halk Fırkası'na katılmamış olan eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, gizil bir muhalif hareket olarak İstanbul'da gayet güçlü bir konumda bulunuyorlardı. Bilindiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1918 Kasımı başındaki

kongresinde kendi kendini feshetmişti. Biraz bu nedenle, biraz da Milli Mücadele sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı önderliği sayesinde birçok İttihatçı geri dönüşü olmayacak bir biçimde Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmış, daha sonra da Halk Fırkası'na (10 Kasım 1924'ten sonra Cumhuriyet Halk Fırkası) girmişti. Ama Mondros Bırakışması sonrasında yurtdışına kaçan veya İngilizlerce tutuklanıp Malta'ya gönderilen önemli İttihatçıların çoğu, Mustafa Kemal Paşa'nın safına katılmamışlardı. Hatta Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, 1923 seçimleri öncesindeki bir makalesinde İttihatçıların seçimlere katılmayıp "Birinci Grup"u destekleyeceğini yazmış ve Gazi Mustafa Kemal'i, resmen feshedilmiş bir parti adına konuşmuş olması nedeniyle, kızdırmıştı. Sonraki üç yıl boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti resmen kurulamadıysa da, aşağıda da göreceğimiz gibi, bu yönde bazı çalışmaların yapıldığı ve bir de program hazırlandığı biliniyordu.

Gerçi Haziran 1926'ya gelindiğinde, İttihatçıların kalemi keskin gazetecisi ve İstanbul eski milletvekili Hüseyin Cahit Bey, Şeyh Sait İsyanı üzerine Çorum'da müebbet sürgün cezasına çarptırılmış (7 Mayıs 1925), gazetesi *Tanîn* de diğerleriyle birlikte kapatılmıştı. Ama İstanbul ekonomisi ve Türk dış ticaret finansmanının önemli bir bölümü hâlâ eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin elindeydi. Nitekim yerli sermayeyle kurulmuş ve o günlerde Türkiye'nin en büyük bankası olan İtibar-ı Milli Bankası, eski maliye bakanı Cavit Bey'in, esnaf ve sanatkârlar çevresi ise eski iâşe bakanı "Kara" Kemal Bey'in denetimindeydi. Söz konusu denetim o kadar kesindi ki, rejimin bir merkez bankası kurulmasına ilişkin önerisi, 1925 yılında İstanbul Ticaret Odası'nca sıcak karşılanmamıştı. Dolayısıyla, İzmir'de ortaya çıkan suikast girişimi, rejimin, hem TBMM'nde muhalif bir parti grubu gibi davranmayı sürdüren eski Terakkiperverlere yeni bir gözdağı vermek, hem de eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin iktisadi güçlerini kırmak için kullandığı bir bahane oldu.

Gazi Mustafa Kemal'e suikast hazırlıkları, suikastçılardan birinin, diğerlerince ihanete uğrayacağı korkusuna kapılarak suikastı İzmir'deki emniyet yetkililerine ihbar etmesiyle ortaya çıktı. İzmir'de üç gün boyunca yürütülen gizli sorgulamalar, üç kişinin suikast girişiminde başrol oynadıklarını ortaya çıkardı: TBMM'nin

birinci döneminde Lazistan mebusluğu yapmış Ziya Hurşit Bey'le Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İzmit Mebusu Ahmet Şükrü Bey ve eski İttihatçılardan, bir ara Ankara valiliğinde de bulunmuş olan Abdülkadir Bey. Ahmet Şükrü Bey de, Birinci Dünya Savaşı yıllarında bakanlık yapmış, önemli İttihatçılardandı. Dolayısıyla, İzmir'e yollanan Ankara İstiklal Mahkemesi, orada ele geçirilen tetikçilerle birlikte, biri hariç, TBMM toplantılarına katılmayı sürdüren bütün Terakkiperver Cumhuriyet Fırkalı milletvekillerinin ve aralarında Cavit ve "Kara" Kemal Beyler'in de bulunduğu birçok eski İttihatçı'nın tutuklanmasına karar verdi. Eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kastamonu Mebusu Halit (Akmansü) Bey, nedense, unutulmuştu. Ancak, Abdülkadir ve "Kara" Kemal Beyler tutuklanamadı. Birincisi, Bulgaristan'a kaçmak üzereyken yakalanıp, daha sonra Ankara'da yargılanacak, ikincisi ise yakalanmak üzereyken intihar edecekti. Eski Terakkiperverlerden olup da o sıralarda yurtdışında bulunan Hüseyin Rauf (Orbay) ve Abdülhak Adnan (Adıvar) Beyler ise yine Ankara'da ve gıyaplarında yargılanacaklardı.

Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele) Paşalar gibi Milli Mücadele kahramanlarının tutuklanması bir hayli şaşkınlık yarattığı gibi, Başbakan İsmet (İnönü) Paşa'nın da kızmasına ve işe karışmasına neden oldu. Başbakan, Ankara'da tutuklanan yakın arkadaşı Kâzım Karabekir'i serbest bıraktırdı. İsmet Paşa, Karabekir'in suçluluğuna inanmıyor, ayrıca milletvekili dokunulmazlığının böyle bir tutuklamaya izin vermeyeceğini söylüyordu. Bunun üzerine Başbakan'la İstiklal Mahkemesi arasında geçen görüşmelerde mahkeme, iddianın çok vahim bir devlet meselesi olması nedeniyle dokunulmazlığın işe yaramayacağını öne sürerek, ısrar etmesi durumunda Başbakan'ı da tutuklayacağını söyledi. Başbakan'la İstiklal Mahkemesi arasındaki gerginlik, Gazi Mustafa Kemal'in araya girmesiyle giderildi. Başbakan da İzmir'e gitti ve mahkemece bilgilendirildikten sonra bir demeç vererek durumun vehametini gördüğünü, mahkemenin sonucunun bekleneceğini söyledi.

Duruşmalar 26 Haziran'da başladı ve 13 Temmuz'da, ikisi gıyaben, on beş idam kararının verilmesiyle bitti. Suikast hazırlıklarına doğrudan doğruya karışmış olanların yanı sıra, suikast girişiminden haberdar oldukları halde resmi makamlara ihbar etmemiş

birçok Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensubu da idama mahkûm edilenler arasındaydı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkalı paşaların ise, Rüştü Paşa dışında hepsi aklanmıştı. Ama paşaların yargılanmasının, yukarıda da söylendiği gibi, daha çok bir gözdağı verme harekâtı olduğu, duruşmalar sırasında sertliğiyle tanınan İstiklal Mahkemesi Başkanı “Kel” Ali (Çetinkaya) Bey’in paşaları sorgularken alışılmadık derecede yumuşak davranmasından da bellidir. Bu, hiç kuşkusuz, mahkeme heyetine Gazi Mustafa Kemal’in tesir etmesiyle açıklanabilecek bir durumdur. Öte yandan, Gazi Mustafa Kemal’in en yakın arkadaşlarından olan Ali Fuat Paşa, anılarında Gazi Mustafa Kemal’in kendisine, “Paşaları senin hatırın için affettirdim” dediğini aktarır.⁷³ Gazi’nin, “paşalar” sözcüğüyle tam olarak kimleri kastettiği belli değildir. Ancak bu sözlerle, belki de biraz abartılı olarak kastedilenlerin, en azından Ali Fuat Paşa’nın kendisiyle Kâzım Karabekir ve Refet Paşalar olduğu kesindir. Beraat eden “Mersinli” Cemal (Mersinli) ve Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşalar’ın ise bu gruba dahil olup olmadıklarını bilmiyoruz.

Gerek İzmir’deki soruşturmalardan gerekse daha sonra yayımlanan anı kitaplarından biliyoruz ki, suikast girişimi 1925 yılı sonlarında başlayan bir süreçtir. Anlaşılan o ki, İzmir’de mahkeme karşısına çıkan ve beraat eden iki eski Terakkiperver milletvekili, Sabit (Sağiroğlu) ve Ahmet Faik (Günday) Beyler, daha o dönemde girişimi ihbar etmişlerdir. Hatta başroldeki Ahmet Şükrü Bey’le Ziya Hurşit Bey’i sıkıştırmışlar ve Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa’nın da desteğiyle vazgeçirmeye çalışmışlar, ama başarılı olamadıklarına kanaat getirerek ihbarda bulunmuşlardır. Bu da, diğerlerinin, durumdan haberdar olmalarına karşın ihbarda bulunmamaları anlamına geliyordu. Yani İstiklal Mahkemesi, tabii Gazi Mustafa Kemal’in araya girmesiyle, söz konusu “Paşalar”ın, Aralık 1925’teki önleme girişimlerinin başarılı olduğuna ve suikast konusunun kapandığına inandıkları sonucuna varmıştı.

Hem İzmir’deki ilk sorgulamalardan, hem de duruşmalar sırasında söylenenlerden anlaşılan bir şey de, eski İttihatçı ve Milli Mücadele kahramanlarından, emekli jandarma yüzbaşı “Sarı Efe” Edip Bey’in, Ankara’daki ilk ihbarlardan sonra emniyet teşkilatınca suikastçıların arasına bilgi toplamak üzere sızdırıldığıdır. Edip

73 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, cilt II (İstanbul, 1960), s. 224.

Bey'in bu iş için seçilmesinin nedeni, büyük olasılıkla, Ahmet Şükrü Bey'le çok eskilere dayanan dostluğuydu. Ancak, Edip Bey de idama mahkûm edilenler arasındaydı. Mahkeme sırasında hizmetlerinin dikkate alınmasını istemiş, mahkeme başkanı da gereken dikkatin gösterileceğini söylemişti. Buna rağmen asılmasının nedenini ancak tahmin edebiliyoruz; ya saf değiştirmişti ya da açıklanmayan bir suçu vardı.

Suikast girişimiyle ilgileri olduğu gerekçesiyle tutuklanıp İzmir'e götürülen eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinden Halis Turgut ve İsmail Canbulat Beyler'in öyküsü de ilginçtir. Suikasta ilişkin bilgileri ölüm cezasına çarptırılan arkadaşlarından farklı olmamasına karşın yalnızca on yıl hapse mahkûm edilmişler, bu karara itiraz etmeleri üzerine ise idama mahkûm olmuşlardı. Ayrıca İstiklal Mahkemesi, yine önemli İttihatçılardan olan "Yenibahçeli" Nail ve Hilmi Beyler'in, suikastla ilgileri olduğu halde, diğer sanıklardan ayrılarak başka bir davadan yargılanmalarını istemişti. Bu davada, suikastla hiç ilgisi olmayan Doktor Nazım ve Cavit Beyler'le birlikte yargılanacaklardı. Mahkemenin bu kararı o günlerde pek anlaşılmamış, daha sonra anlaşıldığında da pek irdelenmemiştir. O günlere ilişkin anı kitaplarında hiç görülmeyen, sonraki dönemlerde de bütün öğeleri bilindiği halde üzerinde durulmayan bu önemli safha, Ankara'da Ağustos ayında sahnelenecekti.

Ölüm cezaları İzmir'in çeşitli yerlerinde kurulan idam sehpalarında 14 Temmuz günü infaz edilmiş, İstiklâl Mahkemesi de 16 Temmuz günü kentten ayrılmıştı. Mahkeme, ertesi günü Ankara'ya varır varmaz işe koyulmuş ve İzmir'den sevk edilen tutukluların yanı sıra geçmişte önemli devlet görevlerinde bulunmuş birçok İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesini Ankara'ya getirtmişti. Yukarıda adı geçen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları Rauf ve Adnan Beyler ile, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir valiliğinde bulunmuş, eski İttihatçılardan Rahmi Bey giyaben yargılanacaklar, Çorum'da hapis olan Hüseyin Cahit Bey ise Ankara'ya getirilmeden sorgulanacak, daha sonra duruşmada hazır bulunacaktı. İstiklal Mahkemesi'nin bu Ankara safhasına ilişkin başka bir ilginç ayrıntı da, gene yukarıda adı geçen Abdülkadir Bey'in sorgulanmasıdır. Nitekim Abdülkadir Bey, İzmir'deki Gazi Mustafa Kemal'e suikast davasında

gıyaben ölüm cezasına çarptırılmış ve Ankara'daki mahkemenin sonlarına doğru ele geçirilerek başkente getirilmişti. Sorgulaması, diğer tutuklular hakkındaki karar açıklandığı sırada sürüyordu. Kendisi hakkında İzmir'de verilen karar feshedilmiş, ancak epey uzun süren yargılanmasından sonra yeniden ölüm cezasına çarptırılmış ve 31 Ağustos gecesi asılmıştır. İlginç bir tesadüf eseri olarak aynı gün İstiklal Mahkemesi Savcılığı, yeni Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesi nedeniyle, Hüseyin Cahit Bey'in affedildiğini açıklıyor ve salıverilmesini Çorum Valiliği'ne bildiriyordu.

Ankara'da 2 Ağustos 1926'da başlayan mahkemenin kanımızca iki amacı vardı. Bunların birincisi, eski İttihat ve Terakki Cemiyeti önde gelenlerini, tıpkı bir yıl önce, Şeyh Sait İsyanı sonrasında kurulan Şark İstiklal Mahkemesi'nin yargıladığı İstanbullu gazeteciler gibi, iyice korkuttuktan sonra affetmekti. İkinci amaç ise Doktor Nazım Bey'le Cavit Bey'i ortadan kaldırmaktı. Bu iki amaca ulaşabilmek için yapılan hile ise, "Yenibahçeli" Nail Bey'le Hilmi Bey'in suçlarının İzmir'de asılan arkadaşları Halis Turgut ve İsmail Canbulat Beyler'in suçlarından farklı olmamalarına karşın İzmir'de ölüm cezasına çarptırılmayıp Ankara'ya sevk edilmeleriydi. Böylece bir taşla iki kuş vurulmuş olacaktı. Hem tevkif edilen eski İttihatçıların arasına suikast meselesinden haberdar olan arkadaşları dahil edilerek bir korku ortamı yaratılacak, hem de ortadan kaldırılmak istenen iki kişi, idam sehpasına, idamlık oldukları önceden saptanmış iki kişinin refakatinde gönderilerek fazla kuşku uyandırılmayacaktı.

Ankara İstiklal Mahkemesi zabıtlarına bakıldığında görülen ilk şey, sorgulamaların, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni canlandırma suçlamasını saymazsak, "eski defterlerin açılması" başlığı altında toplayabileceğimiz, yani 1926 Türkiye'sinde herhangi bir siyasi ağırlığı bulunmayan konulara ilişkin olduğudur: Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sokmak, savaştan sonra Anadolu'ya geçmek yerine yurtdışına kaçmak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fesih kararından sonra kurulan Teceddüt Fırkası'nı tanımamak, yurtdışına giderken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kasasındaki paraları götürmek, Kafkasya'dan Anadolu'ya geçmeye çalışan Enver Paşa'yla birlikte çalışmak, vs. Sorgulama ve hüküm süreçlerinde dikkati çeken ikinci nokta ise, sorumluluklarla cezaların birbirlerini

tutmuyor olmasıdır. Örneğin, suçlu bulunan Cavit Bey'in savaşa girişle hiçbir alakası yoktu. Hatta bu kararı protesto ederek bakanlıktan istifa etmiştir. Buna mukabil Menteşe Mebusu ve Meclis-i Mebusan Başkanı Halil (Menteşe) Bey, savaşı isteyenlerin başında gelenlerden olmasına karşın, beraat edenler arasındadır. Enver Paşa'yla sürekli ilişkide olan "Küçük" Talat (Muşkara) Bey beraat edecek, ama idama giden Doktor Nazım Bey, mahkeme heyeti tarafından bu konuda çok sıkıştırılacaktır.

Öte yandan, Teceddüt Fırkası'nı tanımamak veya 1919'da Anadolu'ya geçmemek, saçmalık derecesinde yersiz suçlamalardı. Nitekim Mazhar Müfit (Kansu), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Mahmut Celal (Bayar) gibi önemli Kuva-yı Milliyeciler de 1919 yılında çeşitli vesilelerle Teceddüt Fırkası'nı tanımadıklarını ve İttihatçı olduklarını açık açık söylemişlerdi. Önemli İttihatçıların 1919'da Anadolu'ya geçmelerini bizzat Anadolu'nun istemediği de, herkesin bildiği bir şeydi. Nitekim Cavit Bey'in Sivas Kongresi'ne İstanbul delegesi olarak gitmek konusunda istekli olduğu, ama bunun, ciddi bir stratejik hata olacağı gerekçesiyle, Mustafa Kemal Paşa tarafından istenmediği biliniyordu. Ayrıca Halil (Kut) Paşa ve "Küçük" Talat Bey İstanbul'dan kaçarak Sivas'a gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmüş, fakat aynı nedenle orada kalmayıp Azerbaycan'a gitmişlerdi. Bilindiği gibi, o günlerde Kuva-yı Milliyeciler İstanbul Hükümeti'nce İttihatçı olmakla suçlanıyordu. Dolayısıyla, İttihatçı bakan ya da paşaların Kuva-yı Milliyecilerle birlikte görülmeleri kendileri açısından hiç doğru olmazdı.

Asıl suçlama da, yani Cumhuriyet rejimini ortadan kaldırmaya yönelik gizli dernek kurma isnadı da pek ciddi değildi. Siyasi çevrelere mensup neredeyse herkesin bildiği bir olaylar zinciri vardı. Bu olaylar zincirini, mahkeme zabıtlarının günü gününe *Hâkimiyet-i miliyye* gazetesinde yayımlanması üzerine, herkes öğrenmiş oldu. Buna göre Gazi Mustafa Kemal, 1923 yılının Ocak ayında İzmit'teyken "Kara" Kemal Bey'le görüşmüş ve kendisinden eski İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin Halk Fırkası'na karşı nasıl bir tutum takınacaklarını sormuştu. Bu konu, TBMM için seçim yapılmasına ilişkin kararın alınması üzerine, İttihatçılarca Nisan ayında Cavit Bey'in evinde yapılan iki toplantıda görüşülmüştü. Hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu vesileyle canlandırılması da

düşünülmüş, bir de program hazırlanmıştı. Gazi Mustafa Kemal, kendisine gösterilen programı beğenmemiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin canlandırılmasını da istememişti. Bunun üzerine bazı İttihatçılar siyasetten kesin olarak çekilmiş, bazıları da Halk Fırkası'ndan milletvekili olmuşlardı. Gerçi bunların çok büyük bir bölümü, 1924'ün Kasım ayında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılacaklardı; ama işin bu faslı artık bitmiş, suçlular ve suçsuzlar belli olmuştu. Şimdi ise, 1923'te yapılan toplantılar, rejime karşı girişilecek bir darbenin hazırlıkları olarak değerlendiriliyordu. Bu da, özetlediğimiz süreçte başrol oynayan "Kara" Kemal Bey'in, İzmir'deki suikasta karışmış olmasıyla açıklanıyordu. Yani daha başlangıçtaki suçlama çok zayıftı.

Bu suçlamayla ve İstiklal Mahkemesi Savcısı Necip Ali (Küçüka) Bey'in müebbet kalebentlik istemiyle başlayan duruşmalar, "Yeni-bahçeli" Nail, Hilmi, Cavit ve Doktor Nazım Beyler hariç, bütün eski İTC mensuplarının beraatiyle sonuçlandı. Rauf ve Rahmi Beyler, mahkemeye gelmedikleri için, Vehbi, Ethem ve Hüsnü Beyler de, "Kara" Kemal Bey'in yeni tayin ettiği sorumlu sekreterler olmaları nedeniyle, onar yıl kalebentliğe mahkûm olmuşlardı. Nail ve Hilmi Beyler'in suçları belli olduğuna göre, burada sorulması gereken soru şudur: Doktor Nazım ve Cavid Beyler'in durumlarıyla eski parti arkadaşlarının durumu arasında, idamla beraat arasındaki mesafeyi açıklayacak kadar bir fark var mıydı?

Dönemin önemli isimleri arasında olup da anılarında Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki 1926 duruşmalarından söz eden hemen hemen herkes, Cavit Bey'e haksızlık edildiğini en azından ima eder. Doktor Nazım Bey konusunda ise, bu tür bir kayda hiç rastlamayız. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en eskilerinden olan Doktor Nazım Bey, sayılan, sözü dinlenen, ama pek seilmeyen, pek de sevimli olduğu söylenemeyecek bir zattı. Örgütçüydü, örgütün de denetçisiydi. Milletvekilliği ve bakanlık yapmamış, ama sevimsiz işler görmüştü. Bunların başında da Ermeni katliamları gelir. Cavit Bey'le birlikte asılması, tarihin garip cilvelerinden biridir. Zira Cavit Bey'in güncesinin Ermenilere yapılanları öğrendikten sonra kaydedilmiş satırlarında, olayları şiddetle kınadığı için Doktor Nazım'la karşılaşmamayı, karşılaşır da bir yolunu bulup kendisiyle el sıkışmamayı tasarladığını anlatan bir bölüm vardır. Doktor Nazım

Bey'in, ayrıca, çok güçlü bir propagandacı olduğu herkesçe biliniyordu. 1926 yılında hayatına mal olan özelliği de bu olmuştur. Sağda solda ileri geri konuştuğu, Gazi Mustafa Kemal hakkında da, "Gazi Paşa"dan galat olarak, "Gazoz Paşa" diye söz ettiği biliniyordu.

Cavit Bey ise, tam anlamıyla bir Devrim kurbanıdır. Başında bulunduğu İtibar-ı Milli Bankası, 1917'de kuruluşu sırasında çıkarılan kanunla birçok ayrıcalıklardan ve vergi muafiyetlerinden yararlanan, ayrıca 1926 yılı itibarıyla, Ankara'daki yeni rejimin bankası Türkiye İş Bankası'nınkinin iki katı büyüklüğünde ödenmiş sermayesi olan bir bankaydı. Türkiye'nin dış ticaretinin neredeyse tamamını, Osmanlı Bankası'yla birlikte, İtibar-ı Milli Bankası finanse ediyordu. Kısacası, Ankara'nın Türkiye siyasetine tam anlamıyla el koyabilmesi için, önce İstanbul ekonomisine el koyması gerekiyordu. Suçlu ya da suçsuz, "Kara" Kemal Bey ölmüş, söz konusu ekonomiyi temsil eden bir Cavit Bey kalmıştı. Öte yandan, Cavit Bey'in kredisi Batı Avrupa başkentlerinin finans çevrelerinde de çok güçlüydü. Nitekim duruşmalar sırasında yukarıda özetlenen senaryonun farkında olan birçok yabancı kişi ve kuruluş Cavit Bey'in cezalandırılmaması için devreye girmişlerdi. Cavit Bey'in idam edildiği akşam, beklenen bir sonuç daha ortaya çıkmış, İstanbul Borsası tepetaklak olmuştu. Ertesi yıl ise Türkiye İş Bankası'nın ödenmiş sermayesi 2 milyon liraya çıkarılarak 29 Haziran 1927'de iki bankanın "birleşmeleri" gerçekleşecek, İtibar-ı Milli Bankası'nın bütün mülk, borç, alacak ve ayrıcalıkları Türkiye İş Bankası'na devredilecekti. İki gün sonra da Gazi Mustafa Kemal, 16 Mayıs 1919'da ayrıldığı İstanbul'a geliyordu.

İstiklal Mahkemesi'nin Temmuz-Ağustos 1926 etkinlikleri hakkında sonuç olarak söyleyebileceğimiz şey, gerçek ve çok ağır bir suçtan hareket edilerek, siyasi bir davaya varılmış olduğudur. Ancak bu dava, bütün siyasiliğine karşın, günümüze kadar değerlendirilemediği gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tasfiyesi değildir. Şunu unutmamak gerekir ki, Ankara'da kurulan yeni rejim de İttihatçılardan oluşuyordu. Yani İttihat ve Terakki Cemiyeti, daha Milli Mücadele yıllarında önce Müdafaa-i Hukuk'a, sonra da Halk Fırkası'na büyük çapta dönüşmüştü. Çeşitli nedenlerle bu dönüşümün dışında kalanların önemlice bir bölümü de, 1923 ilkbaharında siyaset dışına çıkmışlardı. Bu yüzden bazı arkadaşlarının giriştikleri

karanlık işlerden tümüyle habersizdiler. Siyaset sahnesinde kalan, üstelik Cumhuriyet Halk Fırkası'na da herhangi bir sempatisi olmayanlar ise, bu karanlık işlerden haberdar olur olmaz karşı çıkmışlar ve yıllarca birlikte çalıştıkları arkadaşlarını, hatta kardeşlerini –Ziya Hurşit Bey, Ahmet Faik Bey'in kardeşiydi– ihbar etmişlerdi. Ayrıca, Ankara'daki yeni rejim, 1926 yılında gerçekten tasfiye edilmesi gereken birilerinin varlığına inanmış olsaydı, İstiklal Mahkemesi'nden bu kadar beraat kararı çıkmazdı. Tasfiye, tamamen ekonomik bir operasyondur ve iki kişiyi, "Kara" Kemal ve Cavit Beyler'i hedef alıyordu. Nitekim bu halledildikten sonra ve 1931 seçimlerinden başlayarak, İzmir ve Ankara'da beraat edenlerin neredeyse hepsi birer iktisatçı olarak Ankara'nın yolunu tuttular.

Menemen’de ne oldu?

Menemen Olayı, Cumhuriyet tarihinin en sevimsiz olaylarından biridir. Bir grup insan, Manisa’dan Menemen’e gelmiş, 23 Aralık 1930 günü “şeriatçı bir ayaklanma” başlatmış ve kendilerini durdurmak isteyen genç yedek subay Mustafa Fehmi’yi (“Kubilay”, delikanlının öğretmen okulunda benimsediği takma addır) öldürüp kafasını kesmiştir. Bunun üzerine bir takım asker devreye girer ve teslim olma çağrılarını yanıtsız bıraktıkları için isyancıların üzerine ateş açılır. Elebaşları da dahil olmak üzere birkaç isyancı öldürülür. Bu arada iki de bekçi isyancılar tarafından vurulur. İsyancıların tamamına yakını tutuklanır, kaçabilen bir iki kişi de sonraki günlerde yakalanacaktır. Olayların ardından bölgede sıkıyönetim ilan edilecek ve isyancılarla kendilerini isyana azmettirdikleri veya destekledikleri varsayılan birçok kişi askeri mahkemede yargılanacaktır. Sonuçta otuz yedi kişi idama mahkûm edilir, ama yaş hadleri dolayısıyla yirmi sekiz kişi asılır; birçok kişi de çeşitli hapis cezalarına çarptırılır.

Bu özetten de anlaşılacağı gibi, olay birkaç saat içinde bitmiştir. Bırakınız ciddi bir bölgesel isyandan söz etmeyi, Menemen kazasının bile isyan ettiği söylenemez. Olay yerinde bulunan birkaç kişi, meczup isyancıların gazabına uğrama korkusuyla bunları alkışlamış, bazıları da, büyük olasılıkla aynı nedenden ötürü, ufak tefek yardımlarda bulunmuştur; hepsi bu kadar. Bu durumda, nasıl olup da yalnızca beş yıl önce yaşanan ve Cumhuriyet rejimine çok pahalıya mal olan Şeyh Sait İsyanı sonrasında İstiklal Mahkemesi’nin verdiği idam kararları kadar çok idam cezası verildiğini anlamaya çalışmamız gerekir.

Cumhuriyet’i kuran neslin 31 Mart Olayı’nın etkisinden hiçbir zaman kurtulamamış olduğunu vurgulayarak başlamakta

yarar var. İsmet Paşa'nın, 1969'da Yargıtay Başkanı İmran Öktem'in cenazesinde çıkan olayları da, "her manasıyla 31 Mart Vakası"na benzettiğini hatırlayalım. İkinci bir etmen de, Menemen Olayı'nın, Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatıldıktan aşağı yukarı bir buçuk ay gibi kısa bir süre sonra gerçekleşmiş olmasıdır. Bilindiği gibi Serbest Cumhuriyet Fırkası ekonomik kriz ortamında beklenenin üzerinde rağbet görmüş ve Ekim ayındaki belediye seçimlerinde resmi sonuçların söylediğinden çok daha başarılı olmuştu. Bu da iktidarın Kurtuluş Savaşı'ndaki zaferin sağladığı meşruluğu artık yitirmiş olduğunu fark etmesi üzerine topluma biraz küskünlük, biraz da kuşkuyla bakması sonucunu doğurmuştu. İktidarın kuşkularını artıran bir başka nokta da, Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucularının dünya görüşleri ne olursa olsun, kendilerini destekleyen çevrelerde muhafazakârlık, hatta karşıdevrimcilik olarak adlandırılabilir tepkilerin ortaya çıkmasıydı. Yani Menemen Olayı'yla ilgilenen askeri mahkemenin kararlarının sertliğinde, Ege bölgesinin neredeyse tümüyle Serbest Cumhuriyet Fırkası yanlısı olmasının ve parti başkanı Fethi Bey'in İzmir'deki mitingi sırasında yerlere atılıp çiğnenen şapkaların rolü kesinlikle azımsanamaz.

Öte yandan, olayın isyancıların Manisa'da örgütlenmesinden Mustafa Muğlalı başkanlığındaki askeri mahkemenin kararlarına kadar, iktidar tarafından düzenlenmiş bir tertip, tertibin amacının ise İstanbul'da yaşayan ve geniş bir çevresi ve yaygın bir nüfuzu olduğuna inanılan Nakşibendi Şeyhi "Erbilli" Esad Efendi'yi öldürmek olduğuna ilişkin bir iddia vardır. Çok yaşlı ve üremiden mustarip olan bu din âliminin, Menemen olayı bahanesiyle ölüm cezasına çarptırılarak, sonradan yaşlılığı nedeniyle cezasının 24 yıl hapse çevrilmesinin, adalet adına bir yüz karası olduğu kuşkusuzdur. Olayı çıkaranlarla ilişkisi olan ve karşıdevrimci bazı fikirlerini dile getirmiş olduğu bilinen Manisalı İbrahim Hoca'yla görece önemsiz bazı yazışmaları olması, Esad Efendi'nin başını yakmıştır. Ancak, Menemen'deki olayı, iktidarın sırf Esad Efendi'yi aradan çıkartmak için tertiplemediğini iddia etmek, aşırı bir komplo kuramına kurban gitmek olur. Yukarıda söylenenlerden, söz konusu mahkemenin bir terör mahkemesi olduğu yeterince anlaşılıyordur sanırım. Nitekim aynı mahkeme, isyancılara bir parça ip sattığı için Yahudi bir tüccarı da ölüme mahkûm etmiştir.

Şeker yerine kuru üzüm

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemeyi başararak yıkıma uğramaktan kurtuldu ama, savaş sırasında alınan bazı önlemler ve uygulanan ekonomi politikaları sonucunda çok sıkıntı yaşadı.

Savaş başladığında Türkiye'yi yönetenler, başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Refik Saydam olmak üzere, çoğunlukla asker kökenli, dolayısıyla da ülkenin Birinci Dünya Savaşı sırasında neler çektiğini en yakından bilen kişilerdi. Yeni Türkiye'nin hem silah ve cephane bakımından hem de askeri harekâtların gerektirdiği altyapı bakımından henüz çağın gerisinde olduğunu iyi bildiklerinden, gündemlerinin birinci maddesi savaşın dışında kalmaktı. Gündemdeki ikinci madde ise, Türkiye'nin kendi iradesine karşın savaşa sürüklenme olasılığı bulunduğundan, büyük bir orduyu hazır tutma mecburiyetiydi. Böylece alınan seferberlik kararı, yaklaşık bir milyon kişinin silah altına alınması nedeniyle, ilk sıkıntıyı yarattı. O dönemde Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 85'ini oluşturan kırsal kesim ciddi bir oranda işgücü yitirdi ve makineleşmenin de yok denecek kadar zayıf olması nedeniyle, tarımsal üretim 1940'tan itibaren düşmeye başladı.

Öte yandan, hükümetin üçüncü bir gündem maddesi de, kalabalık ordusunu mümkün olduğunca iyi besleyebilmektir. Bu amaçla ve savaş başladıktan dört buçuk ay sonra çıkarılan Milli Korunma Kanunu (18 Ocak 1940), hükümete ekonomi alanında olağanüstü bir yaptırım gücü tanıdı. Bu kanunla üretici, ürününü öncelikle devlete satmak, bir de serbest piyasadakilerin çok altında kalan fiyatlarla yetinmek zorunda kaldı. Bu durum ise, ürünün saklanması ve karaborsaya düşmesine, sonuç olarak da kentli halkın kıtlık sınırına dayanmasına neden oldu. 1942 yazından itibaren devletin

satın alma politikalarında yumuşamaya gidilmesine karşın, istifleme, darlık ve karaborsa üçlüsünden oluşan kısırdöngü bir kez başlamıştı ve savaş sonuna kadar sürecekti.

Kısaca özetlediğimiz bu gelişmeler zincirinin, Türkiye'nin siyasal yaşamında İkinci Dünya Savaşı sonrasında görülen önemli değişiklikleri büyük ölçüde açıklayan birçok yan etkisi oldu. Bunların başında, daha sonraki yılların siyasal yaşamında, hiç kuşkusuz, en önemli etken olan tarım sektörünün sıkıntıları gelir. Büyük, küçük, bütün üreticiler, üretim kaybına uğramışlar, ama iktidar, savaş zamanında artan fiyatlardan yararlanma imkânını kendilerine tanımamıştı. Bazıları milletvekili de olan büyük toprak sahipleri, iktidara olan yakınlıkları sayesinde ürünlerinin önemli bir bölümünü karaborsada satabilmişlerdi gerçi; ama kırsal nüfusun çoğunluğunu oluşturmalarına karşın arkaları kuvvetli olmayan küçük üreticiler jandarma dayacağı yemişlerdi. Bütün üreticiler açısından en korkunç olan ise, 4 Haziran 1943'te karar altına alınan Toprak Mahsulleri Vergisi'ydi. Tarım üreticisiyle başa çıkamayacağını anlayan iktidar, sonunda bir kanun çıkararak ürünün ortalama yüzde onunu vergi olarak almaya karar vermiş, böylece de aşar vergisinin 1925'te kaldırılmasından sonra ilk kez tarım sektöründe bir vergi peydahlanmıştı. Kırsal Türkiye'nin artık Cumhuriyet Halk Partisi'ne kendi partisi gözüyle bakmayacağı aşikârdı.

Büyük kentlerde yaşayanlar ise savaş yıllarında kıtlık tehlikesiyle sürekli olarak burun burunaydılar. Kentlerin iâşesi darlık nedeniyle zorlaştınca, 1942'den itibaren ekmek buralarda karneyle dağıtılır oldu. Un bulunamaması yüzünden pasta ve kurabiye çeşitlerinin yanı sıra poğaç ve börek türleri de ortadan kayboldu. Bu tür yiyecekler, o da çok az miktarlarda olmak üzere, ancak pahalı lokantalarda bulunabiliyordu. Bulunmayan başka bir önemli tüketim maddesi de şekerdi. Nitekim çayın savaş yıllarında şekersizlik yüzünden kuru üzüm katk edilerek içildiği, hemen savaşı izleyen dönemde doğanların yıllarca evlerinde tekrar tekrar duydukları bir öykü oldu.

Gerçi şekersizlik, ülkelerinin nereden gelip nereye gittiğinden az çok haberdar olan kentli vatandaşlar için ekmek darlığı kadar ciddi bir sıkıntı nedeni olmayabilirdi. Zira Türkiye, İkinci Dünya Savaşı başladığında şeker üretiminde kendi kendine yeterli bir seviyeye

henüz ulaşamamıştı. Savaş zamanında şeker ithal etmek ise hayal bile edilemezdi. Ama iktidar, elindeki şekeri memurlarına dağıtarak fazladan bir huzursuzluk daha yarattı. Zaten başta yüksek rütbelileri olmak üzere devlet memurlarının önemlice bir bölümü has un yardımı alıyordu. Çoğu bu unu, ekmeğini evinde yapamadığı için mahalle fırınına veriyor, böylece ellerinde karneyle kalitesiz kara ekmek (yüzde 20 çavdar, yüzde 30 arpa) kuyruğunda bekleyenlerin önünden mis gibi kokan francalalar geçip memur evlerine gidiyordu. Bu da kentli vatandaşla, iktidarı temsil eden memurlar arasında, husumet diyemsek de, adalet duygusunun zedelenmesinden doğan bir gerginliğe neden oluyordu.

Kentli nüfusun adalet duygusunu zedeleyen önemli olgulardan biri de, “hacıağalar”ın ortaya çıkmasıydı. “Hacıağa”, kır kökenli, dolayısıyla kentli yaşamına ve edep-erkânına görece yabancı, ama tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki müthiş artış sayesinde zengin olmuş ve parasını görgüsüzce harcayan adam anlamında kullanılıyordu. Harcamalarındaki ölçsüzlük ve büyük kentlerin fiyat artışları dolayısıyla sıkıntıya düşmüş sakinlerinin gayrimenkullerini satın almaları, genel darlık ve fakirleşme ortamında çok göze batıyor, bu durumun hükümetin iktisat politikalarından kaynaklanması nedeniyle iktidarın daha bir gözden düşmesine yol açıyordu.

11 Kasım 1942’de iktidar, kentli zenginleri de kendinden uzaklaştıracak olan bir önleme başvurdu ve Varlık Vergisi Kanunu’nu çıkardı. Maliyeye nakit sağlamak kadar istifçilik ve karaborsacılığı da cezalandırmak niyetiyle başvurulmuş önlem, tümüyle hukuka aykırı bir uygulamaydı. Daha çok gayrimüslimleri hedef alan Varlık Vergisi’nde matrahlar ciddi kıstaslar olmadan tespit edilmişti ve mükelleflerin itiraz hakkı yoktu. Bu korkunçluklarına karşın vergi, hepsi iktidar yanlısı olan gazetelerce büyük bir coşkuyla desteklendi. Bir yanda zenginler, özellikle de gayrimüslimler aleyhinde ve ırkçılık sınırlarını zorlayan bir kamuoyu oluşturulurken, diğer yanda da halk, haksız ve ahlaksız kazancın cezalandırıldığı yanılsamasıyla avutularak, iktisat politikalarındaki becereksizliklerin üstü örtülmüş oluyordu.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün, savaş sonrası döneminde yaptığı bir yurt gezisinde, “Bizi ekmeksiz bıraktın” yergisini, “Ama basırsız bırakmadım” yanıtıyla karşıladığına ilişkin bir rivayet vardır.

İnönü gibi Birinci Dünya Savaşı'nı yaşamış tüm bir nesil için gayet anlamlı olan bu yanıt, Cumhuriyet döneminde doğanlar için fazla bir şey ifade etmiyordu belki. Öte yandan, Türkiye'nin 1940'ların ilk yarısındaki ekonomik yapısının, savaşı özetlediğimiz sıkıntılara ve bunların doğurduğu psikolojiye yol açmadan atlatmayı mümkün kılıp kılamayacağı da tartışılabilir. Bu konulara eğilen araştırmaların ve çözümlemelerin yakın tarihimizi daha iyi anlayabilmemiz açısından çok önemli sonuçları olacağından kuşkumuz yok. Ancak, bulgular ne olursa olsun, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan ekonomik sorunların, savaştan kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan iktidar değişikliğinin belki de en önemli nedeni olduğu tespiti geçerliliğini yitirmeyecektir.

Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün farklı birçok kesimin kendilerine göre geliştirmiş oldukları genelgeçer tarih kurgularında görece olumsuz, önceli Atatürk'le karşılaştırıldığında ise daha da olumsuzlaşan bir iz bırakmış olmasının kanımca üç temel nedeni vardır. Bunların birincisi, 1946'dan itibaren başlayan ve 1950'den sonra şiddetlenen eleştirilerdir.

İnönü'nün, çok partiliğe dönüşün başlangıç aşamasına özgü rekabet ortamında, iktidar partisinin önderi olarak eleştiri oklarının ilk hedefi olması gayet doğaldı. Ancak, iş bununla kalmıyordu. Tek parti döneminin eleştirisi de kendisine yöneltiliyordu. Çünkü Demokrat Partililer, meşruluk kaynakları olarak Atatürk'ü göstermek, asıl Atatürkçülerin kendileri olduğunu öne sürmek yoluyla Atatürk'ü tek parti döneminin tüm olumsuzluklarından tenzih ediyorlar, böylece Cumhuriyet Halk Partisi diktatörlüğünün tek sorumluluğunu İnönü'ye yüklüyorlardı. Bu durum, Şemsettin Günaltay'ın başbakanlık döneminde görülmeye başlayan ve 1950'deki seçim zaferinden itibaren şiddetlenen İslamcı eleştirinin aşırı bir dizi dışavurumu sonrasında çıkartılan Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun'la birlikte daha bir keskinleşti. Atatürk'ü eleştirememenin sonucu, İnönü eleştirilerinin daha da sertleşmesi oldu.

Demokrat Partililerin İnönü eleştirisinin sertleşmesinde, gözden kaçırılmaması gereken bir de psikolojik boyut vardır. İnönü'nün meşhur "Suçluların telaşı içindedir" sözlerinin de anlatmaya çalıştığı bu psikolojinin, Demokrat Parti'nin, özellikle de Adnan Menderes'in tek parti iktidarı dönemine ilişkin eleştirilerinin, başta Menderes olmak üzere Demokrat Parti yöneticilerinde yarattığı

vicdan çıkmazı olduğunu söyleyebiliriz. Demokrat Parti ileri gelenlerinin neredeyse tümü, tek parti döneminin başbakanı, bakanı, müsteşarı, valisi, milletvekili, hatta parti müfettişiydi. Ayrıca, 1946-1950 döneminde alınmış bazı haklar, 1954'ten itibaren muhalefete tanınmaz olmuştu. Akşam çöküp coşkulu mitingler dağıldıktan sonra seçmenlerin pek aklından geçmeyen bu hususlar, Menderes ve başka birçoğunun karabasanları oluyordu tabii. Böylece, kaba-ran vicdanları susturabilmek için İnönü'ye daha sert çıkılıyordu.

Partinin tümünü olmasa da, en azından önderlerini tarih önünde neredeyse komik düşüren bu yekpare tek parti dönemi eleştirisine Demokrat Parti'nin hiç de ihtiyacı olmadığını söyleyebiliriz. Bunun için, seçmen gözüyle İkinci Dünya Savaşı yıllarına bakmak yeter de artar bile. Bundan altmış yıl önce Demokrat Parti'nin kendisinden ancak 100-150 milletvekilliği beklediği seçmenin nasıl olup da Be-yaz Devrim'i gerçekleştirdiğine göz atacak olursak, savaş yıllarının bir yanda Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsul-leri Vergisi, diğer yanda da malını ucuza kapatmak isteyen devle-tin jandarmasından dayak yiyen köylüsüyle, haciağalar vur patla-sın çal oynasın eğlenirken ekmeği, hem de çok kötüsünü, karneyle yiyen ve şeker bulamayan şehirlisi beliriverir karşımızda. İsmet İnönü'nün bıraktığı olumsuz izlenimin ikinci ve belki de en önemli nedeni budur.

Kimileri İnönü'nün talihsiz bir adam olduğunu, çok partililiğe dönüşün öncesindeki altı buçuk yıllık cumhurbaşkanlığının beş buçuk yılının korkunç bir savaş dönemine rastladığını söyleyebilir. Buna koşut olarak, o sıralarda fakir bir tarım ülkesi olan Türkiye'de CHP'nin savaş boyunca izlediği politikadan başka bir politika be-nimsemesinin mümkün olup olmadığı da tartışılabilir. Öte yandan, son zamanlarda yayınlanan bazı kıymetli çalışmaların değindiği gibi, tek parti rejiminin iyice kötüleyen yaşam koşullarına karşı kayıtsız kalmadığı, ama parasızlık ve altyapı yokluğu nedeniyle elinden bir şey gelmediği de teslim edilebilir. Fakat bunlar sonuçta tarihin öznellik boyutunun, yani yaşanmakta olanı yaşayanların na-sıl algıladıklarının ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktan öteye geçemez. "Geldi İsmet, kapandı kısmet" tekerlemesini kimin, ne za-man ortaya attığını bilmiyorum. Ama görünen o ki, birçok kişi söz konusu tekerlemeyi daha işitir işitmez, herhangi bir "uluslararası

ilişkiler” ya da “sosyo-ekonomik konjonktür” çözümlemesi yapma gereksinimi duymadan benimseyebilmiştir.

İsmet İnönü’nün yakın tarihimizdeki rolünün görece olumsuz bir biçimde algılanmasına katkıda bulunan üçüncü etmen ise, bazıları-
nın “sol Kemalizm” veya “Kemalist sol” diye adlandırdığı, benim
ise “jakoben sol” olarak tanımlamayı tercih ettiğim kesimdir. En
parlak temsilciliğini Attilâ İlhan’ın yaptığı bu çevrelerin tarih söy-
lemine göre İnönü, Türk Devrimi’ne ve tabii Atatürk’e ihanet eden
adamdır.⁷⁴ 1950’den beri iktidarda olduğu ileri sürülen karşıdevrimi
başlatan, solu şiddetle kovuşturan, kendi kurdurduğu Köy Enstitü-
lerini ölüme terk eden ve laiklik ilkesini sulandıran, İnönü’den baş-
kası değildir. Tıpkı Demokrat Parti’nin tek parti dönemi eleştirilerin-
deki haklılık payı gibi, bu yaklaşımın da tespitlerinde doğruluk payı
vardır. En azından, çok partililiğe dönme kararının, Cumhuriyet
Halk Partisi’nin kendini 1946-1950 yıllarında yaptığı gibi popülizme
kaptırmasını mutlaka gerektirmediğini söyleyebiliriz. Ama bütün
bunların, adil bir muhasebe olması gereken tarih çözümlemesinde
demokrasi kadar ağırlığı olamayacağı kanısındayım.

Türkiye’de tek parti dönemi, ister Atatürk’lü olsun, ister İnö-
nü’lü, bir diktatörlük dönemiymi. Kadınları yurttaş yapmak, yurt-
taş eşitliğinin en temel ilkesi laikliği yerleştirmek gibi tarihin olum-
lu değerlendirdiği bir dizi yenilik getirmiş olsa da, bir diktatörlük
dönemiymi. Faşist değil, jakoben bir diktatörlük dönemiymi. Bu
diktatörlük dönemi 1945’te kapanmıştır. Bunun teslim edilmesi,
Türkiye’nin o tarihte demokrasiye geçtiği anlamına gelmez. Böyle
bir iddia bugün için bile pek geçerli olamadığına göre, 1945 için dü-
pedüz saçma olur. Ama 1945, daha önce yaratılmaya çalışılan yurt-
taşın, o zamana kadar saymaca olan seçmenlik payesinin ciddiye
alınır olması tarihidir. Sonrasının popülizmleri, seçim ekonomileri,
taban fiyatları ne olursa olsun, çok önemli bir başlangıç tarihidir.
1950’ye “Beyaz İhtilal” adı da Demokrat Parti’nin sonraki siyasal
performansı nedeniyle değil, o çiçeği burnunda seçmenin davranışı
yüzünden takılmıştır.

İsmet İnönü’nün, demokrat ya da demokrasi âşığı olduğunu
söyleyemeyiz. 1945’te aldığı kararın böylesi bir kişiliğin dışavur-
umu olduğu da söylenemez. Ama demokrasinin kurulmasına

74 Örnek için bkz. Attilâ İlhan, *Hangi Atatürk* (Ankara, 1981), s. 49-61.

katkıda bulunabilmek için mutlaka demokrat olmak gerekmez. Nedenleri ne olursa olsun, İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te duyurduğu karar ve bu karara, kendi partisinden birçok kişinin kendisinden uzaklaşması pahasına da olsa, sonuna kadar sadık kalması, Cumhuriyet tarihimizin çok olumlu bir dönemecidir.

Beyaz Devrim

1946 seçimlerinin 20. yüzyıl Türkiye tarihindeki yerinin önemini ne kadar vurgulasak azdır. 1908'den beri sürmekte olan bir gelenek, yani parlamento için seçim yapma geleneği, ilk kez o seçimlerde halk iradesi ögesini de içermiştir. Zira İkinci Meşrutiyet ve Milli Mücadele dönemlerinde çok partili seçimler yapılmakla birlikte genel oy hakkına geçilmemiş, genel oy hakkının kanunlaştığı 3 Nisan 1923'ten sonra ise, Demokrat Parti'nin kurulduğu 1946 yılına kadar çok partili seçim yapılmamıştır. Ocak ayında kurulan Demokrat Parti, 21 Temmuz 1946'da yapılan, Cumhuriyet döneminin ilk çok partili seçiminde başarılı olamadı gerçi. Henüz bütün ülkede örgütlenmemiştir ve seçmenlerin önemlice bir bölümü onun da 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi muvazaa partisi olduğunu sanıyordu. Ayrıca, oyların sayımı sırasında büyük ölçüde hile yapılmıştır. Ama Meclis'e girdi ve etkin bir muhalefet oluşturdu.

Türkiye ise, 1940'ların ikinci yarısında muhalefete kulak kabartmaya çok yatkın bir ülkeydi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomisi altüst olmuş, ulusal geliri devletçi iktisat politikalarının başlangıç aşamasındaki seviyeye düşmüştü. Tüm sınıflardan insanlar, savaş döneminde yaşadıkları nedeniyle Cumhuriyet Halk Partisi'ne dış biler olmuştu. Tarım sektöründe, küçük işletmeci jandarma dayğından, büyük toprak sahipleri de 1943'te çıkan Toprak Mahsulleri Vergisi'nden şikâyet etmişlerdi. Büyük şehirlerin orta hallileri, şeker bulamadıklarını, kalitesi çok düşük ekmeğı karneyle yediklerini unutmamış, tüccar olsun, sanayici olsun, iş çevreleri ise Varlık Vergisi darbesini affetmemiştir. Ayrıca ülke çapında bütün şehir ve kasabalarda, yeni yetişmiş, ama yirmi yıl boyunca iktidar partisinin kendi bünyesine almak istemediğı, kızgın bir orta sınıf mevcuttu.

Tek parti iktidarının, yaşam kalitesinde istikrar olmasına özen gösterdiği memur kesimi de rahatsızdı. Çoğunluğu toplumun en iyi eğitilmişlerinden oluşan bu sınıfın özellikle genç mensupları demokrasi istiyorlardı ve daha 1930'larda, üniversite öğrencisiyken bile rejimi ellerinden geldiğince eleştirmişlerdi. Üstelik bu, yalnızca sivilere özgü bir memnuniyetsizlik de değildi. Nitekim ülkede ilk darbe girişimine yönelik subay örgütlenmesi, 1946'daki seçim hileleri üzerine, iktidar partisine karşı oluşmuştu. Belki de bu yüzden Cumhurbaşkanı İnönü, Genelkurmay Başkanlığı'nı 1949'da Savunma Bakanlığı'na bağlayacaktı.

Bu psikolojik ortamda, 14 Mayıs 1950'de yapılan seçim, gergin bir bayram havası içinde geçti. Vatandaşlar ilk defa seçim sandıklarına akın etmişler, yüzde 89,3'lük bir katılım rekoru kırmışlardı. Oy verme işlemleri bittiğinde ise sandık başından ayrılmamışlar, bazı yerlerde sabaha kadar bekleyerek sayım işleminin kurallara uygun biçimde tamamlanmasından emin olarak evlerine dönmüşlerdi. Sonuçlar gerginliği ortadan kaldırmış, tam bir bayram havası estirmişti. Demokrat Parti, oyların yüzde 53,3'ünü ve o günlerde uygulanan çoğunluk sisteminin sonucu olarak, Meclis'teki sandalyelerin yüzde 83,8'ini (408 milletvekilliği) almış, oyların yüzde 39,9'unu alan Cumhuriyet Halk Partisi ise 69 milletvekilliğinde kalmıştı. 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı sona ermiş, Türkiye tarihinde yeni bir sayfa açılmıştı. Buna sevinenlerin kutlamaları, yeni iktidarın kurulması boyunca, yani üç hafta kadar sürdü. Demokrat Parti önderlerine ülkenin dört bir yanından tebrik mektup ve telgrafları yağdı.

Başbakan Adnan Menderes başkanlığındaki yeni hükümetin 2 Haziran 1950'de güvenoyu almasıyla başlayan on yıllık Demokrat Parti iktidarı, Türkiye'de demokrasiye inananlar açısından tam bir hayal kırıklığı oldu. Yönetici kadroları eski tek parti iktidarının adamlarından, alt kademeleri ise yerel düzeyde Cumhuriyet Halk Partisi düşmanlarından oluşan Demokrat Parti, özellikle 1954'ten sonra tam bir parlamento diktatörlüğü kurdu. 1946-1950 döneminde kazanılan hakların birçoğu yitirildi, basın ağır cezalarla susturulmaya çalışıldı, radyo siyasi partilere yasaklandı. Parlamentodaki muhalefet bile konuşamaz hale geldi. 1957 seçimlerinden sonra Meclis'te hükümete ancak cuma günleri ve yalnızca bir saat için soru sorulabiliyor, bakanlar da istemezlerse yanıt vermeyebiliyorlardı.

Ancak bütün bu olumsuzluklar, 1950 seçimleriyle yaşanan iktidar değişikliğinin Türkiye'nin siyasi kültürüne yeni hiçbir şey katmadığı anlamına gelmez. Belki siyaset sahnesinin ön saflarında olanlar için fazla bir şey değişmemiş, milli irade, milli kültür ve milli değerleri başkaları tanımlar, bu tanımlara uymayanları da başkaları cezalandırır olmuştur. Ama sahnenin arka saflarında olan ve dört-beş yılda bir yoklananlar için durum artık hiç de eskisi gibi olmayacaktı. Türkiye'de seçmen, kullandığı oyuyla ilk kez bir iktidar değiştirmiş ve bunun olabilecek bir şey olduğunu kanıtlamıştı. Bu yüzden Demokrat Partililerin 14 Mayıs 1950 seçim zaferini tanımlamak için ortaya attıkları "Beyaz İhtilal" deyimini, bugün artık herkesin malı olmuştur.

Gezi Parkı'nda tarih tekerrür etti mi?

Taksim Gezi Parkı'nda yaşananlar, “ambülansın ardına takılanlar”ı veya bulanık suda balık avlamaya çalışanları, “Ticari; sağa çek!” deyip bir kenara bırakacak olursak, iki yorumla karşılandı. Bu yaşananlar, birçok gözlemci tarafından, yepyeni, bugüne dek görülmemiş bir şey olarak değerlendirilirken, başkalarınca daha önce yaşanmış bir dizi eylemin, özellikle de 27 Mayıs'ın ve 28 Şubat'ın öncesindeki eylemlerin yeniden sahnelenmesi biçiminde okundu. Yani, kimileri tarihte bir ilk görürken, kimileri de tarihin tekerrüründen dem vurdu.

Bu gözlemcilerin, hem, bir Nasrettin Hoca fıkrasında olduğu gibi, hepsinin haklı, hem de, bir La Fontaine fablında olduğu gibi, hepsinin haksız olduğu söylenebilir. Konunun, olaylara hangi açıdan ve hangi yöntemle bakıldığına göre değişik yorumlara yol açabilecek bir özelliği var. Eğer Gezi Parkı olayına toplumsal açıdan bakılırsa, tümüyle yeni bir olguyla karşılaşıldığını vurgulamak gerekir. Yeni bir nesil, yepyeni bir Türkçeyle ve yepyeni bir mizahla hoşnutsuzluğunu dile getirdi. Olayın bu sosyolojik boyutu üzerinde durmayacağım. Bir tarihçi olarak söyleyebileceğim tek şey, sürekli değişen bir toplumdan her defasında ancak değişik bir şey beklenebileceğidir. Ama gene de şaşırırız; fakat biliriz: Şaşırtmıyorsa, öngörülebiliyorsa nasıl yeni olabilir ki?

Gezi Parkı olayına siyaset açısından bakıldığında ise, bir tekrardan söz etmek mümkündür. Sonuç olarak hep bir iktidar vardır, bir de o iktidarın yaptıklarından veya yapmadıklarından rahatsız olan hoşnutsuzlar grubu. Bu hoşnutsuzlar grubunun, mutlaka modern politikanın muhalefet olarak adlandırdığı, yani kendini iktidara aday olarak gören, parti biçiminde örgütlenmiş bir kitle olması

gerekmez. Nitekim Ortaçağ ve Yeniçağ'da hoşnutsuzluklarını isyanlara, ayaklanmalara kadar götüren birçok –yeniçeriler gibi– çıkar çevresi veya –köylüler gibi– toplumsal sınıf, beğenmedikleri ya da kızdıkları iktidarın yerine geçmeyi yahut iktidara başka birilerini geçirmeyi hayal bile etmemiştir. Belirli bir dizi istekleri vardır ve bunları bazen elde ederler, bazen de edemezler. Dolayısıyla, siyaset açısından bir yeniçeri isyanının diğer bir yeniçeri isyanından herhangi bir farkı olmadığı gibi, yeniçeri isyanlarıyla Celali İsyanları, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin etkinlikleri ya da 27-28 Nisan hadiseleri de aynı şeydir. Sonuçta da, bazen İstanbul valisi Gezi Parkı'nı dağıtır, bazen de Mamuretü'l-Aziz valisi Sivas Kongresi'ni dağıtamaz.

Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da, Gezi Parkı'nda olanların isyan değil de direniş ya da protesto olmasının herhangi bir farklılık yaratmadığıdır. 27-28 Nisan hadiseleri de bir protestoydu ve polis gücüyle bastırıldı. Sonraki haftalarda Adnan Menderes Hükümeti istifa edip erken seçime gidilseydi 27 Mayıs olmayabilir, biz de bugün o hadiseleri başka bir biçimde açıklayıp anlatabilirdik. Kaldı ki, 27 Mayıs'ın, 27-28 Nisan hadiselerine karışan üniversiteli gençlerin hepsinin arzu ettiği bir şey olmadığını da iddia edebiliriz. Ama bugünkü iktidar o üniversitelilerle Milli Birlik Komitesi'ni aynı hamurdan gördüğü için, Gezi Parkı'nı da 27-28 Nisan hadiseleri gibi gördü. Bütün bunlara, söz konusu dönemde medyada görülen, AKP iktidarıyla 1950'lerin ikinci yarısındaki Demokrat Parti iktidarı karşılaştırmalarını da eklersek, sanki tarih tekerrür ediyormuş gibi bir hisse kapılmak iyice kolaylaşıyor.

Ne var ki tarih hiçbir zaman tekerrür etmez. Zira toplum ve koşullar, hiçbir zaman aynı toplum ve koşullar değildir. Bunlar, Heraklitos'un sözünü ettiği akarsu gibidirler; sürekli değişirler. Aynı olmayan toplumda ve koşullarda meydana gelen olaylar da hiçbir zaman daha önce görülmüş ve kayda geçirilmiş olayların tekrarı olamazlar. Yani yeniçeri isyanları bile tarihin bir tekerrürü değildir. Hepsini yeniçeriler çıkarsa da, nedenleri farklıdır. Tetikleyen olaylar aynı olmaz, sonuçlar aynı olmaz, hatta aktörler bile aynı olmaz. Nitekim 15. yüzyılın yeniçerileriyle 18. yüzyılın yeniçerileri arasında çok önemli bir toplumsal köken ve işlev farkı vardır. Aynı biçimde, 27 Mayıs'a ve 12 Eylül'e "darbe" deyip

geçebiliriz. Dolayısıyla aynı olduklarına hükmedebiliriz. Ama Milli Birlik Komitesi'yle Milli Güvenlik Konseyi'nin arasında dağlar kadar fark olduğu gibi, 1961 Anayasası'yla 1982 Anayasası arasında da okyanuslar kadar fark vardır. Yani toplumsal aktörler farklı, toplumsal süreçler farklı, fakat bir ana özgü olan mekanik olgu (isyan, darbe) aynıdır. İşte bu yüzden diyebiliriz ki, bütün dillerde tarihin tekerrür ettiğini dile getiren bir deyimın olması gerçekte bir yanılgıdır, bir algılama hatasıdır ve tekerrür eden şey aslında tarih değil, politikadır.

Yukarıda gördüğümüz gibi, iktidar/muhalefet ya da iktidar/iktidardan şikâyetçi olanlar ikilileri, her zaman olagelmıştır. Bu ikililer arasındaki ilişkiler de, değişik biçimler alsalar da, temelde hep aynıdırlar. Buna koştut olarak, "politika" sözcüğünün anlattığı etkinlik alanında da durum hep aynıdır. Nitekim politikanın amacı, *polis*'in, yani kendini bir devletle taçlandırmış olan toplumun barış içinde yaşamasını sağlamaktır. Modern devletlerin asayışı sağlamakla görevli olan birimlerine de bu yüzden ad olarak "polis" sözcüğünün çeşitli türevleri verilmiştir. Söz konusu toplumsal barışın sağlanması ise, kimi durumlarda adları hiç değişmeyen, söz gelimi, "şehirli", "köylü", "tüccar", "üretici", "tüketici" gibi gruplar arasındaki ilişkilerin belli bir dengede tutulması, kimi durumlarda da adları zaman ve mekâna göre çok değişen ama konumları hep aynı olan "büyükler ve küçükler", "güçlüler ve zayıflar", "zenginler ve yoksullar" arasındaki ilişkilerin belli bir dengede tutulmasıdır. Bu gruplar, hep olagelmışlerdir ve aralarındaki ilişki de hep bozulma potansiyeli taşıyan bir gerginlik, çünkü çıkar çatışmasıdır.

Bu işlevsel olarak değişmeyen aktörlerin barış içinde yaşamasını daha iyi sağlama iddiasıyla politika sahnesine çıkan aktörler de hep aynıdırlar. Her toplumun gericisi, muhafazakârı, liberali, reformcusu ve devrimcisi vardır. Tarihsel ve toplumsal dönüşüm sonucunda belki bir dönemin gericisi, zaman makinesine binip o döneme gelen daha eski bir dönemin gericisine devrimci gibi gözükabilir. Ama her dönemin, kendine özgü koşullarına göre bir gericisi –ya da muhafazakârı, liberali vs.– mutlaka olur.

Demek oluyor ki, siyaset açısından bakılırsa, yalnız Gezi Parkı olayları değil, her olay, her gelişme bir tekrar olarak görülebilir. Nitekim iktidarlar da, doğaları gereği, her şeye siyaset açısından

baktıkları için, tarihin tekerrür ettiğine inanırlar ve toplumları buna inandırmaya çalışırlar. Geçmişteki her olayın, her gelişmenin siyasal bir sonucu olduğu için de, eğer benzetmelerini iyi seçmişlerse, haklı gibi görünebilirler. Ama toplumlar seslerini çıkarırlarken siyaset yapmıyorlardır. Onlar seslerini belli, somut konularda hak ve adalet aradıkları için çıkarırlar ve arayışlarının ne gibi siyasi sonuçlar doğurabileceğini düşünmezler. Tarihi onların yaptıklarına, ama yaptıkları tarihin de farkında olmadıklarına ilişkin meşhur söz, bu yüzden söylenmiştir.

İç Batı Anadolu'da gezinirken, "Yemem mi gari böyle yemeğe?" türünden cümleler duyabilir, Burdur'un bir hamamının duvarında, "Lütfen sulara kesiverin" ibaresine rastlayabilirsiniz. İsmi "i" hali yerine "e" halinin kullanılması, eğitim yoluyla standart bir Türkçenin verilememiş olduğunu vurgulamakla birlikte, bir dil yanlışlığı değil, Anadolu'ya yerleşen atalarımızın farklı yörelerden geldiğini gösteren bir işarettir yalnızca. Kaldı ki iş sadece bir eğitim meselesi de değildir. Türkiye'de milletçiliğin (buna folklorizm de diyebiliriz) uzunca bir dönem milliyetçiliği bastırmış olması, örneğin yerel türkülerin devlet radyolarında bile yerel ağızla söylenmiş olması da, dilin standartlaşmasına köstek olmuştur. Ülkenin birçok yerinde 1960'lara kadar herhangi bir Türkiye radyosu dinlenmemiş olması da cabası!

Standart Türkçenin doğru dürüst öğretilmemesi, bir dizi vurgu yanlışına da neden oldu. Örneğin, "Yunanistan" veya "Bulgaristan" adları, dördüncü hece yerine üçüncü heceye vurgu yapılarak söylenir oldu. Bu noktada kabahati, okullarımızdaki Türkçe derslerinin gittikçe zayıflaması ve nitelikli öğretmen yetiştirilememesi nedeniyle eğitim dizgemizde aramak gerektiği kanısındayım. Yoksa "gelecek durak" yerine neden "bir sonraki durak" densin ki? Ancak, bu gibi yanlışlarda da yanlış yapanla alay etmek yerine doğruyu öğretemeyeni kınamamız gerekiyor.

Öyle sanıyorum ki, şu "ki"nin olur olmadık yerlerde kullanılmasının kökeninde de iyi eğitilmemiş öğretmenler var. Önce, bir tür "evet" anlamına gelen "tabii", "tabii ki", sonra da "oysa", "oysa ki" oldu. Bunların ikincisi daha da korkunç oldu, zira "oysa" ("o ise"), zaten "ne ki" demektir. Bunlar yetmezmiş gibi, birileri

“ta ki”yi bulup çıkarttı. Gerçi bu bir icat değildi; ama atalarımızın onu “-e kadar” karşılığı olarak kullandığı bilinmediğinden (örneğin: “Ta ki sabah ola”), “ta ki sabah olana kadar” gibi “atlı süvari” tarzında yeni bir deyiş türü hayatımıza katıldı.

Bunların nereden çıktığı sorusunu yanıtlayabilmek benim için zor. Belki dilbilimcilerin, özellikle de sosyolojik dilbilimcilerin fikrine müracaat etmemiz gerekiyor. Ama eski dünyaya bir özenme de varmış gibime geliyor. Yani bu tür icatlar, “iddia” ya da “harfiyat” gibi sözcüklere Türk dilinin dönmemesi sonucunda ortaya çıkan “iddaa” ya da “harfiyat” gibi yanlışlarla aynı türden değildir. Bu sonuncular, dilin morfolojisinden kaynaklanan yanlışlardır. “Pantolon” ya da “kanape” demek Türkler için gerçekten zordur. Sesli uyumu x – y – y biçiminde olmak zorunda olduğundan bu sözcükler dilimizde “pantolon” ve “kanepe” olmuşlardır. O yüzden bunlara “yanlış” demek yanlış olur. Tabii bu, bazen karşımıza çıkan “Barboros”lara da yeşil ışık yakmak olmuyor!

Böyle düşünmemin nedeni, daha 1960’larda ortaya çıkan ve Öztürk Serengil’in meşhur “Temem, bilakis!” tekerlemesiyle dillere destan ettiği “bilhassa”yla “bilakis”in karıştırılması meselesidir. Şehirli kültürle yeni tanışan bir sınıfa mensup ve eğitim seviyeleri pek parlak olmayan insanların şehirde duydukları bu sözcükleri kullanmaya kalkışmalarıydı bu gülünçlüğü yaratan. “Özellikle”ye ya da “tam tersine”ye (“özel” yeni çıkmıştı, “ters” ise 20. yüzyıl ortalarına kadar dışkı da demek olduğu için pek kullanılmazdı) henüz alışmamış olanların diline öykünme, böyle iki arada bir derede bir komiklik yaratmıştı. Aynı sıralarda, “ayrıca” diyeceği yerde “ayrıyeten” (dikkat: “ayrıyetten” diye şeddeli söyleyenler de vardır), “yakından” diyeceği yerde “yakinen” diyenler de türedi. “Kutsallık” (veya “kutsiyet”) yerine “kutsaliyet” bile kullanıldı. Osmanlıca konuşma meraklısı bu özentileri, “dolayısıyla” diyeceği yerde ikide birde “binaenaleyh” diyen o yılların başbakanı, rahmetli Süleyman Demirel’in mi cesaretlendirdiğini düşünmeliyiz, bilmiyorum. Yoksa bu, “Öztürkçe”cilerin bazı aşırılıklarına tepki miydi? Gerçek olan şu ki, ağdalı konuşmaya meraklı, bunun sınıfsal, kültürel veya siyasal saygınlık getiren bir şey olduğunu sanan insanlar çıktı ortaya. Son zamanlarda tartışma konusu olan Osmanlı özentiliğine ve uydurma tarih algısına koşut olarak, eskinin daha hakiki, yeninin ise

yapma olduğuna ilişkin bir önyargıdan yararlandıkları da söylenebilir. Ama genç nesil bu gibilere gülüyor; tıpkı Aynaroz Kadısı'nın ikide birde "binaenezzalık" demesine Musahipzade Celal seyircilerinin güldüğü gibi.

Demokrat olabilecek miyiz?

Türkiye’de hâlâ demokrasinin güçlü bir biçimde yerleşmemiş olmasını kromozomlarımızda ya da “Doğu”da veya İslam’da falan aramak saçmalık olur. Bunu tarihte arayacağız tabii; ama sultanlarda veya tek parti yönetimlerinde ya da askeri darbelerde değil. Çünkü böyle yapmak da kolaycılık olur. Hatta tutuculuğa da davetiye çıkarabilir, zira en başta sözünü ettiğimiz kategorilere benzeyen, özcü bir açıklamaya götürebilir bizi; “Biz adam olmayız” ya da “Böyle gelmiş, böyle gider” türünden. Dolayısıyla yanıtı toplumsal tarihte arayacağız; yani toplumsal yapımızda, ekonomimizde, eğitimimizde, kısacası bir toplum olarak nasıl geliştiğimizde, nasıl evrilmişliğimizde arayacağız; bu bir. İkincisi, demokrasinin ne olduğunu ve nasıl oluştuğunu da bilmemiz gerekiyor; yani demokratik olduğunu varsaydığımız toplumlara da bakacağız. Ama şimdi ne halde olduklarını gözlemlemekle yetinmeden, onların da toplumsal tarihlerini yeterince iyi öğrenerek bakmamız gerekiyor. Üçüncüsü ise, bütün bunları tarihselciliğe düşmeden yapabilmemiz gerekiyor. Bunun da iki anlamı var. Bunların birincisi, bugün gördüğümüz kadarıyla demokrasinin belli bir zamanda ve belli bir yerde oluştuğu ve artık başka yerlerde aynı sürecin tekrar etmesinin imkânsız olduğu yargısına varmamamız gerektiğidir. İkinci anlam ise, bir gün Türkiye’de de demokrasi olacaksa, bunun mutlaka başka yerlerde olanlara tıpatıp benzeyen bir süreçle olacağı beklentisinden uzak durmamız gerektiğidir. Yani pozitivist bir anlayışla, aynı koşullar yaratılırsa sonucun da aynı olacağı tarzında, kimya deneyi yaparcasına düşünmekten de kendimizi alıkoymamız lazım.

Demokrasi, şehirli toplumlara özgü bir yaşam, düşünce ve siyaset biçimidir. O yüzden Marksistler demokrasiye “burjuva

demokrasisi”, yani “şehirli demokrasisi” derler. Bugün bildiğimiz demokratik ülkelerde de şehirli nüfusun çok uzun bir süredir ezici çoğunlukta olduğu görülüyor. Türkiye ise yüzde elli şehirli nüfus eşiğine yalnızca yirmi yıl önce, 1990’ların ortalarında varabildi. Bugün bu oran çok daha yüksek olmakla birlikte, şehirlileşme konusunda daha kat etmemiz gereken çok yol var. Çünkü şehirde yaşamaya başlamakla hemen şehirli olunmuyor. Yediklerimizin ambalajını yere atmamak için en az iki nesil gerekiyor ki, o da yetmeye-bilir, çünkü en az iki nesillik şehirli belediyecilerimiz de olacak ki, her tarafa yeterince çöp kutusu koymayı düşünebilsinler. Ama bu mümkün değil, çünkü yeni şehirlimizle yeni belediyecimiz aynı hamurdandır. Sel suyuyla malını hatta canını yitirdiği için “ilgililer”i suçlayan “yurttaş”lar, dere yatağına ev yapma iznini kesinlikle vermeyecek olan birilerine belediyelerini teslim ederler mi hiç? Çok partili sistemde bunu göze alabilecek adaylar hayal edebilmek güç. Ayrıca bu konuda daha önce şehirli olmuşlarımıza da pek güvenilemez. Zira devlet toprağına yaptığı gecekondunun apartmana dönüşmesiyle zenginleşmiş olanlarımızın bu duruma ses çıkarmayacakları aşikâr; tıpkı yolsuzluklar konusunda duyarlı olmadıkları gibi buna da göz yumarlar.

Çok partililikten vazgeçip tek partili yasaklar dünyasına dönmek gibi bir saçmalık planlamıyorsak, yapacak iki şeyimiz var demektir: sel yatağına ev yapacak kadar –deli olmadıklarına göre– umutsuz olanlarımızın bir an evvel hayat standartlarını yükseltmek ve onları, hiç olmazsa çocuklarını, iyi eğitmek. Cumhuriyet tarihi bu açılardan pek parlak gözükmüyor. Zaman zaman ülkenin ciddi zenginleşme dönemleri olduysa da fakir kesimlerin “ortasınıflaştırılması” ve eğitilmesi konusunda Cumhuriyet’in başarılı olduğu pek söylenemez. Gençlik ve olgunluk dönemlerini vatansız kalma korkusuyla geçiren tek parti yöneticileri, İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar kendi yağımızla kavrulma politikaları izlemişler, bunu yaparken de bütçelerini ezici bir oranda altyapı yatırımlarına ayırmışlardı. Sonrasında Demokrat Parti, tümüyle köylüyü mutlu etme politikaları izledi. Oy deposu köylerimize bol keseden taban fiyatlarının yanı sıra ekilen arazi artışı da verilince pek şehirleşme görülmedi. Yalnızca makineleşme tarımda ufak bir işgücü fazlası ve bunun sonucu olarak ilk gecekondulaşmayı yarattı, ama 1950’lerin

köyden kente göç oranları, daha sonraki on yıllara oranla çok düşük kaldı. Ancak köylünün görece zenginleşmesi, eğitim hamlesine bir ivme kazandırmadığı gibi, tam tersine, okullaşma oranlarımızda tarihimizin tek düşüşü gözlemlendi. İmeceyle yapılmaya başlanmış birçok okul binasının 14 Mayıs 1950'den sonra yarı yapılmış bir halde kaderlerine terk edildiği bilinen bir şeydir.

Bu süreç 1960'larda Adalet Partisi yönetiminde de devam etti. Ancak üzerine iki şey daha eklendi. Biri, Beş Yıllık Plan gereği ikame sanayileşmesi başlarken, köyden kente gelmiş ve sanayi işçisi olmuş olanlara iyi yaşam koşulları verilmedi. Hatta verilen bazı sözlerden de dönüldüğü için dönemin sonlarında çok ciddi işçi gösterileri yapıldı. İkincisi ise imam-hatip okullarının açılmasıydı. Gerçi bu okulların olmaması durumunda birçok kızımızın orta eğitimden nasiplenememiş olacağını teslim etmek gerekir. Ama burarlarda verilen eğitimin kalitesinin ne kadar düşük olduğu ve ne tür sevimsiz sonuçlar doğurduğu son zamanlarda İslami muhafazakâr çevrelerin bile gazete köşelerinde tartışılır oldu. Fakat şunu da söylemeden geçemeyiz: İmam-hatip liselerinin niteliğini tartışmadan önce üniversite giriş sınavlarında tek bir mezunu bile başarılı olmayan liseleri konuşmak daha anlamlı olacaktır.

Bu noktada da eğitim meselesine eğilmemiz gerekiyor. Zira orta öğretim kurumları, doğrudan doğruya meslek kazandıran teknik liseler de dahil olmak üzere, modern demokrasilerde yurttaşın yetiştirildiği yerlerdir. Devlet şekli cumhuriyet olsun, meşruti monarşi olsun, katılımcı demokrasi, insan hakları, yurttaşlık bilinci gibi değerler orta öğretimde verilir. Bu ise iki derste yapılır: yurttaşlık bilgisi ve tarih. Yurttaşlık bilgisi, bizde olduğu gibi sıkıcı bir biçimde ve itaat etme temelli bir içerikle verilmez. Tarih ise, yine bizde olduğu gibi hamaset ve menkıbe temelli değil, toplum ve siyaset temellidir. Ve kısa bir süre sonra seçmen yaşına gelecek olan lise öğrencileri, ülkelerinin siyasi tarihini en son genel seçimlerin yapıldığı tarihe kadar öğrenirler. O güne kadar ülkelerini yönetmiş olan anayasal düzenler, ayrıntılı bir biçimde anlatılır tarih kitaplarında. Türkiye'de ise lise tarih derslerinin içeriği ancak son on yıldır 1990'ları da kapsar oldu. Ülkemizde otuz yaşın üzerindeki için tarih dersi 1938'de biterdi. Geçmiş anayasal düzenlerimizin çözümlemesi ise hiç olmamıştı, bugün de yok.

Bunun nedeni, Türkiye'nin yetmiş yıldır muhafazakârlar tarafından yönetiliyor olmasıdır. Yetmiş yıldır, çünkü Köy Enstitülerini ölüme terk eden ve Ankara Üniversitesi'nde "komünist" avlayan, Cumhuriyet Halk Partisi hükümetleridir. Sonrasında ise tek başına iktidar olma sevdasıyla hem Demokrat Parti hem de Adalet Partisi, bazı ilkeleri Cumhuriyet değerleriyle bağdaşmayan çevreleri de içlerinde barındırdılar ya da, bu sefer Cumhuriyet Halk Partisi de dahil olmak üzere, partileşen bu çevrelerle koalisyon hükümetleri kurdular. Bunlardan, hele Türkiye gibi yalnızca müfredatın değil, ders kitaplarının da devlet tarafından yapıldığı bir ülkede iyi bir tarih eğitimi vermeleri beklenemez. Çünkü tarih, özgürlüğün bilimidir; o yüzden özgür, demokrat yurttaş tarih dersi yetiştirir. Bu da muhafazakârlığın, özellikle de dinsel muhafazakârlığın sevmediği bir iştir.

Bu muhafazakârlığın ve doğurduğu cehaletin günümüzdeki sonuçlarına gelecek olursak, Anayasa Mahkemesi Başkanı'nın da dediği gibi, kanun metni yazmasını bilen milletvekilimiz yok. Birçok bakan, milletvekili ve üst düzey politikacı, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" gibi, yabancı bir dile çevrildiği takdirde gülüşmelere değil kahkahalara neden olacak deyimler kullanabiliyorlar ("Şapka Devrimi", "Harf Devrimi" gibi deyimler de bence aynı kategoriye dahildirler). Namık Kemal gibi kısıtlı bir temsil sistemi savunucusu, sırf parlamento istediği için "Türk demokrasisinin kurucularından" sayılabiliyor. Genel oy hakkının olmadığı, seçimleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin silahlarının gölgesinde yapılan, güçler birliğini tercih eden ve amacına ulaşınca kadar seçim yaptırmayacağını söyleyen Birinci Büyük Millet Meclisi'nin, sırf çoksesli olduğu için, "demokratik" olduğunu iddia edenler var. Belki iyi üniversitelerin iyi öğrencileri bunlarla da alay eden tweet'ler atıyorlardır; ama bu durum, ağlanacak halimize gülmemizin ötesine geçmiş olmuyor.

Son olarak, liberal entelektüel çevrelerin de bu demokratikleşememe tarihimizde önemli bir rol oynadığını söylememiz gerekir. Liberal çevreler, özellikle de solda olduklarını iddia eden liberal çevreler, biraz bu demokratik olmayan yakın tarihimizin acısını en çok çekenler oldukları için, biraz da bu cehalet ve muhafazakârlık ortamında uzun bir iktidarsızlık yaşamalarından ötürü,

tarihimize toplumu neredeyse tümüyle tarihsiz bırakacak bir sünger çeker oldular; hem de epey bir süredir. Tanzimatçılar, Jön Türkler ve Cumhuriyet'i kuranlar, hep tepeden inmece, emredici, toplumun yararını düşünmeyen, neredeyse topluma karşı oluşmuş çıkar çevreleri gibi tanıtılır oldu. Bunların hiçbirinin tertemiz bir dosyası olduğunu iddia edecek değilim; ama bu ülkede bir gün insan haklarına saygılı, dört başı mamur bir demokrasi kurulacaksa, bunun hiç yoktan var edilemeyeceğini, elimizde, tarihimizde ne varsa onun üzerinde kurulacağına da inananlardanım. Liberal çevreler maalesef bunu böyle görmüyor ve zaten herhangi bir demokratlık iddiası olmayan eski nesillere yüklenirken, geçmişte demokrasi sözü verip de bu sözlerini tutmayanları tarih çözümlemelerinde aynı sertlikle eleştirmiyorlar. Bu ise, modernlik değerlerine tutunan, ama çağdaş demokrasi ve insan hakları konusunda yeterince eğitilmemiş önemli bir kitlenin irkilmesine ve kendilerinden soğumasına neden olduğu gibi, günümüz koşullarında gerici bile diyebileceğimiz bir geçmiş özelemine savrulmasına katkıda bulunuyor. Bu da, tabii, siyasal liberalizmin Türkiye'de hak ettiği konuma bir türlü yerleşemeyip hâlâ marjinal kalması sonucunu doğuruyor.

Kolayca görülebileceği gibi, demokratik bir topluma varabilmek için siyasal arayışlardan ve tutkulardan olabildiğince arınmış bir tarih yazımına ihtiyacımız var. Tarih, günümüzün siyasal çekişmeleri doğrultusunda ve o çekişmelere bir tür cephanelik oluşturmak için yazıldığında, demokratik düşünce ciddi zarar görüyor. Tabii bu söylediğimin tam tersi de söylenebilir ve siyasetin tozu dumanı yatışmadan soğukkanlı tarihçilik yapmanın mümkün olmadığı da iddia edilebilir. Böyle bir çıkışa itiraz etmek doğrusu çok zor olur. Ama siyasal yaşamla tarih yazımının oluşturduğu bu kısırdöngü hiç kırılmaz mı? Bana kalırsa bu mümkündür; ancak bunu yakın bir gelecekte siyasetçilerden bekleyemeyeceğimize göre, ilk adımı tarihçilerin ve diğer sosyal bilim insanlarının atması gerekiyor.

AHMET KUYAŞ

Tarihi Düşünmek

Günümüzün siyasal çekişmelerinin belirleniminden uzak bir tarih yazımı, bize ihtiyaç duyduğumuz toplumsal-tarihsel bakışı kazandırabilecek biricik araç olması nedeniyle büyük önem taşıyor. *Tarihi Düşünmek*, öne çıkardığı sorulara basmakalıp cevaplar verme kolaycılığına düşmeyen, yakın geçmişimize dair ilgi çekici bir tarih kitabı.

- Yakınçağ tarihimizin ilk kanlı darbesi hangisidir?
- Misak-ı Milli'nin altında kimin imzası bulunuyor?
- Hareket Ordusu'nca bastırılan 31 Mart kalkışması, gerici bir ayaklanma mı, Osmanlı modernleşmesinde bir karşı-devrim durağı mı?
- Osmanlı Kürtleri, Birinci Dünya Savaşı sonunda yeniden çizilen Ortadoğu haritasında Fransız Suriyesi'nde yaşamaktansa niçin Türkiye'de kalmayı seçtiler?
- Halifelik, Osmanlı hanedanına aslında nasıl ve ne zaman geçti?
- Balkan Savaşları'nın Atatürk, Fethi Okyar ve Enver Paşa'nın yaşamöykülerindeki az bilinen rolü nedir?
- Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki siyasi sürtüşmeler Cumhuriyet dönemine nasıl bir miras bıraktı?

Doç. Dr. Ahmet Kuyaş, yakınçağ tarihimizde iz bırakmış olayları, birbirinden kopuk bir anlatılar dizisi olmaktan çıkarıp, dünden yarına uzanan bir süreklilik içinde görmemize olanak sağlıyor. Okura bugünü daha iyi anlamasını sağlayacak bütünlüklü bir bakış açısı kazandırırken, canlı anlatımıyla kimi ayrıntıların aslında ne denli önem taşıdığını gösteriyor.

www.kirmizikedikitap.com
 www.facebook.com/kirmizikedikitap
 twitter.com/krmzikedikitap
 instagram.com/kirmizikediyayinevi

ISBN: 978-605-96-56-79-9

t 16 9 786059 658799